॥रा०वा०कि०॥ ॥१॥

॥श्रीगणेशायनमः॥ सतांपुष्करिणींगत्वापद्मोत्पलझषाकुलां॥ रामःसौमित्रिसहितोविललापाकुलेंद्रियः॥१ तत्रदृष्ट्वैवतां

हर्षादिंद्रियाणिचकंपिरे॥ सकामवशमापन्नःसौमित्रिमिदमब्रवीत॥२ सौमित्रेशोभतेपंपावैडूर्यविमलोदका॥ फुल्लपद्मो

त्पलवतीशोभिताविविधैर्द्रुमैः॥३ सौमित्रेपश्यपंपायाःकाननंशुभदर्शनं॥ यत्रराजंतिशैलाबाद्रुमाःसशिखराइव॥४ मांतु

शोकाभिसंतप्तंमाधवःपीडयंतिवै॥ भरतस्यचदुःखेनवैदेह्याहरणेनच॥५ शोकार्तस्यापिमेपंपाशोभतेचित्रकानना॥ व्य

वकीर्णाबहुविधैःपुष्पैःशीतोदकाशिवा॥६ नलिनैरपिसंछन्नात्यत्यर्थशुभदर्शना॥ सर्पव्यालानुचरितामृगद्विजसमा

कुला॥ अधिकंप्रविभात्येतन्नीलपीतंतुशाद्वलं॥ द्रुमाणांविविधैःपुष्पैःपरिस्तोमैरिवार्पितं॥८ पुष्पभारसमृद्धानिशिखरा

णिसमंततः॥ लताभिःपुष्पिताग्राभिरुपगूढानिसर्वतः॥९ सुखानिलोयंसौमित्रेकालःप्रचुरमन्मथः॥ गंधवान्सुरभिर्मासोजा

तपुष्पफलद्रुमः॥१० पश्यरूपाणिसौमित्रेवनानांपुष्पशालिनां॥ सृजतांपुष्पवर्षाणिवर्षंतोयमुचामिव॥११ प्रस्तरेषुचरम्ये

षुविविधाःकाननद्रुमाः॥ वायुवेगप्रचलिताःपुष्पैरवकिरंतिगां॥१२ पतितैःपतमानैश्चपादपस्थैश्चमारुतः॥ कुसुमैःपश्य

सौमित्रेक्रीडतीवसमंततः॥१३ विक्षिपन्विविधाःशाखानगानांकुसुमोत्कटाः॥ मारुतश्चलितस्थानैःषट्पदैरनुगीयते॥ ॥राम॥

१४ मत्तकोकिलसन्नादैर्नर्तयन्निवपादपान्॥ शैलकंदरनिष्क्रांतःप्रगीतइवचानिलः॥१५ तेनविक्षिपतात्यर्थंपवनेनस ॥१॥

मंततः।अमीसंसक्तशाखाग्रा ग्रथिताइव पादपाः॥१६॥सएषसुखसंस्पर्शो वाति चंदनशीतलः।गंधमभ्यवहन्पुण्यं श्रमापनय
नोनिलः॥१७॥अमी पवनविक्षिप्ता विनदंतीव पादपाः॥षट्पदैरनुकूजद्भिर्वनेषु मधुगंधिषु॥१८॥गिरिप्रस्थेषु रम्येषु पुष्पवद्भि
र्मनोरमैः॥संसक्तशि खराः शैला विराजंती महाद्रुमैः॥१९॥पुष्पसंछन्नशिखरा मारुतोत्क्षेपचंचलाः।अमी मधुकरोत्तंसाः प्र
गीताइव पादपाः॥२०॥सुपुष्पितांस्तु पश्यैतान्कर्णिकारान्समंततः।हाटकप्रतिसंछन्नान्नरान्पीतांबरानिव॥२१॥अयं वसंतः
सौमित्रे नानाविहगनादितः।सीतया विप्रहीनस्य शोकसंदीपनो मम॥२२॥मां हि शोकसमाक्रांतं संतापयति मन्मथः।हृष्टं प्रव
दमानश्च समाह्वयति कोकिलः॥२३॥एषदात्यूहको हृष्टो रम्ये मां वननिर्झरे।प्रणदन्मन्मथाविष्टं शोचयिष्यति लक्ष्मण॥२४॥श्रु
त्वैतस्य पुरा शब्दमाश्रमस्था मम प्रिया।मामाहूय प्रमुदिता परमं प्रत्यनंदत॥२५॥एवं विचित्राः पतगा नानारावविराविणः।वृक्षगु
ल्मलताः पश्य संपतंति समंततः॥२६॥विमिश्रा विहगाः पुंभिरात्मव्यूहाभिनंदिताः॥भृंगराजप्रमुदिताः सौमित्रे मधुरस्वराः
॥२७॥अस्याः कूले प्रमुदिताः संघशः शकुनास्त्विह।दात्यूहरतिविक्रंदैः पुंस्कोकिलरुतैरपि॥२८॥स्वनंति पादपाश्चेमे ममानं
गप्रदीपकाः॥अशोकस्तबकांगारः षट्पदस्वननिस्वनः॥२९॥मां हि पल्लवताम्रार्चिर्वसंताग्निः प्रधक्ष्यति।महितां सूक्ष्मपक्ष्मा
क्षीं सुकेशीं मृदुभाषिणीं॥३०॥अपश्यतो मे सौमित्रे जीवितेति प्रयोजनं॥अयं हि रुचिरस्तस्याः कालो रुचिरकाननः॥३१॥कोकि

॥रा॰कि॰॥ लाकुलसीमांतोदयितायाममानघ।मन्मथायाससंभूतोवसंतगुणवर्धितः।३२।अयंमां धक्ष्यतिक्षिप्रंशोकाग्निर्नचिरादिव॥
॥२॥ अपश्यतस्तांवनितांपश्यतोरुचिरान्दुमान्।३३।ममायमात्मप्रभवोभूयस्त्वमुपयास्यति।अदृश्यमानावैदेहीशोकंवर्धयतीह
मे।३४।दृश्यमानोवसंतश्चस्वेदसंसर्गदूषकः।मांहिसामृगशावाक्षीचिंताशोकबलात्कृतं।३५।संतापयतिसौमित्रेक्रूरश्चैत्र
वनानिलः।अमीमयूराःशोभंतेप्रनृत्यंतस्ततस्ततः।३६।स्वैःपक्षैःपवनो[redacted]द्भूतैर्गवाक्षैःस्फाटिकैरिव।शिखिनीभिःपरिवृता
स्तएतेमदमूर्छिताः।३७।मन्मथाभिपरीतस्यममन्मथवर्द्धनाः।पश्यलक्ष्मणनृत्यंतंमयूरमुपनृत्यति।३८।शिखिनीमन्मथा
र्तैषाभर्तारंगिरिसानुनि।तामेवमनसारामांमयूरोप्यनुधावति।३९।वितत्यरुचिरौपक्षौरुतैरुपहसन्निव।मयूरस्यवनेनू
नंरक्षसानहृताप्रिया।४०।तस्मान्नृत्यतिरम्येषुवनेषुसहकांतया।ममत्वयंविनावासःपुष्पमासेषुदुःसहः।४१।पश्यलक्ष्म
णसंरागस्तिर्यग्योनिगतेष्वपि।अधुनाशिखिनाकामात्भर्तारमभिवर्त्तते।४२।मामप्येवंविशालाक्षीजानकीजातसंभ्रमा म
दनेनाभिवर्तेतयदिनापहृताभवेत्।४३।पश्यलक्ष्मणपुष्पाणिनिष्फलानिभवंतिमे।पुष्पभारसमृद्धानांवनानांशिशिरात्य
ये।४४।रुचिराण्यपिपुष्पाणिपादपानामतिश्रिया।निष्फलानिमहीयांतिसमंमधुकरोत्करैः।४५।नदंतिकामंशकुनामुदिताः ॥राम॥
संघशःकलं।आह्वयंतइवान्योन्यंकामोन्मादकराममा।४६।वसंतोयदितत्रापियत्रमेवसतिप्रिया।नूनंपरवशासीतासापि ॥२॥

शोचत्यहंयथा॥४७॥नूनंनतुवसंतस्तुदेशांस्स्पृशतियत्रसा॥कथंह्यसितपद्माक्षीवर्त्तयेत्सामयाविना॥४८॥अथवावर्त्त
तेतत्रवसंतोयत्रमेप्रिया॥किंकरिष्यतिसुश्रोणीसातुनिर्भर्त्सितापरैः॥४९॥श्यामापद्मपलाशाक्षीमृदुभाषाचमेप्रिया॥
नूनंवसंतमासाद्यपरित्यक्ष्यतिजीवितं॥५०॥दृढंहिहृदयेबुद्धिर्ममसंपरिवर्त्तते॥नालंवर्त्तयितुंसीतासाध्वीमद्विरहंगता॥
५१॥मयिभावोहिवैदेह्यास्तत्वतोविनिवेशितः॥ममापिभावःसीतायांसर्वथाविनिवेशितः॥५२॥एषपुष्पवहोवायुःसुखस्प
र्शोहिमावहः॥तांविचिंतयतःकांतांपावकप्रतिमोमम॥५३॥सदासुखमहंमन्येयंपुरासहसीतया॥मारुतःसविनासीतांशोक
संजननोमम॥५४॥तांविनाथविहंगोसौपक्षीप्रणदितस्तथा॥वायसःपादपगतःप्रहृष्टमभिकूजति॥५५॥एषवैतत्रवैदेह्याविह
गःप्रीतिकारकः॥पक्षीमांतुविशालाक्ष्याःसमीपमुपनेष्यति॥५६॥पश्यलक्ष्मणसन्नादंवनेमदविवर्धनं॥पुष्पिताग्रेषुवृक्षेषु
द्विजानामवकूजतां॥५७॥विक्षिप्तांपवनेनैतामसौतिलकमंजरीं॥षट्पदःसहसाभ्येतिमदोद्धूतामिवप्रियां॥५८॥कामिनामयम
त्यंतमशोकःशोकवर्द्धनः॥स्तबकैःपवनोत्क्षिप्तैस्तर्जयन्निवमांस्थितः॥५९॥अमीलक्ष्मणदृश्यंतेचूताःकुसुमशालिनः॥विभ्र
मोत्सिक्तमनसःसांगरागानराइव॥६०॥सौमित्रेपश्यपंपायाश्चित्रासुवनराजिषु॥किन्नरानरशार्दूलविचरंतियतस्ततः॥६१॥इ
मानिशुभगंधानिपश्यलक्ष्मणसर्वशः॥नलिनानिप्रकाशंतेजलेतरुणसूर्यवत्॥६२॥एषाप्रसन्नसलिलापद्मनीलोत्पलायु

॥रा०कि०॥ ॥३॥

ना॥हंसकारंडवाकीर्णा पंपा सौगंधिकायुता॥६३॥जले तरुणसूर्याभैः षट्पदाहतकेसरैः। पंकजैः शोभते पंपा समंतादभिसंवृ
ता॥६४॥चक्रवाकयुता नित्यं चित्रप्रस्थवनांतरा॥मातंगमृगयूथैश्च शोभते सलिलार्थिभिः॥६५॥पवनाहतवेगाभिरूर्मिभिर्वि
मलेंभसि। पंकजानि विराजंते ताड्यमानानि लक्ष्मण॥६६॥पद्मपत्रविशालाक्षीं सततं प्रियपंकजां। अपश्यतो मे वैदेहीं जीवितं
नाभिरोचते॥६७॥अहो कामस्य वामत्वं योगतामपि दुर्लभां। स्मारयिष्यति कल्याणीं कल्याणतरवादिनीं॥६८॥शक्यो धारयितुं का
मो भवेदभ्यागतो मया। यदि भूयो वसंतो मां न हन्यात् पुष्पितद्रुमः॥६९॥यानि स्म रमणीयानि तया सह भवंति मे। तान्येवारमणी
यानि जायंते मे तया विना॥७०॥पद्मकोशपलाशानि द्रष्टुं दृष्टिर्हि मन्यते। सीताया नेत्रकोशाभ्यां सदृशानीति लक्ष्मण॥७१॥पद्मके
सरसंसृष्टो वृक्षांतरविनिःसृतः। निश्वास इव सीताया वाति वायुर्मनोहरः॥७२॥सोमित्रे पश्य पंपाया दक्षिणे गिरिसानुनि॥पु
ष्पितां कर्णिकारस्य यष्टिं परमशोभितां॥७३॥अधिकं शैलराजोयं धातुभिस्तु विभूषितः। विचित्रं सृजते रेणुं वायुवेगविघट्टितं॥
७४॥गिरिप्रस्थास्तु सोमित्रे सर्वतः संप्रपुष्पितैः॥निष्पत्रैः सर्वतो रम्यैः प्रदीप्ता इव किंशुकैः॥७५॥पंपातीररुहाश्चेमे संसिक्ता मधु
गंधिनः। मालती मल्लिका पद्मकरवीराश्च पुष्पिताः॥७६॥केतक्यः सिंदुवाराश्च वासंत्यश्च सुपुष्पिताः। मातुलिंगाश्च पूर्णाश्च कुंद
गुल्माश्च सर्वशः॥७७॥चिरिबिल्वा मधूकाश्च वंजुला बकुलास्तथा। चंपकास्तिलकाश्चैव नागवृक्षाश्च पुष्पिताः॥७८॥पद्मकाश्चैव

॥राम॥ ॥३॥

श्शोभंतेनीलाशोकाश्चपुष्पिताः।लोध्राश्चगिरिपृष्ठेषुसिंहकेसरपिंजराः॥७९॥अंकोलाश्चकुरंटाश्चचूर्णकाःपारिभद्रकाः॥चूताप
टलयश्चापिकोविदाराश्चपुष्पिताः॥८०॥मुचुकुंदार्जुनाश्चैवदृश्यंतेगिरिसानुषु।केतकोद्दालकाश्चैवशिरीषाःशिंशपाधवाः॥
८१॥शाल्मल्यःकिंसुकाश्चैवरक्ताःकुरबकास्तथा।तिमिशानक्तमालाश्चचंदनाःस्यंदनास्तथा।८२॥हिंतालास्तिलकाश्चैवनागवृ
क्षाश्चपुष्पिताः॥पुष्पितान्पुष्पिताग्राभिर्लताभिःपरिवेष्टितान्॥८३॥द्रुमान्पश्येहसौमित्रेपंपायारुचिरान्बहून्॥वातविक्षिप्तविट
न्
पान्यथासन्नान्द्रुमानिमान्॥८४॥लताःसमनुवर्त्ततेमत्ताइववरस्त्रियः।पादपात्पादपंगच्छन्शैलाच्छैलंवनाद्वनं॥८५॥वातिनैक
रसास्वादसंमोदितइवानिलः॥केचित्पर्याप्तकुसुमाःपादपामधुगंधिनः॥८६॥केचिन्मुकुलसंवीताःश्यामवर्णाइवाबभुः इदं
मृष्टमिदंस्वादुप्रफुल्लमिदमित्यपि॥८७॥रागरक्तोमधुकरःकुसुमेष्ववलीयते।निलीयपुनरुत्पत्यसहसान्यत्रगच्छति॥मधुलुब्धो
मधुकरःपंपातीरद्रुमेष्वसौ॥८८॥इयंकुसुमसंघातैरुपस्तीर्णासुखाकृता॥स्वयंनिपतितैर्भूमिःशयनप्रस्तरैरिव॥८९॥विविधाविवि
विविधैःपुष्पैस्तैरेवनगसानुषु॥विस्तीर्णाःपीतरक्ताभाःसौमित्रेप्रस्तराःकृताः।९०॥हिमांतेपश्यसौमित्रेवृक्षाणांपुष्पसंभवं॥पुष्प
मासेहितरवःसंघर्षादिवपुष्पिताः॥९१॥आह्वयंतइवान्योन्यंनगाःषट्पदनादिताः॥कुसुमोत्तंसविटपाःशोभंतेबहुलक्ष्मण॥९२॥
एषकारंडवःपक्षीविहगाह्यसलिलंशुभं।रमतेकांतयासार्द्धंकाममुद्दीपयन्निव॥९३॥मंदाकिन्यास्तुयदिदंरूपमेतन्मनोरमं॥

॥रा०कि०॥ ॥४॥

स्यानंजगतिविख्यातागुणास्तस्यामनोरमाः।९४।यदिदृश्येतसासाध्वीयदिचेहवसेमहि।स्पृहयेयंनशक्रायनायोध्यायैरघूत
नम।९५।नह्येवंरमणीयेषुशाड्वलेषुतयासह।रमतोमेभवेच्चिंतानस्पृहान्येषुवाभवेत्।९६।अमीहिविविधैःपुष्पैस्तरवोविविध
छदाः।काननेस्मिन्विनाकांतांचिंतामुत्पादयंतिमे।९७।पश्य शीतजलांचेमांसौमित्रेपुष्करायुतां।चक्रवाकानुचरितांकारंडव
निषेवितां।९८।प्लवैःक्रौंचैश्चसंपूर्णांमहामृगनिषेवितां।अधिकंशोभतेपंपाविकूजद्भिर्विहंगमैः।९९।दीपयंतीवमेकामंवि
विधामुदिताद्विजाः।श्यामाचंद्रमुखींस्मृत्वाप्रियांपद्मनिभेक्षणां।पश्यसानुषुचित्रेषुमृगीभिःसहितान्मृगान्।१००।मांपुनर्मृ
गशावाक्ष्यावैदेह्याविरहीकृतं।व्यथयंतीवमेचित्तंसंचरंतस्ततस्ततः।अस्मिन्सानुनिरम्येहिमत्तद्विजगणाकुले।पश्येयंय(
दितांकांतांततःस्वस्तिभवेन्मम।२।जीवेयंखलुसौमित्रेमयासहसुमध्यमा।सेवेतयदिवैदेहीपंपायाःपवनंशुभं।३।पद्मसौ
गंधिकवहंशिवंशोकविनाशनं।धन्यालक्ष्मणसेवंतेपंपायावनमारुतं।४।श्यामापद्मपलाशाक्षीप्रियाविरहितामया।क
थंधारयतिप्राणान्विवशाजनकात्मजा।५।किंनुवक्ष्यामिधर्मज्ञंराजानंसत्यवादिनं।जनकंपृष्टसीतंतंकुशलंजनसंसदि
।६।यामामनुगतामंदंपित्राप्रस्थापितंवनं।सीताधर्मंसमास्थायक्वनुसावर्ततेप्रिया।७।तयाविहीनःकृपणःकथंलक्ष्मण ॥राम॥
धारये।यामामनुगताराज्याद्भ्रष्टंविहतचेतसं।८।तच्चार्वंचितपद्माक्षंसुगंधिशुभमव्रणं।अपश्यतोमुखंतस्याःसीदती ॥४॥

वमतिर्मम॥९॥ स्मितहास्यांतरयुतं गुणवन्मधुरं हितं॥ वैदेह्या वाक्यमतुलं कदा श्रोष्यामि लक्ष्मण॥१०॥ प्राप्य दुःखं वने यस्या मामं
मन्मथविकर्शितं॥ नष्टदुःखेव हृष्टेव साध्वी साध्वभ्यभाषत॥११॥ किंनु वक्ष्याम्ययोध्यायां कौशल्यां हि नृपात्मज॥ क्व सा स्नुषेति
पृच्छंतीं कथं चातिमनस्विनीं॥१२॥ गच्छ लक्ष्मण पश्य त्वं भरतं भ्रातृवत्सलं॥ न त्वहं जीवितुं शक्तस्तामृते जनकात्मजां॥१३॥ इति रा
मं महात्मानं विलपंतमनाथवत्॥ उवाच लक्ष्मणो भ्राता वचनं युक्तमव्ययं॥१४॥ संस्तंभ राम भद्रं ते मा शुचः पुरुषोत्तम॥ नेदृशानां
मतिर्मंदा भवत्यकलुषात्मनां॥१५॥ स्मृत्वा वियोगजं दुःखं त्यज स्नेहं प्रिये जने॥ अतिस्नेहपरिष्वंगाद्वर्तिरार्द्रापि दह्यते॥१६॥ य
दि गच्छति पातालं ततोऽभ्यधिकमेव वा॥ सर्वथा रावणस्तात न भविष्यति राघव॥१७॥ प्रवृत्तिर्लभ्यतां तावत्तस्य पापस्य रक्षसः॥ त
तो हास्यति वा सीतां निधनं वा गमिष्यति॥१८॥ यदि याति दितेर्गर्भं रावणः सह सीतया॥ तत्राप्येनं हनिष्यामि न चेद्दास्यति मैथिलीं
॥१९॥ स्वास्थ्यं भद्र भजस्वार्य त्यज्यतां कृपणा मतिः॥ अर्थो हि नष्टकार्यार्थैरयत्नेनाधिगम्यते॥२०॥ उत्साहो बलवानार्य नास्त्युत्साहा
त्परं बलं॥ सोत्साहस्य हि लोकेषु न किंचिदपि दुर्लभं॥२१॥ उत्साहवंतः पुरुषा नावसीदंति कर्मसु॥ उत्साहमात्रमाश्रित्य प्रति
लप्स्याम जानकीं॥२२॥ त्यज्यतां कामवृत्तत्वं शोकं संन्यस्य पृष्ठतः॥ महात्मानं कृतात्मानमात्मानं नावबुध्यसे॥२३॥ एवं संबोधित
स्तेन शोकोपहतचेतनः॥ त्यज शोकं च मोहं च रामो धैर्यमुपागमत्॥२४॥ सोऽभ्यतिक्रामदव्यग्रस्तामचिंत्यपराक्रमः॥ रामः पंपां सु

॥रा॰कि॰॥ रुचिरांरम्यांपारिप्लवद्रुमां॥२५॥निरीक्षमाणःसहसामहात्मासर्ववनंनिर्झरकंदरंच।उद्विग्नचेताःसहलक्ष्मणेनविचार्यदुः
॥५॥ खोपहतःप्रतस्थे॥२६॥तंमत्तमातंगविलासगामीगच्छंतमव्यग्रमनामहात्मा।सलक्ष्मणोराघवमिष्टचेतोररक्षधर्मेण
बलेनचैव॥२७॥तावृष्यमूकस्यसमीपचारीचरन्ददर्शाद्भुतदर्शनीयौ।शाखामृगाणामधिपस्तरस्वीवितत्रसेनैवविचे
ष्टचेष्टं॥२८॥सतौमहात्मागजमंदगामीशाखामृगस्तत्रचरन्चरंतौ॥दृष्ट्वाविषादंपरमंजगामचिंतापरितोभयभारमग्नः॥
२९॥तमाश्रमंपुण्यसुखंशरण्यंसदैवशाखामृगसेवितांतं॥त्रस्ताश्चदृष्ट्वाहरयोविजग्मुर्महौजसौराघवलक्ष्मणौतौ॥३०
॥इत्यार्षेश्रीरामायणेवाल्मीकीयेकिष्किंधाकांडेप्रथमःसर्गः॥१॥तौतुदृष्ट्वामहात्मानौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ॥वरायुधध
रौवीरौसुग्रीवःशंकितोभवत्॥१॥उद्विग्नहृदयःसर्वादिशःसमवलोकयन्॥नव्यतिष्ठतकस्मिंश्चिद्देशेवानरपुंगवः॥२॥नैवचक्रे
मनःस्थातुंवीक्षमाणोमहाबलौ।कपेःपरमभीतस्यचित्तंव्यवससादह॥३॥चिंतयित्वासधर्मात्माविमृश्यगुरुलाघवं।सुग्रीवःप
रमोद्विग्नःसर्वैस्तैर्वानरैःसह॥४॥ततःससचिवेभ्यस्तुसुग्रीवःप्लवगाधिपः॥शशंसपरमोद्विग्नःपश्यंस्तौराममलक्ष्मणौ॥५॥एतौव
नमिदंदुर्गंवालिप्रणिहितौध्रुवं॥छद्मनाचीरवसनौप्रचरंतौविहागतौ॥६॥ततःसुग्रीवसचिवादृष्ट्वापरमधन्विनौ।जग्मुर्गि ॥राम॥
रितटात्तस्मादन्यच्छिखरमुत्तमं॥७॥तेक्षिप्रमभिगम्याथयूथपायूथपर्षभं॥हरयोवानरश्रेष्ठंपरिवार्योपतस्थिरे॥८॥एवमे ॥५॥

कायनगताः प्लवमाना गिरेर्गिरिं ॥ प्रकंपयंतो वेगेन गिरीणां शिखराणि च ॥ ९ ॥ ततः शाखामृगाः सर्वे प्लवमाना महाबलाः
बभंजुश्च नगांस्तत्र पुष्पितान् दुर्गमाश्रितान् ॥ १० ॥ आप्लवंतो हरिवराः सर्वतस्तं महागिरिं ॥ मृगमार्जारशार्दूलांस्त्रासयं
तो ययुस्तदा ॥ ११ ॥ ततः सुग्रीवसचिवः पर्वतेंद्रे समाहिताः ॥ संगम्य कपिमुख्येन सर्वे प्रांजलयः स्थिताः ॥ १२ ॥ ततस्तु भयसं
त्रस्तं वालिकिल्बिषशंकितं उवाच हनुमान्वाक्यं सुग्रीवं वाक्यकोविदः ॥ १३ ॥ संभ्रमस्त्यज्यतामेष सर्वैर्वालिकृते महा
न् ॥ मलयोयं गिरिवरो भयं नेहास्ति वालिनः ॥ १४ ॥ यस्मादुद्विग्नचेतास्त्वं विद्रुतो हरिपुंगव ॥ तं क्रूरदर्शनं क्रूरं नेह पश्यामि
वालिनं ॥ १५ ॥ यस्मात्तव भयं सौम्य पूर्वजात्पापकर्मणः ॥ स नेह वाली दुष्टात्मा न ते पश्याम्यहं भयं ॥ १६ ॥ अहो शाखामृगत्वं
ते व्यक्तमेव प्लवंगम ॥ लघुचित्ततयात्मानं न स्थापयसि यो मतौ ॥ १७ ॥ बुद्धिविज्ञानसंपन्न इंगितैः सर्वमाचर ॥ न ह्यबुद्धिं गतो
राजा सर्वभूतानि शास्ति हि ॥ १८ ॥ सुग्रीवस्तु शुभं वाक्यं श्रुत्वा सर्वं हनूमतः ॥ ततः शुभतरं वाक्यं हनूमंतमुवाच ह ॥ १९ ॥ दीर्घ
बाहू विशालाक्षौ शरचापासिधारिणौ ॥ कस्य न स्याद्भयं दृष्ट्वा ह्येतौ सुरसुतोपमौ ॥ २० ॥ वालिप्रणिहितावेव शंकेऽहं पुरुषो
त्तमौ ॥ राजानो बहुमित्राश्च विश्वासो नात्र हि क्षमः ॥ २१ ॥ अरयश्च मनुष्येण विज्ञेयाश्छद्मचारिणः ॥ विश्वस्तानामविश्वस्ताश्छि
द्रेषु प्रहरंत्यपि ॥ २२ ॥ छलेषु वाली मेधावी राजानो बहुदर्शिनः ॥ भवंति परहंतारस्ते ज्ञेयाः प्राकृतैर्नरैः ॥ २३ ॥ तौ त्वया प्राकृतेनेव

 गत्वा ज्ञेयो प्लवंगम॥ इंगितानां प्रकारैश्च रूपव्याभाषणेन च॥२४॥ लक्षयस्व तयोर्भावं प्रहृष्टमनसो यदि॥ विश्वासयन्प्रशंसाभि
 रिंगितैश्च पुनःपुनः॥२५॥ ममैवाभिमुखं स्थित्वा पृच्छ त्वं हरिपुंगव॥ प्रयोजनं प्रवेशस्य वनस्यास्य धनुर्द्धरौ॥२६॥ शुद्धात्मानौ यदि
त्वेतौ जानीहि त्वं प्लवंगम॥ व्याभाषितैर्वा रूपैर्वा विज्ञेया दुष्टतानयोः॥२७॥ इत्येवं कपिराजेन संदिष्टो मारुतात्मजः॥ चकार गम
ने बुद्धिं यत्र तौ राम लक्ष्मणौ॥२८॥ तथेति संपूज्य वचस्तु तस्य कपिः सुभीतस्य दुरासदस्य॥ महानुभावो हनुमान्ययौ तदा स य
त्र रामोतिवली सलक्ष्मणः॥२९॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे वाल्मीकीये किष्किंधाकांडे द्वितीयः सर्गः॥२॥ वचो विज्ञाय हनुमान्सु
ग्रीवस्य महात्मनः॥ पर्वतादृश्यमूकात्तु पुप्लुवे यत्र राघवौ॥१॥ कपिरूपं परित्यज्य हनूमान्मारुतात्मजः॥ भिक्षुरूपं ततो भेजे श
ठबुद्धितया कपिः॥२॥ ततः स हनुमान्वाचा श्लक्ष्णया सुमनोज्ञया॥ विनीतवदुपागम्य राघवौ प्रणिपत्य च॥३॥ आबभाषे च तौ वी
रौ यथावत्प्रशशंस च॥ संपूज्य विधिवद्वीरो हनूमान्वानरोत्तमः॥४॥ उवाच कामतो वाक्यं मृदु सत्यपराक्रमौ॥ राजर्षिदेवप्रति
मौ तापसौ संशितव्रतौ॥५॥ देशं कथमिमं प्राप्तौ भवंतौ वरवर्णिनौ॥ त्रासयंतौ मृगगणानन्यांश्च वनचारिणः॥६॥ पंपातीररुह
न्वृक्षान्वीक्षमाणौ समंततः॥ इमां नदीं शुभजलां शोभयंतौ तरस्विनौ॥७॥ धैर्यवंतौ सुवर्णाभौ कौ युवां चीरवाससौ॥ निश्वसंतौ
वरभुजौ पीडयंताविमाः प्रजाः॥८॥ सिंहविप्रेक्षितौ वीरौ महाबलपराक्रमौ॥ शक्रचापनिभे चापे गृहीत्वा शत्रुनाशनौ॥९॥ श्रीमं

तौ रूपसंपन्नौ वृषभश्रेष्ठविक्रमौ। हस्तिहस्तोपमभुजौ द्युतिमंतौ नरर्षभौ ॥१०॥ प्रभया पर्वतेंद्रोसौ युवयोरवभासितः राज्या
र्हावमरप्रख्यौ कथं देशमिहागतौ ॥११॥ पद्मपत्रेक्षणौ वीरौ जटामंडलधारिणौ। अन्योन्यशदृशौ वीरौ देवलोकादिहागतौ॥
१२॥ यदृछयेव संप्राप्तौ चंद्रसूर्यौ वसुंधरां॥ विशालवक्षसौ वीरौ मानुषौ देवरूपिणौ॥१३॥ सिंहस्कंधौ महोत्साहौ समदाविव
गोवृषौ। आयताश्च सुवृत्ताश्च बाहवः परिघोपमाः॥१४॥ सर्वभूषणभूषार्हाः किमर्थं न विभूषिताः। उभौ योग्यावहं मन्ये रक्षि
तुं पृथिवीमिमां॥१५॥ ससागरवनां कृत्स्नां विंध्यमेरुविभूषितां। इमे च धनुषी चित्रे श्लक्ष्णे चित्रानुलेपने॥१६॥ प्रकाशेते यथेंद्र
स्य वज्रे हेमविभूषिते। संपूर्णाश्च शितैर्बाणैस्तूणाश्च शुभदर्शनाः॥१७॥ जीवितांतकरैर्घोरैर्ज्वलद्भिरिव पन्नगैः॥ महाप्रमाणौ
विपुलौ तप्तहाटकभूषणौ॥१८॥ खड्गावेतौ विराजेते निर्मुक्तभुजगाविव। एवं मां परिभाषंतं कस्माद्वै नाभिभाषथः॥१९॥ सुग्रीवो
नाम धर्मात्मा कश्चिद्वानरपुंगवः। वीरो विनिकृतो भ्रात्रा जगद्भ्रमति दुःखितः॥२०॥ प्राप्तोहं प्रेषितस्तेन सुग्रीवेण महात्मना।
राज्ञा वानरमुख्यानां हनूमान्नाम वानरः॥२१॥ युवाभ्यां सह धर्मात्मा सुग्रीवः सख्यमिछति। तस्य मां सचिवं वित्त वानरं पवनात्म
जं॥२२॥ भिक्षुरूपप्रतिछन्नं सुग्रीवप्रियकारणात्॥ ऋष्यमूकादिह प्राप्तं कामगं कामचारिणं॥२३॥ एवमुक्त्वा तु हनुमांस्तौ वीरौ रा
मलक्ष्मणौ। वाक्यज्ञो वाक्यकुशलः पुनर्नोवाच किंचन॥२४॥ एतछ्रुत्वा वचस्तस्य रामो लक्ष्मणमब्रवीत्॥ प्रहृष्टवदनः श्रीमान्भ्रा

॥रा०कि०॥ तरं पार्श्वतः स्थितं॥२५॥सचिवोयंकपींद्रस्य सुग्रीवस्यमहात्मनः।तमेवकांक्षमाणस्य ममांतिकमिहागतः।तमभ्यभाषसौमित्रे सु
॥७॥ ग्रीवसचिवंकपिं।वाक्यज्ञंमधुरैर्वाक्यैःस्नेहयुक्तमरिंदम॥२७॥नानृग्वेदविनीतस्य नायजुर्वेदधारिणः।नासामवेदविदुषः
शक्यमेवंविभाषितुं॥२८॥नूनंव्याकरणंकृत्स्नमनेनबहुधाश्रुतं।बहुव्याहरतानेनन किंचिदपशब्दितं॥२९॥नमुखेनेत्रयो
श्चापिललाटेचभ्रुवोस्तथा।अन्येष्वपिचसर्वेषुदोषःसंविदितःक्वचित्॥३०॥अविस्तरमसंदिग्धमविलंबितमव्ययं।उरस्थं
कंठगंवाक्यंवर्त्ततेमध्यमस्वरं॥३१॥संस्कारक्रमसंपन्नामद्रुतामविलंवितां।उच्चारयतिकल्याणींवाचंहृदयहर्षिणीं॥३२॥
अनयाचित्रयावाचात्रिस्थानव्यंजनस्थया।कस्यनाराध्यतेचित्तमुद्यतासेररेरपि॥३३॥एवंविधोयस्यदूतोनभवेत्पार्थिव
स्यतु।सिध्यंतिहिकथंतस्यकार्याणांगतयोनघ॥३४॥एवंगुणगणैर्युक्तायस्यस्युःकार्यसाधकाः।तस्यसिध्यंतिसर्वेर्थादूतवा
क्यप्रचोदिताः॥३५॥एवमुक्तस्तुसौमित्रिःसुग्रीवसचिवंकपिं।अभ्यभाषतवाक्यज्ञोवाक्यज्ञंपवनात्मजं॥३६॥विदितानौगुणाविद्व
न्सुग्रीवस्यमहात्मनः।तमेवचावांमार्गावःसुग्रीवंप्लवगेश्वरं॥३७॥यथाब्रवीषिहनुमन्सुग्रीववचनादिह।तत्तथाहिकरिष्यावो
वचनात्तवसत्तम॥३८॥ततस्यवाक्यंनिपुणंनिशम्यप्रहृष्टरूपःपवनात्मजःकपिः।मनःसमाधायजयोपपत्तौसख्यंतदाकर्त्तु ॥राम॥
मियेषताभ्यां॥३९॥इत्यार्षेश्रीरामायणेवाल्मीकीयेकिष्किंधाकांडेतृतीयःसर्गः॥३॥ततःप्रहृष्टोहनुमान्कृत्स्नवानितितद्वचः॥श्रु ॥७॥

त्वामधुरभावंचसुग्रीवंमनसागतः॥१॥भाव्योराज्यागमस्तस्यसुग्रीवस्यमहात्मनः।यदयंकृत्यवान्प्राप्तःकृत्यंचैतदुपागतं॥२॥
ततःपरमसंहृष्टोहनूमान्प्लवगोत्तमः॥प्रत्युवाचततोवाक्यंरामंवाक्यविशारदं॥३॥किमर्थंचवनंघोरंपंपाकाननमंडितं
आगतःसानुजोदुर्गंनानाव्यालमृगायुतं॥४॥तस्यतद्वचनंश्रुत्वालक्ष्मणोरामचोदितः।आचचक्षेमहात्मानंरामंदशरथात्म
जं॥५॥राजादशरथोनामद्युतिमान्धर्मवत्सलः।चातुर्वर्ण्यंस्वधर्मेणनित्यमेवाभ्यपालयत्॥६॥नद्वेष्टाविद्यतेतस्यसतुद्वेष्टि
नकंचन॥सतुसर्वेषुभूतेषुपितामहइवापरः॥७॥अग्निष्टोमादिभिर्यज्ञैरिष्टवानाप्तदक्षिणैः।तस्यायंपूर्वजःपुत्रोरामनामज
नैःश्रुतः॥८॥शरण्यःसर्वभूतानांपितुर्निर्देशपारगः।ज्येष्ठोदशरथस्यायंपुत्राणांगुणवत्तरः॥९॥राजलक्षणसंयुक्तोसंयुक्तो
राज्यसंपदा॥राज्याद्भ्रष्टोमयावस्तुंवनेसार्द्धमिहागतः॥१०॥भार्ययाचमहाभागःसीतयानुगतोवशी॥दिनक्षयेमहातेजाःप्रभ
येवदिवाकरः॥११॥अहमस्यावरोभ्राताग़ुणैर्दास्यमुपागतः।कृतज्ञस्यबहुज्ञस्यलक्ष्मणोनामनामतः॥१२॥सुखार्हस्यमहार्ह
स्यसर्वभूतहितात्मनः।ऐश्वर्येणविहीनस्यवनवासेरतस्यच॥१३॥रक्षसापहृताभार्यारहितेकामरूपिणा॥तच्चनज्ञायतेर
क्षःपत्नीयेनास्यवाहृता॥१४॥दनुर्नामदितेःपुत्रःशापाद्राक्षसतांगतः।आख्यातस्तेनसुग्रीवःसमर्थोवानराधिपः॥१५॥सज्ञास्य
तिमहावीर्यस्तवभार्यापहारिणं॥एवमुक्त्वादनुःस्वर्गंभ्राजमानोदिवंगतः॥१६॥एतत्तेसर्वमाख्यातंयाथातथ्येनपृच्छतः।अहंचैव

चरामश्चसुग्रीवंशरणंगतौ॥१७॥एषदत्वाचवित्तानिप्राप्यचानुत्तमंयशः॥लोकनाथःपुराभूत्वासुग्रीवंनाथमिछति॥१८॥सी
तायस्यस्नुषाचासीछरण्योधर्मवत्सलः॥तस्यपुत्रःशरण्यश्चसुग्रीवंशरणंगतः॥१९॥सर्वलोकस्यधर्मात्माशरण्यःशरणंपु
रा॥गुरुर्मेराघवःसोयंसुग्रीवंशरणंगतः॥२०॥यस्यप्रसादेसततंप्रसीदेयुरिमाःप्रजाः॥सरामोवानरेंद्रस्यप्रसादमभिकांक्ष
ते॥२१॥येनसर्वगुणोपेताःपृथिव्यांसर्वपार्थिवाः॥मानिताःसततंराज्ञासदादशरथेनवै॥२२॥तस्यायंपूर्वजःपुत्रस्त्रिषुलोके
षुविश्रुतः॥सुग्रीवंवानरेंद्रंतुरामःशरणमागतः॥२३॥शोकाभिभूतेरामेतुशोकार्त्तेशरणंगते॥कर्त्तुमर्हतिसुग्रीवःप्रसादंसहयू
थपैः॥२४॥एवंब्रुवाणंसौमित्रिंकरुणंसाश्रुपातनं॥हनूमान्प्रत्युवाचेदंवाक्यंवाक्यविशारदः॥२५॥ईदृशाबुद्धिसंपन्नाजित
क्रोधाजितेंद्रियाः॥द्रष्टव्यावानरेंद्रेणदिष्ट्यादर्शनमागताः॥२६॥सहिराज्याच्चविभ्रष्टःकृतवैरश्चवालिना॥हृतदारोवनेत्रस्तो
भ्रात्राविनिकृतोभृशं॥२७॥करिष्यतिससाहाय्यंयुवयोर्भास्करात्मजः॥सुग्रीवःसहचास्माभिःसीतायाःपरिमार्गणे॥२८॥इत्ये
वमुक्त्वाहनुमान्श्लक्ष्णंमधुरयागिरा॥बभाषेसाधुगछामःसुग्रीवमितिराघवं॥२९॥एवंब्रुवंतंधर्मात्माहनूमंतंसलक्ष्मणः॥प्र
तिपूज्ययथान्यायमिदंप्रोवाचराघवं॥३०॥कपिकथयतेहृष्टोयथायंमारुतात्मजः॥कृत्यवान्सोपिसंप्राप्तःकृतकृत्योसिरा
घव॥३१॥प्रसन्नमुखवर्णश्चव्यक्तंहृष्टश्चभाषते॥नानृतंवक्ष्यतेवीरोहनूमान्मारुतात्मजः॥३२॥ततःसतुमहाप्राज्ञोहनूमा

मारुतात्मजः।जगामादायतौवीरौहरिराजायराघवौ।३३।भिक्षुरूपंपरित्यज्यवानरंरूपमास्थितः।पृष्ठमारोप्यतौवीरौजग
मकपिकुंजरः।३४।सतुविपुलयशाःकपिप्रवीरःपवनसुतःकृतकृत्यवत्प्रहृष्टः।गिरिवरमुरुविक्रमःप्रयातःसशुभमतिः
सहरामलक्ष्मणाभ्यां।३५।इत्यार्षेश्रीरामायणेवाल्मीकीयेकिष्किंधाकांडेचतुर्थःसर्गः।४।ऋश्यमूकात्तुहनुमान्गत्वातंम
लयंगिरिं।आचचक्षेतदावीरौकपिराजायराघवौ।१।अयंरामोमहाप्राज्ञःसंप्राप्तोदृढविक्रमः।लक्ष्मणेनसहभ्रात्रारामो
यंसत्यविक्रमः।२।इक्ष्वाकूणांकुलेजातोरामोदशरथात्मजः।धर्मेनिगदितश्चैवपितुर्निर्देशकारकः।३।राजसूयाश्वमेध
श्चवह्निर्येनाभितर्पितः।दक्षिणाश्चतथोत्सृष्टागावःशतसहस्रशः।४।तपसासत्यवाक्येनवसुधायेनपालिता।स्त्रीहेतोस्त
स्यपुत्रोयंसमोरण्यंसमागतः।५।तस्यास्यवसतोरण्येनियतस्यमहात्मनः।रावणेनहृताभार्यासत्वांशरणमागतः।६।भवता
सख्यकामौतौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ।प्रगृह्यचार्चयस्वैतौपूजनीयतमावुभौ।७।श्रुत्वाहनुमतोवाक्यंसुग्रीवोवानराधिपः।द
र्शनीयतमोभूत्वाप्रीत्योवाचचराघवं।८।भवान्धर्मविनीतश्चसुतपाःसर्ववत्सलः।आख्यातावायुपुत्रेणतत्वतोमेभवद्गुणाः
९।तन्ममैवैषसत्कारोलाभश्चैवोत्तमःप्रभो।यत्वमिच्छसिसौहार्दंवानरेणमयासह।१०।रोचतेयदिमेसख्यंवाहुरेषप्रसारि-
तः।गृह्यतांपाणिनापाणिर्मर्यादावध्यतांध्रुवा।११।एतत्तुवचनंश्रुत्वासुग्रीवस्यसुभाषितं संप्रहृष्टमनाहस्तंपीडयामास

॥रा०कि०॥ पाणिना॥१२॥हृष्टसौहृदमालंब्यपर्यष्वजतपीडितं॥ततोहनूमान्संत्यज्यभिक्षुरूपमरिंदमः॥१३॥काष्ठयोःस्वेनरूपेणजनयामास
॥९॥ पावकं॥दीप्यमानंततोवह्निंपुष्पैरभ्यर्च्यसत्कृतं॥१४॥तयोर्मध्येतुसुप्रीतोनिदधौसुसमाहितः॥ततोग्निंदीप्यमानंतौचक्रतु
श्चप्रदक्षिणं॥१५॥सुग्रीवोराघवश्चैववयस्यत्वमुपागतौ॥ततःसुप्रीतमनसौतावुभौहरिराघवौ॥१६॥अन्योन्यमभिवीक्षंतौनतृ
प्तिमभिजग्मतुः॥त्वंवयस्योसिहृद्योमेएकंदुःखंसुखंचनौ॥१७॥सुग्रीवंराघवोवाक्यमित्युवाचप्रहृष्टवत्॥ततःसुपर्णबहुलांभं
क्त्वाशाखांसुपुष्पितां॥१८॥सालस्यास्तीर्यसुग्रीवोनिषसादसराघवः॥लक्ष्मणायाथसंहृष्टोहनूमान्मारुतात्मजः॥१९॥शाखां
चंदनवृक्षस्यददौपरमपुष्पितां॥ततःप्रहृष्टःसुग्रीवःश्लक्ष्णंमधुरयागिरा॥२०॥प्रत्युवाचतदारामंहर्षव्याकुललोचनः॥अ
हंविनिकृतोरामचरामीहभयार्दितः॥२१॥हृतभार्योवनेत्रस्तोदुर्गमेतदुपाश्रितः॥सोहंत्रस्तोवनेभीतोवसाम्युद्भ्रांतचेतनः
॥२२॥वालिनानिकृतोभ्रात्राकृतवैरश्चराघव॥वालिनोमेमहाभागभयार्तस्याभयंकुरु॥२३॥कर्तुमर्हसिकाकुत्स्थभयंमेनभ
वेद्यथा॥एवमुक्तस्तुतेजस्वीधर्मज्ञोधर्मवत्सलः॥२४॥प्रत्यभाषतकाकुत्स्थःसुग्रीवंप्रहसन्निव॥उपकारफलंमित्रंविदितंमेम
हाकपे॥२५॥वालिनंतंवधिष्यामितवभार्यापहारिणं॥अमोघाःसूर्यसंकाशाममेमेनिशिताःशराः॥२६॥तस्मिन्वालिनिदुर्वृत्ते ॥राम॥
निपतिष्यंतिवेगिताः॥कंकपत्रप्रतिच्छन्नामहेंद्राशनिसन्निभाः॥२७॥तीक्ष्णाग्राऋजुपर्वाणःसरोषाभुजगाइव॥तमद्यवालि ॥९॥

नंपश्यतीक्ष्णैराज्ञी विषोपमैः॥२८॥ शरैर्विनिहतंभूमौ प्रकीर्णमिवपर्वतं॥ सतुतद्वचनंश्रुत्वाराघवस्यात्मनोहितं॥२९॥ सुग्रीवः
परमःप्रीतः परमंवाक्यमब्रवीत्॥३०॥ तवप्रसादेननृसिंहवीरप्रियांचराज्यंचसमाप्नुयामहं॥ तथाकुरुत्वंनरदेववैरिणं
यथाहिनस्यात्सपुनर्ममाग्रजं॥३१॥ सीताकपींद्रक्षणदाचराणांराजीवहेमज्वलनोपमानि॥ सुग्रीवरामप्रणयप्रसंगेवा
मानिनेत्राणिसमंस्फुरंति॥३२॥ इत्यार्षेश्रीरामायणेकिष्किंधाकांडेपंचमःसर्गः॥५॥ पुनरेवाब्रवीत्प्रीतोराघवंरघुनंदनं
अयमाख्यातिमेरामसेवकोमंत्रिसत्तमः॥१॥ हनूमान्यन्निमित्तंत्वंनिर्जनंवनमागतः॥ लक्ष्मणेनसहभ्रात्रावसतश्चवनेत
व॥२॥ रक्षसापहृताभार्यामैथिलीजनकात्मजा॥ त्वयावियुक्तारुदतीलक्ष्मणेनचधीमता॥३॥ अंतरंप्रेप्सुनातेनहत्वागृध्रं
जटायुषं॥ भार्यावियोगजंदुःखंप्रापितस्तेनरक्षसा॥४॥ भार्यावियोगजंदुःखंनचिरात्त्वंविमोक्ष्यसे॥ अहंतामानयिष्यामि
नष्टांवेदश्रुतीमिव॥५॥ रसातलेवावर्त्तंतींवर्त्तंतींवानभःस्थले॥ अहमानीयदास्यामितवभार्यामरिंदम॥६॥ इदंतथ्यंममवचस्त्व
मवेहिचराघव॥ नशक्यासाजरयितुमपिसेंद्रैःसुरासुरैः॥७॥ तवभार्यामहाबाहोभक्ष्यंविषकृतंयथा॥ त्यजशोकंमहाबा
होतांकांतामानयामिते॥८॥ अनुमानात्तुजानामिमैथिलीसानसंशयः॥ ह्रियमाणामयादृष्टारक्षसारौद्रकर्मणा॥९॥ क्रोशंती
रामरामेतिलक्ष्मणेतिचविस्वरं॥ स्फुरंतीरावणस्यांकेपन्नगेंद्रवधूर्यथा॥१०॥ आत्मनापंचमंमांहिदृष्ट्वाशैलतलेस्थितं॥ उत्त

॥रा०किं०॥ रीयं तया त्यक्तं शुभान्याभरणानि च॥११॥ तान्यस्माभिर्गृहीतानि निहितानि च राघव॥ आनयिष्याम्यहं तानि प्रत्यभिज्ञातुमर्हसि॥
॥१०॥ १२ तमब्रवीत्ततो रामः सुग्रीवं प्रियवादिनं॥ आनयस्व सखे शीघ्रं किमर्थं प्रविलंबसे॥१३॥ एवमुक्तस्तु सुग्रीवः शैलस्य गहनां गु
हां॥ प्रविवेश ततः शीघ्रं राघवप्रियकाम्यया॥१४॥ उत्तरीयं गृहीत्वा तु स तान्याभरणानि च॥ इदं पश्येति रामाय दर्शयामास वा
नरः॥१५॥ ततो गृहीत्वा वासस्तु शुभान्याभरणानि च॥ अभवद्बाष्पसंरुद्धो नीहारेणेव चंद्रमाः॥१६॥ सीतास्नेहप्रवृत्तेन स तु बा
ष्पेण दूषितः॥ हा प्रियेति रुदन्धैर्यमुत्सृज्य न्यपतत्क्षितौ॥१७॥ हृदि कृत्वा स बहुशस्तमलंकारमुत्तमं॥ निशश्वास भृशं सर्पो बिल
स्थ इव रोषितः॥१८॥ अविच्छिन्नाश्रुवेगस्तु सौमित्रिं प्रेक्ष्य पार्श्वतः॥ परिदेवयितुं दीनं रामः समुपचक्रमे॥१९॥ पश्य लक्ष्मण वैदेह्या
संत्यक्तं ह्रियमाणया॥ उत्तरीयमिदं भूमौ शरीराद्भूषणानि च॥२०॥ शाड्वलिन्यां ध्रुवं भूम्यां सीतया ह्रियमाणया॥ उत्सृष्टं भूषण
मिदं तथा रूपं हि दृश्यते॥२१॥ एवमुक्तस्तु रामेण लक्ष्मणो वाक्यमब्रवीत्॥ नाहं जानामि केयूरे नाहं जानामि कुंडले॥ नूपुरे त्वभि
जानामि नित्यं पादाभिवंदनात्॥ ततस्तु राघवो वाक्यं सुग्रीवमिदमब्रवीत्॥२३॥ ब्रूहि सुग्रीव कं देशं ह्रियंती लक्षिता त्वया॥ र
क्षसा रौद्ररूपेण मम प्राणप्रिया हृता॥२४॥ क्व वा वसति तद्रक्षो महद्व्यसनदं मम॥ यन्निमित्तमहं सर्वान्नाशयिष्यामि राक्षसा ॥राम॥
न्॥२५॥ हरता मैथिलीं येन मां च रोषयता ध्रुवं॥ आत्मनो जीवितांताय मृत्युद्वारमपावृतं॥२६॥ मम दयिततमा हृता वनाद्रजनिचरेण ॥१०॥

विमथ्ययेनसा। कथयममरिपुंतमद्यवैप्लवगपतेयमसन्निधिंनयामि॥२७॥इत्यार्षेश्रीरामायणेवाल्मीकीयेकिष्किंधाकांडेष
ष्ठःसर्गः॥६॥एवमुक्तस्तुसुग्रीवोरामेणार्तेनवानरः।अब्रवीत्प्रांजलिर्वाक्यंसवाष्पंवाष्पगद्गदः॥१॥नजानेनिलयंतस्यसर्वथापाप
रक्षसः।सामर्थ्यंविक्रमंवापिदौष्कुलेयस्यवाकुलं॥२॥सत्यंतुप्रतिजानामित्यजशोकमरिंदम।करिष्यामितथायत्नंयथाप्राप्य
सिमैथिलीं॥३॥रावणंसगणंहत्वापरितोष्यात्मपौरुषं।तथास्मिकर्त्तानचिराद्यथाप्रीतोभविष्यसि॥४॥अलंवैक्लव्यमालंब्यधै
र्यमात्मगतंस्मर।त्वद्विधानांनसदृशंमीदृशंबुद्धिलाघवं॥५॥मयापिव्यसनंप्राप्तंभार्याविरहजंमहत्।नाहमेवंहिशोचामिधै
र्यंनचपरित्यजे॥६॥नाहंतामनुशोचामिप्राकृतोवानरोपिसन्॥महात्माचविनीतश्चकिंपुनर्धृतिमान्महान्॥७॥वाष्पमापतितं
धैर्यान्निगृहीतुंत्वमर्हसि।मर्यादांसत्वयुक्तानांधृतिनोत्स्रष्टुमर्हसि॥८॥व्यसनेवार्थकृच्छ्रेवाभयेवाजीवितांतगे।विमृशंश्चस्वया
बुध्याधृतिमान्नावसीदति॥९॥वालिशस्तुनरोनित्यंवैक्लव्यंयोनुवर्त्तते॥समज्जत्यवशःशोकेभाराक्रांतेवनौर्जले॥१०॥एषांजलि
र्मयाबद्धःप्रणयात्त्वांप्रसादये।पौरुषंश्रयशोकस्यनांतरंदातुमर्हसि॥११॥येशोकमनुवर्त्तंतेनतेषांविद्यतेसुखं।तेजश्चक्षयते
तेषांनत्वंशोचितुमर्हसि॥१२॥शोकेनाभिप्रपन्नस्यजीवितेचापिसंशयः।सशोकंत्यजराजेंद्रधैर्यमाश्रयकेवलं॥१३॥हितंवय
स्यभावेनब्रूमिनोपदिशामिते।वयस्यतांपूजयन्मेनत्वंशोचितुमर्हसि॥१४॥मधुरंसांत्वितस्तेनसुग्रीवेणसराघवः।मुखम

श्रुपरिक्लिन्नंवस्त्रांतेनप्रमार्जयत्॥१५॥प्रकृतिस्थस्तुकाकुत्स्थःसुग्रीववचनात्प्रभुःसंपरिष्वज्यसुग्रीवमिदंवचनमब्रवीत्॥१६॥
कर्तव्यंयद्वयस्येनस्निग्धेनचहितेनच॥अनुरूपंचयुक्तंचकृतंसुग्रीवतत्त्वया॥१७॥एषचप्रकृतिस्थोहमनुनीतस्त्वयासखे॥
दुर्लभोहीदृशोबंधुरस्मिन्कालेविशेषतः॥१८॥किंतुयत्नस्त्वयाकार्योमैथिल्याःपरिमार्गणे॥राक्षसस्यचरौद्रस्यरावणस्यदुरात्मनः॥
१९॥मयाचयदनुष्ठेयंविस्रब्धेनतदुच्यतां॥वर्षास्विवचसुक्षेत्रेसर्वंसंपद्यतेतव॥२०॥मयाचयदिदंवाक्यमभिमानात्समीरितं
तत्त्वयाहरिशार्दूलतत्त्वमित्युपधार्यतां॥२१॥अनृतंनोक्तपूर्वंमेनचवक्ष्येकदाचन॥एतत्तेप्रतिजानामिसत्येनैवशपाम्यहं॥
२२॥ततःप्रहृष्टःसुग्रीवोवानरैःसचिवैःसह॥राघवस्यवचःश्रुत्वाप्रतिज्ञातंविशेषतः॥२३॥एवमेकांतसंघृष्टौततस्तौनरवा
नरौ॥उभावन्योन्यसदृशंसुखंदुःखमभाषतां॥२४॥महानुभावस्यवचोनिशम्यहरिर्नृपाणामधिपस्यतस्य॥कृतंसमेनेहरिवी
रमुख्यस्तदाचकार्यंहृदयेनविद्वान्॥२५॥इत्यार्षेश्रीरामायणेवाल्मीकीयेकिष्किंधाकांडेसप्तमःसर्गः॥७॥परितुष्टस्तुसुग्री
वस्तेनवाक्येनहर्षितः॥लक्ष्मणस्याग्रजंशूरमिदंवचनमब्रवीत्॥१॥सर्वथाहमनुग्राह्योदेवतानामसंशयः॥उपपन्नोगुणोपे
तःसखायस्यभवान्मम॥२॥शक्यंखलुभवेद्रामसहायेनत्वयानघ॥सुरराज्यमपिप्राप्तुंस्वराज्यंकिमुतप्रभो॥३॥सोहंसभाग्यो
बंधूनांसुहृदांचैवराघव॥यस्याग्निसाक्षिकंमित्रंलब्धंराघववंशजं॥४॥अहमप्यनुरूपस्तेवयस्योज्ञास्यसेशनैः॥नतुवक्तुं

समर्थोहंत्वयिआत्मगतान्गुणान्॥५॥महात्मनांतुभूयिष्ठंत्वद्विधानांकृतात्मनां॥निश्चलाभवतिप्रीतिर्धैर्यमात्मवतांवर॥६॥रजतं
वासुवर्णंवाशुभान्याभरणानिच॥अविभक्तानिसाधूनामवगच्छंतिसाधवः॥७॥आढ्योवापिदरिद्रोवादुःखितःसुखितोपिवा॥निर्दो
षश्चसदोषश्चवयस्यःपरमागतिः॥८॥धनत्यागःसुखत्यागोदेशत्यागोपिवानघ॥वयस्यार्थेप्रवर्त्ततेस्नेहंदृष्ट्वातथाविधं॥९॥तत्तथे
त्यब्रवीद्रामःसुग्रीवंप्रियदर्शनं लक्ष्मणस्याग्रतोलक्ष्म्यावासवस्येवधीमतः॥१०॥ततोरामंस्थितोदृष्ट्वालक्ष्मणंचमहाबलं॥सुग्री
वःसर्वतश्चक्षुर्वनेलोलमपातयत्॥११॥सददर्शततःसालमविदूरेहरीश्वरः॥सुपुष्पमीषत्पत्राढ्यंभ्रमरैरुपशोभितं॥१२॥त
स्यैकांपर्णबहुलांशाखांभंक्त्वासुशोभितां॥रामस्यास्तीर्यसुग्रीवोनिषसादसराघवः॥१३॥तावासीनौततोदृष्ट्वाहनूमानपिलक्ष्म
णं॥सालशाखांसमुत्पाट्यविनीतमुपवेशयत्॥१४॥सुखोपविष्टंरामंतुप्रसन्नमुदधिंयथा॥सालपुष्पावसंकीर्णेतस्मिन्गिरिव
रोत्तमे॥१५॥ततःप्रहृष्टसुग्रीवःश्लक्ष्णयाशुभयागिरा॥उवाचप्रणयाद्रामंहर्षव्याकुलताक्षरं॥१६॥अहंविनिकृतोभ्रात्राचराम्येषभ
यार्दितः॥ऋश्यमूकंगिरिवरंहृतभार्यःसुदुःखितः॥१७॥सोहंत्रस्तोभयेमग्नोवनेसंभ्रांतचेतनः॥वालिनानिकृतोभ्रात्राकृतवैर
श्चराघव॥१८॥वालिनोमेभयार्तस्यसर्वलोकाभयंकर॥ममापित्वमनाथस्यप्रसादंकर्त्तुमर्हसि॥१९॥एवमुक्तस्तुतेजस्वीधर्मज्ञो ॥राम॥
धर्मवत्सलः॥प्रत्युवाचसकाकुत्स्थःसुग्रीवंप्रहसन्निव॥२०॥उपकारफलंमित्रमपकारोरिलक्षणं॥अद्यैवतंवधिष्यामितवभार्या

॥रा०कि०॥
॥१२॥

महारिणां॥२१॥इमेहिमेमहाभागपत्रिणःस्तिग्मतेजसः।कार्त्तिकेयवनोद्भूताःशराहेमविभूषिताः॥२२॥कंकपत्रप्रतिछन्नाम
हेंद्राशनिसन्निभाः।सुपर्वाणःसुतीक्ष्णाग्राःसरोषाभुजगाइव॥२३॥वालिसंज्ञममित्रंतेभ्रातरंकृतकिल्बिषं।शरैर्विनिहतंप
श्यविकीर्णमिवपर्वतं॥२४॥राघवस्यवचःश्रुत्वासुग्रीवोवाहिनीपतिः।प्रहर्षमतुलंलेभेसाधुसाध्वितिचाब्रवीत्॥२५॥राम
शोकाभिभूतोहंशोकार्त्तानांभवान्गतिः।वयस्यइतिकृत्वाहित्वय्यहंपरिदेवये॥२६॥त्वंहिपाणिप्रदानेनवयस्योमेग्नि
साक्षिकं।कृतःप्राणैर्बहुमतःसत्येनचशपाम्यहं॥२७॥वयस्यइतिकृत्वाचविस्रब्धःप्रवदाम्यहं॥२७॥वयस्यइतिकृत्वाचविस्रब्धः
प्रवदाम्यहं॥२७॥वयस्यइतिकृत्वाचविस्रब्धःप्रवदाम्यहं।दुःखमंतर्गतंतन्मेमनोहरतिनित्यशः॥२८॥एतावदुक्त्वावचनंवा
ष्पदूषितलोचनः।वाष्पदूषितयावाचानोच्चैःशक्नोतिभाषितुं॥२९॥वाष्पवेगंतुसहसानदीवेगमिवागतं।धारयामासधैर्येण
सुग्रीवोरामसन्निधौ॥३०॥सनिगृह्यतुतंवाष्पंप्रमृज्यनयनेशुभे।विनिश्वस्यचतेजस्वीराघवंपुनरूचिवान्॥३१॥पुराहंवालिना
रामराज्यात्स्वादवरोपितः।परुषाणिचसंश्राव्यनिर्द्धूतोस्मिबलीयसा॥३२॥हृताभार्याचमेतेनप्राणेभ्योपिगरीयसी।सुहृदश्चम
दीयायेसंयताबंधनेषुते॥३३॥यत्नवांश्चसदुष्टात्मामद्विनाशायराघव।बहुशस्तत्प्रयुक्ताश्चवानरानिहंतामया॥३४॥शंकय ॥राम॥
लेतयाहंचदृष्ट्वात्वामपिराघव।नोपसर्पाम्यहंभीतोभयेसर्वेहिबिभ्यति॥३५॥केवलंहिसहायामेहनूमत्प्रमुखास्त्विमे।अतोहं ॥१२॥

धारयाम्यद्य प्राणान्कृछ्रगतोपि सन्॥ एते हि कपयः स्निग्धा मां रक्षंति समंततः॥ सह गछंति गंतव्ये नित्यं तिष्ठंति चास्थिते॥३७॥ सं
क्षेपस्त्वेष मे राम किमुक्त्वा विस्तरं हि ते॥ स मे ज्येष्ठो रिपुर्भ्राता वाली विश्रुतपौरुषः॥३८॥ तद्विनाशोपि मे दुःखं प्रमृष्टं स्यादनंतरं॥
सुखं मे जीवितं चैव तद्विनाशनिबंधनं॥३९॥ एष मे राम शोकांतः शोकार्त्तेन निवेदितः॥ दुःखितः सुखितो वापि सख्युर्नित्यं सुख
गतिः॥४०॥ श्रुत्वैतच्च वचो रामः सुग्रीवमिदमब्रवीत्॥ किं निमित्तमभूद्वैरं श्रोतुमिच्छामि तत्त्वतः॥४१॥ सुखं हि कारणं श्रुत्वा वैर
स्य तव वानर॥ आनंतर्याद्विधास्यामि संप्रधार्य बलाबलं॥४२॥ बलवान्हि ममामर्षः श्रुत्वा त्वामवमानितं॥ वर्द्धते हृदयोत्कंपी प्रा
वृड्वेगइवांभसः॥४३॥ हृष्टः कथय विस्रब्धो यावदारोप्यते धनुः॥ सृष्टश्च हि मया बाणो निरस्तश्च रिपुस्तव॥४४॥ एवमुक्तस्तु सु
ग्रीवः काकुत्स्थेन महात्मना॥ प्रहर्षमतुलं लेभे चतुर्भिः सह वानरैः॥४५॥ ततः प्रहृष्टवदनः सुग्रीवो लक्ष्मणाग्रजे॥ वैरस्य कार
णं तत्त्वमाख्यातुमुपचक्रमे॥४६॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे वाल्मीकीये किष्किंधाकांडे अष्टमः सर्गः॥८॥ वाली नाम मम भ्राता ज्ये म ८
ष्ठः शत्रुनिषूदनः॥ पितुर्बहुमतो नित्यं मम चापि तथा पुरा॥१॥ पितर्युपरते तस्मिन् ज्येष्ठोयमिति मंत्रिभिः॥ कपीनामीश्वरो राज्ये
कृतः परमसंमतः॥२॥ राज्यं प्रशासतस्तस्य पितृपैतामहं महत्॥ अहं सर्वेषु कालेषु प्रणतः प्रेष्यवत्स्थितः॥३॥ मायावी नाम ते
जस्वी पूर्वजो दुंदुभेः सुतः॥ तेन तस्य महद्वैरं वालिनः स्त्रीकृतं पुरा॥४॥ स तु सुप्ते जने रात्रौ किष्किंधाद्वारमागतः॥ नर्दति स्म सुसंर

ध्योबालिनंचाह्वयद्रणे॥५॥ प्रसुप्तस्तुममभ्रातानर्दतोभैरवस्वनं। श्रुत्वानममृषेवालीनिष्पपातजवात्तदा॥६॥ सतुवैनिःसृतः
क्रोधात्तंहंतुमसुरोत्तमं। वार्यमाणस्ततःस्त्रीभिर्मयाचप्रणतात्मना॥७॥ सतुनिर्धूयताःसर्वानिर्जगाममहाबलः। ततोहमपिसौ
हार्दान्निःसृतोवालिनासह॥८॥ सतुमेभ्रातरंदृष्ट्वामांचदूरादवस्थितं। असुरोजातसंत्रासःप्रदुद्रावतदाभृशं॥९॥ तस्मिन्द्रव
तिसंत्रस्तेह्यावांद्रुततरंगतौ॥ प्रकाशोपिकृतोमार्गश्चंद्रेणोद्गच्छतातदा॥१०॥ सतृणैरावृतंदुर्गंधरण्याविवरंमहत्॥ प्रविवेशा
सुरोवेगादावामासाद्यविष्ठितौ॥११॥ तंप्रविष्टंरिपुंदृष्ट्वाबिलंरोषवशंगतः। मामुवाचततोवालीवचनंक्षुभितेंद्रियः॥१२॥ इह
तिष्ठाद्यसुग्रीवबिलद्वारिसमाहितः। यावदत्रप्रविश्याहंनिहन्मिसमरेरिपुं॥१३॥ मयात्वेतद्वचश्श्रुत्वायाचितःसपरंतपः॥
शापयित्वासमांपद्भ्यांप्रविवेशबिलंततः॥१४॥ तस्यप्रविष्टस्यबिलंसाग्रःसंवत्सरोगतः। स्थितस्यचबिलद्वारिसकालोव्य
त्यवर्तत॥१५॥ अहंतुनष्टंतंज्ञात्वास्नेहादागतसंभ्रमः। भ्रातरंनप्रपश्यामिपापशंकिचमेमनः॥१६॥ अथदीर्घस्यकालस्यवि
लात्तस्माद्विनिस्सृतं॥ सफेनंरुधिरंदृष्ट्वाततोहंभृशदुःखितः॥१७॥ नर्दतामसुराणांचध्वनिर्मेश्रोत्रमागतः। नरतस्यचसंग्रामे
क्रोशतोपिस्वनोगुरोः॥१८॥ अहंत्ववगतोबुद्ध्याचिह्नैस्तैर्भ्रातरंहतं॥ पिधायचबिलद्वारंशिलयागिरिमात्रया॥१९॥ शोकार्त
श्चोदकंकृत्वाकिष्किंधामागतःसखे। गूहमानस्यमेतत्त्वंयत्नतोमंत्रिभिःश्रुतं॥२०॥ ततोहंतैःसमागम्यसमेतैरभिषेचितः॥रा

ज्यंप्रशासतस्तस्यन्यायतोममराघव॥२१॥आजगामरिपुंहत्वादानवंसतुवानरः।अभिषिक्तंतुमांदृष्ट्वाक्रोधात्संरक्तलोचनः॥
२२॥मदीयान्मंत्रिणोबध्वापरुषंवाक्यमब्रवीत्।निग्रहेचसमर्थस्यतंपापंप्रतिराघव॥२३॥नप्रावर्ततमेबुद्धिर्भ्रातृगौरवयंत्रि
ता॥हत्वाशत्रुंसमेभ्राताप्रविवेशपुरंतदा॥मानयंस्तंमहात्मानंयथावच्चाभिवादयं॥उक्ताचनाशिषक्तेनप्रहृष्टेनांतरात्म
ना॥२५॥नत्वापदावहंतस्यमुकुटेनास्पृशंप्रभो॥अपिवालीममक्रोधान्नप्रसादंचकारसः॥२६॥इत्यार्षेश्रीरामायणेवाल्मीकी
येकिष्किंधाकांडेनवमःसर्गः॥९॥ततःक्रोधसमाविष्टंसंरब्धंतमुपागतं॥अहंप्रसादयांचक्रेभ्रातरंहितकाम्यया॥१॥दिष्ट्या
सिकुशलीप्राप्तोनिहतश्चत्वयारिपुः॥अनाथस्यहिमेनाथस्त्वमेकोनाथनंदनः॥२॥इदंबहुशलाकांतेपूर्णचंद्रमिवोदितं॥छत्रंस
वालव्यजनंप्रतीछस्वमयाधृतं॥३॥आर्तस्तत्रबिलद्वारिस्थितःसंवत्सरंनृपः॥दृष्ट्वाचशोणितंद्वारिबिलाच्चापिसमुत्थितं॥४॥
शोकसंविग्नहृदयोभृशंव्याकुलतेंद्रियः॥अपिधायबिलद्वारंशैलशृंगेणतत्तदा॥५॥तस्माद्देशादपक्रम्यकिष्किंधांप्राविशंपु
नः।विषादात्विहमांदृष्ट्वापौरैर्मंत्रिभिरेवच॥६॥अभिषिक्तोनकामेनतन्मेक्षंतुंत्वमर्हसि॥त्वमेवराजामानार्हःसदाचाहंयथा
पुरा॥७॥राजभावेनयोगोयंममत्वद्विरहात्कृतः।सामात्यपौरनगरंस्थितंनिहतकंटकं॥८॥न्यासभूतमिदंराज्यंतवनिर्यातया
म्यहं॥माचरोषंकृथाःसौम्यममशत्रुनिषूदन॥९॥याचेत्वांशिरसाराजन्मयाबद्धोयमंजलिः॥बलादस्मिन्समागम्यमंत्रिभिः

॥रा०कि०॥ पुरवासिभिः ॥१०॥ राजभावे नियुक्तोहं शून्यदेशजिगीषया ॥ स्निग्धमेवं ब्रुवाणं मां स विनिर्भर्त्स्य वानरः ॥११॥ धिक्त्वामिति च मामुक्त्वा ब
॥२४॥ हुतत्तदुवाच ह ॥ प्रकृतीश्च समानीय मंत्रिणश्चैव संमतान् ॥१२॥ मामाह सुहृदां मध्ये वाक्यं परमगर्हितं ॥ विदितं वो मया रात्रौ मा
यावी स महासुरः ॥१३॥ मां समाह्वयतः क्रूरो युद्धाकांक्षी तदा पुरा ॥ तस्य तन्नादितं श्रुत्वा निःसृतोहं नृपालयात् ॥१४॥ अनुयातश्च
मां तूर्णमयं भ्राता सुदारुणः ॥ स तु दृष्ट्वैव मां रात्रौ सद्वितीयं महाबलः ॥१५॥ प्राद्रवद्भयसंत्रस्तो वीक्ष्यावां समुपागतौ ॥ अभिद्रुतस्तु
वेगेन विवेश स महाबिलं ॥१६॥ तं प्रविष्टं विदित्वा तु सुघोरं सुमहद्बिलं ॥ अयमुक्तोथ मे भ्राता मया तु क्रूरदर्शनः ॥१७॥ अहत्वा
नास्ति मे शक्तिः प्रतिगंतुमितः पुरीं ॥ बिलद्वारि प्रतीक्षत्वं यावदेनं निहन्म्यहं ॥१८॥ स्थितोयमिति मत्वाहं प्रविष्टस्तु दुरासदं ॥ त
र न्मे मार्गयतस्तत्र गतः संवत्सरस्तदा ॥१९॥ स तु दृष्टो मया शत्रुर्निर्वेदाद्भयावहः ॥ निहतश्च मया सद्यः स सर्वैः सह बंधुभिः ॥२०॥ त
स्यैव च प्रवृत्तेन रुधिरौघेण तद्बिलं ॥ पूर्णमासीद्दुराक्रामं स्तनतस्तस्य भूतले ॥२१॥ सूदयित्वा तु तं शत्रुं विक्रांतं तमहं सुखं ॥ नि
ष्क्रामं नेह पश्यामि बिलस्य पिहितं मुखं ॥२२॥ विक्रोशमानस्य तु मे सुग्रीवेति पुनः पुनः ॥ यतः प्रतिवचो नास्ति ततोहं भृशदुः
खितः ॥२३॥ पादप्रहारैस्तु मया बहुभिः परिपातितं ॥ ततोहं तेन निष्क्रम्य यथा पुरमुपागतः ॥२४॥ तत्रानेनास्मि संरुद्धो राज्यं ॥राम॥
मृगयतात्मनः ॥ सुग्रीवेण नृशंसेन विस्मृत्य भ्रातृसौहृदं ॥२५॥ एवमुक्त्वा तु मां तत्र वस्त्रेणैकेन वानरः ॥ तदा निर्वासयामास वा ॥२४॥

ली विगतसाध्वसः ॥२६॥ तेनाहमपविद्धश्च हृतदारश्च राघव । तद्भयाच्च महीं सर्वां क्रांतवानस्मि सार्णवां ॥२७॥ ऋष्यमूकं गिरि
वरं भार्याहरणदुःखितः । प्रविष्टोस्मि दुराधर्षं वालिनः कारणांतरे ॥२८॥ एतत्ते सर्वमाख्यातं वैरानुकथनं महत् । अनागसा मया
प्राप्तं व्यसनं पश्य राघव ॥२९॥ वालिनश्च भयात्तस्य सर्वलोकभयापह । कर्तुमर्हसि मे वीर प्रसादं तस्य निग्रहात् ॥३०॥ एवमुक्तः
स तेजस्वी धर्मज्ञो धर्मसंहितं । वचनं वक्तुमारेभे सुग्रीवं प्रहसन्निव ॥३१॥ अमोघाः सूर्यसंकाशा निशिता मे शरा इमे । तस्मिन्वा
लिनि दुर्वृत्ते पतिष्यंति रुषान्विताः ॥३२॥ यावत्तं नहि पश्येयं तव भार्यापहारिणं । तावत्स जीवेत्पापात्मा वाली चारित्रदूषकः ॥३३॥
आत्मानुमानात्पश्यामि मग्नस्त्वं शोकसागरे । त्वामहं तारयिष्यामि बाढं प्राप्स्यसि पुष्कलं ॥३४॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा राघवस्यात्म
नोदितं । सुग्रीवः परमप्रीतः सुमहद्वाक्यमब्रवीत् ॥३५॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे वाल्मीकीये किष्किंधाकांडे दशमः सर्गः ॥१०॥ राम
स्य वचनं श्रुत्वा हर्षपौरुषवर्धनं । सुग्रीवः पूजयांचक्रे राघवं प्रशशंस च ॥१॥ असंशयं प्रज्वलितैस्तीक्ष्णैर्मर्मातिगैः शरैः । त्वं
दहेः कुपितो लोकान्युगांत इव भास्करः ॥२॥ वालिनः पौरुषं यत्तद्यच्च वीर्यं धृतिश्च या । तन्ममैकमनाः श्रुत्वा विधत्स्व यदनंत
रं ॥३॥ समुद्रात्पश्चिमात्पूर्वं दक्षिणादपि चोत्तरं । क्रामत्यनुदिते सूर्ये वाली व्यपगतक्लमः ॥४॥ अग्राण्यारुह्य शैलानां शिखराणि
महांत्यपि । ऊर्ध्वमुत्पात्य तरसा प्रतिगृह्णाति वीर्यवान् ॥५॥ बहवः सारवंतश्च वनेषु विविधा द्रुमाः । वालिना तरसा भग्ना बलं प्रथ

यतात्मनः॥६॥महिषोदुंदुभिर्नामकैलासशिखरप्रभः।बलंनागसहस्रस्यधारयामासवीर्यवान्॥७॥सवीर्योत्सेकदुष्टात्मावरदाने
नमोहितः॥जगामससमहाकायःसमुद्रंसरितांपतिं॥८॥ऊर्मिमंतमतिक्रम्यसागरंरत्नसंचयं।ममयुद्धंप्रयच्छेतितमुवाचमहार्ण
वं॥९॥ततःसमुद्रोधर्मात्मासमुत्थायमहाबलः।अब्रवीद्वचनंराजन्नसुरंकालचोदितं॥१०॥समर्थोनास्मितेदातुंयुद्धंयुद्धविशा
रद।श्रूयतांत्वभिधास्यामियस्तेयुद्धंप्रदास्यति॥११॥शैलराजोमहारण्येतपस्विशरणंपरं।शंकरश्वशुरोनाम्नाहिमवानिति
विश्रुतः॥१२॥महाप्रस्रवणोपेतोबहुकंदरनिर्झरः।ससमर्थस्तवप्रीतिमतुलांकर्तुमर्हति॥१३॥तंभीतमितिविज्ञायसमुद्र
मसुरोत्तमः॥हिमवद्वनमागम्यशरश्चापादिवच्युतः॥१४॥ततस्तस्यगिरेःश्वेतागजेंद्रप्रतिमाःशिलाः॥चिक्षेपबहुधाभूमौदुं
दुभिर्विननादच॥१५॥ततःश्वेतांबुदाकारःसौम्यःप्रीतिकराकृतिः॥हिमवानब्रवीद्वाक्यंस्वएवशिखरेस्थितः॥१६॥क्लेष्टुमर्हसि
मांनत्वंदुंदुभेधर्मवत्सल।रणकर्मस्वकुशलस्तपस्विशरणोह्यहं॥१७॥तस्यतद्वचनंश्रुत्वागिरिराजस्यधीमतः॥उवाचदुंदुभि
र्वाक्यंक्रोधात्संरक्तलोचनः॥१८॥यदियुद्धेसमर्थस्त्वंमद्भयाद्वानिरुद्यमः।तमाचक्ष्वप्रदद्यान्मेयोहियुद्धंयुयुत्सतः॥१९॥हि
मवानब्रवीद्वाक्यंश्रुत्वावाक्यविशारदः॥अनुक्तपूर्वंधर्मात्माक्रोधात्तमसुरोत्तमं॥२०॥वालीनाममहाप्राज्ञःशक्रपुत्रःप्रताप
वान्॥अध्यास्तेवानरःश्रीमान्किष्किंधामतुलप्रभां॥२१॥ससमर्थोमहाप्राज्ञस्तवयुद्धविशारदः।द्वंद्वयुद्धंसदातुंतेनमुचेरिववा

सवः॥२२॥ तं शीघ्रमभिगच्छ त्वं यदि युद्धमिहेच्छसि॥ स हि दुर्मर्षणो नित्यं शूरः समरकर्मणि॥२३॥ श्रुत्वा हिमवतो वाक्यं कोपाविष्टः
स दुंदुभिः॥ जगाम तां पुरीं तस्य किष्किंधां वालिनस्तदा॥२४॥ धारयन्माहिषं वेषं तीक्ष्णशृंगो भयावहः॥ प्रावृषीव महामेघस्तोयपू
र्णो नभस्तले॥२५॥ ततस्तु द्वारमागम्य किष्किंधाया महाबलः॥ ननर्द कंपयन्भूमिं दुंदुभिर्दुंदुभिर्यथा॥२६॥ समीपजान्द्रुमान्भंजन्व
सुधां दारयन्खुरैः॥ विषाणेनोल्लिखन्दर्पात्तद्द्वारं द्विरदो यथा॥ अंतःपुरगतो वाली श्रुत्वा शब्दममर्षणः॥ निष्पपात सह स्त्रीभिस्ता
राभिरिव चंद्रमाः॥२८॥ मितं व्यक्ताक्षरपदं तमुवाच स दुंदुभिं॥ हरीणामीश्वरो वाली सर्वेषां वनचारिणां॥२९॥ किमर्थं नगरद्वा
रमिदं रुध्वा विनर्दसे॥ दुंदुभे विदितो मेसि रक्ष प्राणान्महाबल॥३०॥ तस्य तद्वचनं श्रुत्वा वानरेंद्रस्य धीमतः॥ उवाच दुंदुभिर्वा
क्यं क्रोधात्संरक्तलोचनः॥३१॥ न त्वं स्त्रीसन्निधौ वीर वचनं वक्तुमर्हसि॥ मम युद्धं प्रयच्छाद्य ततो ज्ञास्यामि ते बलं॥३२॥ अथवा
धारयिष्यामि क्रोधमद्य निशामिमां॥ गृह्यतामुदयं स्वैरं कामभोगेषु वानर॥३३॥ दीयतां संप्रदानं च परिष्वज्य च वानरान्॥ सर्व
शाखामृगेंद्रस्त्वं संसाधय सुहृज्जनं॥३४॥ सुदृष्टां कुरु किष्किंधां कुरुष्वात्मसमं पुरे॥ क्रीडस्व च समं स्त्रीभिरहं ते दर्पनाशनः॥३५॥
यो हि मत्तं प्रमत्तं वा भग्नं वा रहितं कृशं॥ हन्यात्स भ्रूणहा लोके त्वद्विधं मदमोहितं॥३६॥ स प्रहस्याब्रवीन्मंदं क्रोधात्तमसुरोत्तमं
विसृज्य ताः स्त्रियः सर्वास्ताराप्रभृतिकास्तदा॥३७॥ मत्तोयमिति मा मंस्था यद्यभीतोसि संयुगे॥ मदोयं संप्रहारेस्मिन्वीरपानं समर्थ्यं

॥रा० कि०
॥२६॥

तां॥३८॥ तमेवमुक्त्वा संक्रुद्धो मालामुत्क्षिप्य कांचनीं॥ पित्रा दत्तां महेंद्रेण युद्धाय व्यवतिष्ठत॥३९॥ विषाणयोर्गृहीत्वा तं दुंदुभि
गिरिसन्निभं॥ अविध्यत तदा वाली विनदन्कपिकुंजरः॥४०॥ वाली व्यापादयांचक्रे ननर्द च महास्वनं॥ श्रोत्राभ्यामथ रक्तं तु तस्य
सुस्राव पात्यतः॥४१॥ तयोस्तु क्रोधसंरंभात्परस्परजयैषिणोः॥ युद्धं समभवद्घोरं दुंदुभेर्वालिनस्तथा॥४२॥ अयुध्यत्तु तदा वा
ली शक्रतुल्यपराक्रमः॥ मुष्टिभिर्जानुभिः पद्भिः शिलाभिः पादपैस्तथा॥४३॥ परस्परं घ्नतोस्तत्र वानरासुरयोस्तदा॥ आसीद्धीनोसु
रो युद्धे शक्रसूनुर्व्यवर्धत॥४४॥ तं तु दुंदुभिमुद्यम्य धरण्यामभ्यपातयत्॥ युद्धे प्राणहरे तस्मिन्निष्पिष्टो दुंदुभिस्तदा॥४५॥ स्रोत
भ्यो बहु रक्तं तु तस्य सुस्राव पात्यतः॥ पपात च महाबाहुः क्षितौ पंचत्वमागतः॥४६॥ तं तोलयित्वा बाहुभ्यां गतसत्वमचेतनं॥ चि
क्षेप वेगवान्वाली वेगेनैकेन योजनं॥४७॥ तस्य वेगप्रविद्धस्य वक्त्रात्क्षतजबिंदवः॥ प्रपेतुर्मारुतोत्क्षिप्ता मतंगस्याश्रमं प्रति॥४८॥
तान्दृष्ट्वा पतितांस्तत्र मुनिः शोणितविप्रुषः॥ क्रुद्धस्तस्य महाभाग चिंतयामास कोन्वयं॥४९॥ येनाहं सहसा स्पृष्टः शोणितेन दु
रात्मना॥ कोयं दुरात्मा दुर्बुद्धिरकृतात्मा च बालिशः॥५०॥ इत्युक्त्वा स विनिष्क्रम्य ददर्श मुनिसत्तमः॥ महिषं पर्वताकारं गतासुं पति
तं भुवि॥५१॥ तं तु विज्ञाय तपसा वानरेण कृतं हि तत्॥ उत्ससर्ज महाशापं क्षेप्तारं वानरं प्रति॥५२॥ इह तेनाप्रवेष्टव्यं प्रविष्टस्य व ॥राम
धो भवेत्॥ वनं मत्संश्रयं येन दूषितं रुधिरस्रवैः॥५३॥ क्षिपता पादपाश्चेमे संभग्नाश्चासुरीं तनुं॥ समंतादाश्रमं पूर्णं योजनं मामकं ॥२६॥

यदि। ५४ आक्रमिष्यति दुर्बुद्धिर्मतंगं स न भविष्यति। ये चास्य सचिवाः केचित्संश्रिता मामकं वनं। ५५ न च तैरिह वस्तव्यं श्रुत्वा
यांतु यथासुखं। तेपि वा यदि तिष्ठंति शपिष्ये तानपि ध्रुवं। ५६ वनेस्मिन्मामके नित्यं पुत्रवत्परिरक्षिते पत्रांकुरविनाशाय फलमूल
भवाय च। ५७ दिवसश्चाद्य मर्यादा यं द्रष्टा श्वोस्मि वानरं। बहुवर्षसहस्राणि स वै शैलो भविष्यति। ५८ ततस्ते वानराः श्रुत्वा गिरं
मुनिसमीरितां। निश्चक्रमुर्वनात्तस्मान्दृष्ट्वा वालिरब्रवीत्। ५९ किं भवंतः समस्ताश्च मतंगवनवासिनः मत्समीपमनुप्राप्ता अपि
स्वस्ति वनौकसां। ६० ततस्ते कारणं सर्वं तथा शापं च वालिनः शशंसुर्वानराः सर्वे वालिने हेममालिने। ६१ एतच्छ्रुत्वा तदा वाली वचनं वा
नरेरितं। स महर्षिं समासाद्य याचते स्म कृतांजलिः। ६२ महर्षिस्तमनादृत्य प्रविवेशाश्रमं प्रति। शापधारणभीतस्तु वाली वि
ह्वलतां गतः। ६३ ततः शापभयाद्भीतो ऋष्यमूकं महागिरिं। प्रवेष्टुं नेच्छति हरिर्द्रष्टुं वापि नरेश्वर। ६४ तस्याप्रवेशं ज्ञात्वाहं इदं राम
महावनं। विचरामि सहामात्यो विषादेन विवर्जितः। ६५ एषोस्थिनिचयस्तस्य दुंदुभेः संप्रकाशते। वीर्योत्सेकान्निरस्तस्य गिरि
कूटनिभो महान्। ६६ इमे च विपुलाः शालाः सप्त शाखावलंबिनः। यत्रैकं घटते वाली निष्पत्रयितुमोजसा। ६७ एतदस्यासमं वीर्यं
मया राम प्रकाशितं। कथं तु वालिनं हंतुं समरे शक्ष्यसे नृप। ६८ तथा ब्रुवाणं सुग्रीवं प्रहसल्लक्ष्मणोब्रवीत्। कस्मिन्कर्मणि निर्वृत्ते
श्रद्दध्या वालिनो वधं। ६९ तमुवाचाथ सुग्रीवः सप्त सालानिमान्पुरा। एवमेकैकशो वाली विव्याधाथ स चासकृत्। ७० रामो नि

॥रा० कि०

॥१७॥

र्हरयेदेषांबाणेनैकेनचद्रुमं॥ वालिनंनिहतंमन्येदृष्ट्वारामस्यविक्रमं॥७१॥हतस्यमहिषस्यास्थिपादेनैकेनलक्ष्मण॥ उद्यम्यप्र
क्षिपेच्चापितरसाद्दे धनुःशते॥७२॥एवमुक्त्वातुसुग्रीवोरामंरक्तांतलोचनः। ध्यात्वामुहूर्तंकाकुत्स्थंपुनरेवचोब्रवीत्॥७३॥शूरश्चशू
रमानीचप्रख्यातबलपौरुषः बलवान्वानरोवालीसंयुगेष्वपराजितः॥७४॥दृश्यंतेचास्यकर्माणिदुष्कराणिसुरैरपि॥ यानिसंचिं
त्यभीतोहंऋश्यमूकमुपाश्रितः॥७५॥तमजय्यमधृष्यंचवानरेंद्रममर्षणं। विचिंतयन्नमुंचामिऋश्यमूकममुंत्वहं॥७६॥उद्वि
ग्नःशंकितश्चाहंविचरामिमहावने॥ अनुरक्तैःसहामात्यैर्हनुमत्प्रमुखैर्वरैः॥७७॥उपलब्धंचमेश्लाघ्यंसन्मित्रंमित्रवत्सल॥त्व
महंपुरुषव्याघ्रहिमवंतमिवाश्रितः॥७८॥किंतुतस्यबलज्ञोहंदुर्भ्रातुर्बलशालिनः। अप्रत्यक्षंतुमेवीर्यंसमरेतवराघव॥७९॥
न[redacted]खल्वहंत्वांतुलयेनावमन्येनभीषये। कर्मभिस्तस्यभीमैश्चकातर्यंजनितंमम॥८०॥कामंराघवतेवाणीप्रमाणंधैर्यमा
कृतिः सूचयंतिपरंतेजोभस्मच्छन्नमिवानलं॥८१॥तस्यतद्वचनंश्रुत्वासुग्रीवस्यमहात्मनः॥स्मितपूर्वमथोरामःप्रत्युवाचह
रिंप्रति। ८२॥एवमुक्त्वातुसुग्रीवंसांत्वयल्लक्ष्मणाग्रजः। राघवोदुंदुभेःकायंपादांगुष्ठेनलीलया॥८३॥तोलयित्वामहाबाहुश्चि
क्षेपदशयोजनं। असुरस्यतनुंशुष्कांपादांगुष्ठेनवीर्यवान्॥क्षिप्तंदृष्ट्वाततःकायंसुग्रीवःपुनरब्रवीत्। लक्ष्मणस्याग्रतोरामं ॥राम॥
तपंतमिवभास्करं॥ हरीणामग्रतोवीरमिदंवचनमर्थवत्॥८४॥आर्द्रःसमांसःप्रत्यग्रःक्षिप्तःकायःपुरासखे॥परिश्रांतेनमत्तेन ॥१७॥

त्रा त्रामेवालिना तदा ॥८७॥ लघुः संप्रति निर्मांसस्तृणभूतश्च राघव ॥ क्षिप्त एवं प्रहर्षेण भवता रघुनंदन ॥८८॥ नात्र शाक्यं बलं ज्ञा-
तुं तव वा तस्य वाधिकं ॥ आर्द्रः शुष्कमिति ह्येतत्सुमहद्राघवांतरं ॥८९॥ स एव संशयस्तात तव तस्य च यद्बलं ॥ सालमेकं विनिर्भिद्य
भवेद्व्यक्तिर्बलाबले ॥९०॥ कृत्वैतत्कार्मुकं सज्यं हस्तिहस्तमिवापरं ॥ आकर्णपूर्णमायम्य विसृजस्व महाशरं ॥९१॥ इमं हि सालं
प्रहितस्त्वया शरो न संशयोत्रास्ति विदारयिष्यति ॥ अलं विमर्शेन मम प्रियं ध्रुवं कुरुष्व राजन्प्रतिशापितो मया ॥९२॥ यथा
हि तेजस्सु वरः सदा रविर्यथा हि शैलो हिमवान्महाद्रिषु ॥ यथा चतुष्पात्सु च केसरी वरस्तथा नराणामसि विक्रमे वरः ॥
९३॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे वाल्मीकीये किष्किंधाकांडे एकादशः सर्गः ॥११॥ एतच्च वचनं श्रुत्वा सुग्रीवस्य सुभाषितं ॥ प्रत्यया-
र्थं महातेजा रामो जग्राह कार्मुकं ॥१॥ स गृहीत्वा धनुर्घोरं शरमेकं च मानदः ॥ सालमुद्दिश्य चिक्षेप पूरयन्स रवैर्दिशः ॥२॥ स
विसृष्टो बलवता बाणः स्वर्णपरिष्कृतः ॥ भित्त्वा सालान्गिरिप्रस्थं सप्त भूमिं विवेश ह ॥३॥ सायकस्तु मुहूर्तेन सालान्भित्त्वा म-
हाजवः ॥ निष्पत्य च पुनस्तूर्णं तमेव प्रविवेश ह ॥४॥ तान्दृष्ट्वा सप्त निर्भिन्नान्सालान्वानरपुंगवः ॥ रामस्य शरवेगेन विस्मयं परमं
गतः ॥५॥ स मूर्ध्ना न्यपतद्भूमौ प्रलंबीकृतभूषणः ॥ सुग्रीवः परमःप्रीतो राघवाय कृतांजलिः ॥६॥ इदं चोवाच धर्मज्ञं कर्मणा तेन
हर्षितः ॥ रामं सर्वास्त्रविदुषां श्रेष्ठं शूरमवस्थितं ॥७॥ सेंद्रानपि सुरान्सर्वांस्त्वं बाणैः पुरुषर्षभ ॥ समर्थः समरे हंतुं किं पुनर्वालिनं प्र-

भो॥ ८॥ येन सप्त महातालागिरिर्भूमिश्च ताडिताः॥ बाणेनैकेन काकुत्स्थस्थाता ते को रणाग्रतः॥ ९॥ अद्य मे विगतः शोकः प्रीति
रद्य परा मम। सुहृदं त्वां समासाद्य महेंद्रवरुणोपमं॥ १०॥ तमद्यैव प्रियार्थं मे वैरिणं भ्रातृरूपिणं॥ वालिनं जहि काकुत्स्थ मया
वद्धोयमंजलिः॥ ११॥ ततो रामः परिष्वज्य सुग्रीवं प्रियदर्शनं॥ प्रत्युवाच महाप्राज्ञो लक्ष्मणानुगतं वचः॥ १२॥ अस्माद्गच्छाम किष्कि
धां क्षिप्रं त्वं गच्छत्वमग्रतः॥ गत्वा चाह्वय सुग्रीव वालिनं भ्रातृगंधिनं॥ १३॥ सर्वे ते त्वरितं गत्वा किष्किंधां वालिनः पुरीं॥ वृक्षै[redacted]रात्मा
नमावृत्य व्यतिष्ठन्गहने वने॥ १४॥ सुग्रीवो व्यनदद्घोरं वालिनो ह्वानकारणात्॥ गाढं परिहितो वेगान्नादैर्भिंदन्निवांबरं॥ १५॥ तं श्रु
त्वा निनदं भ्रातुः क्रुद्धो वाली महाबलः॥ निष्पपात सुसंरब्धो भास्करोस्ततटादिव॥ १६॥ ततः स तुमुलं युद्धं वालिसुग्रीवयोरभूत्॥
गगने ग्रहयोर्घोरं बुधांगारकयोरिव॥ १७॥ तलैरशनिकल्पैश्च वज्रकल्पैश्च मुष्टिभिः॥ जघ्नतुः समरेन्योन्यं भ्रातरौ क्रोधमूर्छितौ॥
ततो रामो धनुष्पाणिस्तावुभौ समुदैक्षत॥ अन्योन्यसदृशौ वीरावुभौ देवाविवाश्विनौ॥ १९॥ यन्नावगच्छत्सुग्रीवं वालिनं वापि राघ
वः॥ ततो न कृतवान्बुद्धिं मोक्तुं मंतकरं शरं॥ २०॥ एतस्मिन्नंतरे भग्नः सुग्रीवस्तेन वालिना॥ अपश्यन्राघवं नाथमृष्यमूकं प्रदुद्रुवे॥
२१॥ क्लांतो रुधिरसिक्तांगः प्रहारैर्जर्जरीकृतः॥ वालिनाभिद्रुतः क्रोधात्प्रविवेश महावनं॥ २२॥ [redacted] तं प्रविष्टं वने दृष्ट्वा वाली शाप
भयात्ततः॥ मुक्तो ह्यसि त्वमित्युक्त्वा स निवृत्तो महाबलः॥ २३॥ राघवोपि सह भ्रात्रा सह चैव हनूमता॥ तदेव वनमागच्छत्सुग्रीवो य

प्रवानरः॥२४॥ तं समीक्ष्यागतं रामं सुग्रीवः सहलक्ष्मणं। ह्रीमान्दीनमुवाचेदं वसुधामवलोकयन्॥२५॥ आह्वयस्वेति मामुक्त्वा
दर्शयित्वा च विक्रमं। वैरिणा घातयित्वा च किमिदानीं त्वया कृतं॥२६॥ तामेव वेलां वक्तव्यं त्वया राघव तत्वतः। वालिनं न निहन्मीति
ततो नाहमितो व्रजे॥२७॥ तस्य चैवं ब्रुवाणस्य सुग्रीवस्य महात्मनः। करुणं दीनया वाचा राघवः पुनरब्रवीत्॥२८॥ सुग्रीव श्रूयतां
तात क्रोधश्च व्यपनीयतां। कारणं येन बाणोयं समया न विसर्जितः॥२९॥ अलंकारेण वेषेण प्रमाणेन गतेन च। त्वं च सुग्रीव वा
ली च सदृशौ स्थः परस्परं॥३०॥ स्वरेण वर्चसा चैव प्रेक्षितेन च वानर। विक्रमेण च वाक्यैश्च व्यक्तिं वां नोपलक्षये॥३१॥ ततोहं रू
पसादृश्यान्मोहितो वानरोत्तम। नोत्सृजामि महावेगं शरं शत्रुनिबर्हणं॥३२॥ जीवितांतकरं घोरं सादृश्यात्तु विशंकितः। मूलघा
तो न नौ स्याद्धि द्वयोरिति कृतो मया॥३३॥ त्वयि वीर विपन्ने हि अज्ञानाद्राघवान्मया। मौढ्यं च मम बाल्यं च ख्यापितं स्यात्कपीश्वर॥
३४॥ दत्ताभयवधो नाम पातकं महदद्भुतं। अहं च लक्ष्मणश्चैव सीता च वरवर्णिनी॥३५॥ त्वदधीना वयं सर्वे वनेस्मिन्शरणं भवान्।
तस्माद्युद्ध्यस्व भूयस्त्वं मा मा शंकीश्च वानर॥३६॥ एतन्मुहूर्ते तु मया पश्य वालिनमाहवे। निरस्तमिषुणैकेन चेष्टमानं महीतले॥
३७॥ अभिज्ञानं कुरुष्व त्वमात्मनो वानरेश्वर। येन त्वामभिजानीयां द्वंद्वयुद्धमुपागतं॥३८॥ गजपुष्पीमिमां फुल्लामुत्पाट्य शुभल
क्षणां। कुरु लक्ष्मण कंठेस्य सुग्रीवस्य महात्मनः॥३९॥ ततो गिरितटे जातामुत्पाट्य कुसुमायुतां। लक्ष्मणो गजपुष्पीं तां तस्य कंठे व्यसर्ज

॥रा०कि०॥
॥१९॥

यत्॥४०॥सतया शुशुभे श्रीमान्लतयाकंठसक्तया॥मालयेवबलाकानांससंध्यइवतोयदः॥४१॥विभ्राजमानोवपुषारामवाक्यस
माहितः॥जगामसहरामेणकिष्किंधांपुनरापसः॥४२॥इत्यार्षेश्रीरामायणेवाल्मीकीयेकिष्किंधाकांडेद्वादशःसर्गः॥१२॥ऋष्यमूका
त्सधर्मात्माकिष्किंधांलक्ष्मणाग्रजः॥जगामसहसुग्रीवोवालिविक्रमपालितां॥१॥समुद्यम्यमहच्चापंरामःकांचनभूषितं॥शरां
श्चादित्यसंकाशान्गृहीत्वारणसाधकान्॥२॥अग्रतस्तुययौतस्यराघवस्यमहात्मनः॥सुग्रीवःसंहतग्रीवोलक्ष्मणस्यमहाबलः
॥३॥पृष्ठतोहनुमान्वीरोनलोनीलश्चवीर्यवान्॥तारश्चैवमहातेजाहरियूथपयूथपः॥४॥तेवीक्षमाणावृक्षांश्चपुष्पभाराव
लंबिनः॥प्रसन्नांबुवहाश्चैवःसरितःसागरंगमाः॥५॥कंदराणिचशैलांश्चनिर्दराणिगुहास्तथा॥शिखराणिचमुख्यानिदरीश्च
प्रियदर्शनाः॥६॥वैडूर्यविमलैस्तोयैःपद्मैश्चाकोशकुंडलैः॥शोभितान्सजलान्मार्गेतटाकांश्चवलोकयन्॥७॥कारंडैःसारसैर्हंसै
र्वंजुलैर्जलकुक्कुटैः॥चक्रवाकैस्तथाचान्यैःशकुनैप्रतिनादितान्॥८॥मृदुशष्पांकुराहारान्निर्भयान्वनचारिणः॥चरतःसर्वतोप
श्यन्स्थलीषुहरिणान्स्थितान्॥९॥तटाकवैरिणश्चापिशुक्लदंतविभूषितान्॥घोरानेकचरान्वन्याद्द्विरदान्कूलघातिनः॥१०॥मत्ता
न्गिरितटोद्घुष्टान्पर्वतानिवजंगमान्॥वानरान्द्विरदप्रख्यान्महीरेणुसमुक्षितान्॥११॥वनेवनचरांश्चान्यान्खेचरांश्चविहंगमा ॥राम॥
न्॥पश्यंतस्त्वरिताजग्मुःसुग्रीववशवर्तिनः॥१२॥तेषांतुगच्छतांतत्रत्वरितंरघुनंदनः॥द्रुमखंडवनंदृष्ट्वारामःसुग्रीवमब्रवीत्॥१३॥ ॥१९॥

एषमेघइवाकारोवृक्षखंडःप्रकाशते मेघसंघातविपुलंपर्यंतकदलीवृतं॥१४॥ किमेतज्ज्ञातुमिच्छामिसखेकौतूहलंमम।कौतू
हलापनयनंकर्त्तुमिच्छाम्यहंत्वया॥१५॥ तस्यतद्वचनंश्रुत्वाराघवस्यमहात्मनः।गच्छन्नेवाचचक्षेथसुग्रीवस्तन्महद्वनं॥१६॥ एतद्रा
घवविस्तीर्णमाश्रमंश्रमनाशनं॥उद्यानवनसंपन्नंस्वादुमूलफलोदकं॥१७॥ अत्रसप्तजनानाममुनयःसंसितव्रताः।सप्तैवास
न्नधःशीर्षानियतंजलशायिनः॥१८॥ सप्तरात्रेकृताहारावायुनाचलवासिनः।दिवंवर्षशतैर्याताःसप्तभिःसकलेवराः॥१९॥ ते
षामेतत्प्रभावेणद्रुमप्राकारसंवृतं॥आश्रमंसुदुराधर्षमपिसेंद्रैःसुरासुरैः॥२०॥ पक्षिणोवर्जयंत्येततथान्येवनचारिणः॥विशं
तिमोहाद्येप्यत्रननिवर्त्तंतितेपुनः॥२१॥ विभूषरवाश्चात्रश्रूयंतेसकलाक्षराः॥तूर्यगीतस्वनश्चापिगंधोदिव्यश्चराघव॥२२॥ त्रे
ताग्नयोपिदीप्यंतेधूमोह्येषप्रदृश्यते॥वेष्टयन्निववृक्षाग्रान्कपोतांगारुणोघनः॥२३॥ एतेवृक्षाःप्रकाशंतेधूमसंसक्तमस्तकाः॥
मेघजालप्रतिच्छन्नावैडूर्यगिरयोयथा॥२४॥ कुरुप्रणामंधर्मात्मंस्तेषामुद्दिश्यराघव॥लक्ष्मणेनसहभ्रात्राप्रयतःसंहृतांजलिः
२५॥ प्रणमंतिहियेतेषामृषीणांभावितात्मनां॥नतेषामशुभंकिंचिच्छरीरेरामविद्यते॥२६॥ ततोरामः [redacted] सहभ्रात्रालक्ष्मणेनकृतां
जलिः॥समुद्दिश्यमहात्मानस्तानृषीनभ्यवादयत॥२७॥ अभिवाद्यचधर्मात्मारामोभ्राताचलक्ष्मणः।सुग्रीवोवानराश्चैवजग्मुःसंहृ
ष्टमानसाः॥२८॥ तेगत्वादूरमध्वानंतस्मात्सप्तजनाश्रमात्॥ददृशुस्तांदुराधर्षांकिष्किंधांवालिपालितां॥२९॥ ततस्तुरामानुजरामवा

नराः प्रगृह्य शस्त्राण्युदितो यत्र तेजसः ॥ पुरीं सुरेशात्मजवीर्यपालितां वधाय शत्रोः पुनरागतास्त्विह ॥ ३० ॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे वाल्मी-
कीये किष्किंधाकांडे त्रयोदशः सर्गः ॥ १३ ॥ सर्वे ते त्वरितं गत्वा किष्किंधां वालिनः पुरीं ॥ वृक्षैरात्मानमावृत्य व्यतिष्ठन् गहने वने ॥ १ ॥ वि-
सार्य सर्वतो दृष्टिं कानने काननप्रियः ॥ सुग्रीवो विपुलग्रीवः क्रोधमाहारयद्भृशं ॥ २ ॥ ततस्तु निनदं घोरं कृत्वा युद्धाय चाह्वयत् ॥ प-
रिवारैः परिवृतो नादैर्भिंदन्निवांबरं ॥ ३ ॥ गर्जन्निव महामेघो वायुवेगपुरःसरः ॥ अथ बालार्कसदृशो दृप्तसिंहगतिस्ततः ॥ ४ ॥ दृष्ट्वा
रामं क्रियादक्षं सुग्रीवो वाक्यमब्रवीत् ॥ हरिवागुरया व्याप्तं तप्तकांचनभूषणं ॥ ५ ॥ प्राप्ताः स्म ध्वजयंत्राढ्यां किष्किंधां वालिनः
पुरीं ॥ प्रतिज्ञा या कृता वीर त्वया वालिवधे पुरा ॥ ६ ॥ सफलां कुरु तां क्षिप्रं लतां काल इवागतः ॥ एवमुक्तस्तु धर्मात्मा सुग्रीवेण स रा-
घवः ॥ ७ ॥ तमेवोवाच वचनं सुग्रीवं शत्रुसूदनः ॥ कृताभिज्ञानचिह्नस्त्वं अनया गजसाह्वया ॥ ८ ॥ लक्ष्मणेन समुत्पाट्य एषा कंठे कृ-
ता तव ॥ शोभसेऽभ्यधिकं वीर लतया कंठसक्तया ॥ ९ ॥ विपरीत इवाकाशे सूर्यो नक्षत्रमालया ॥ अद्य वालिसमुत्थं ते भयं वैरं च वान-
र ॥ १० ॥ एकेनाहं प्रमोक्ष्यामि बाणमोक्षेण संयुगे ॥ मम दर्शय सुग्रीव वैरिणं भ्रातृरूपिणं ॥ ११ ॥ वाली विनिहतो यावद्वने पांसुषु चेष्ट-
ते ॥ यदि दृष्टिपथं प्राप्तो जीवन्स विनिवर्तते ॥ १२ ॥ ततो दोषेण मागच्छेत्सद्यो गर्हेच्च मां भवान् ॥ प्रत्यक्षं सप्त ते ताला मया बाणेन दारिताः
॥ १३ ॥ ततो वेत्सि बलेनाद्य वालिनं निहतं रणे ॥ अनृतं नोक्तपूर्वं मे चिरं कृच्छ्रेऽपि तिष्ठता ॥ १४ ॥ धर्मलोभपरीतेन न च वक्ष्ये कथंचन ॥ सफ-

लांचकरिष्यामिप्रतिज्ञांजहिसंभ्रमं॥१५॥प्रसूतंकलमक्षेत्रंवर्षेणेवशतक्रतुः॥तदाह्वाननिमित्तंचवालिनोहेममालिनः॥
१६॥सुग्रीवकुरुतंशब्दंनिष्पतेद्येनवानरः॥जितकाशीजयश्लाघीत्वयाचाधर्षितःपुरात्॥१७॥निष्पतिष्यत्यसंगेनवालीसप्रि
यसंयुगः॥रिपूणांधर्षितंश्रुत्वामर्षयंतिनसंयुगे॥१८॥जानंतस्तुस्वकंवीर्यंस्त्रीसमक्षंविशेषतः॥सतुरामवचःश्रुत्वासुग्रीवोहे
मपिंगलः॥१९॥ननर्दक्रूरनादेनविनिर्भिंदन्निवांबरं॥तस्यशब्देनवित्रस्तागावोयांतिहतप्रभाः॥२०॥राजदोषपरामृष्टाःकुलस्त्रि
यइवाकुलाः॥द्रवंतिचमृगाःशीघ्रंभग्नाइवरणेहयाः॥२१॥पतितंचखगाभूमौक्षीणपुण्यइवग्रहाः॥२२॥ततःसजीमूतकृतप्रण
दोनादंत्यमुंचत्त्वरयाप्रतीतः॥सूर्यात्मजःशौर्यविवृद्धतेजाःसरित्पतिर्वानिलचंचलोर्मिः॥२३॥इत्यार्षेश्रीरामायणेवाल्मीकीये
किष्किंधाकांडेचतुर्दशःसर्गः॥१४॥अथतस्यनिनादंतंसुग्रीवस्यमहात्मनः॥सुश्रावांतःपुरगतोवालीभ्रातुरमर्षणः॥१॥श्रुत्वा
तुतस्यनिनदंसर्वभूतप्रकंपनं॥मदश्चैकपदेनष्टःक्रोधश्चापादितोमहान्॥२॥ततोरोषपरीतांगोवालीसकनकप्रभः॥उपरक्त
इवादित्यःसद्योनिष्प्रभतांगतः॥३॥वालीदृष्ट्वा[redacted]करालस्तुक्रोधादीप्ताग्निलोचनः॥भात्युत्पतितपद्माभःसमृणालइवह्रदः॥४॥
शब्दंदुर्मर्षणंश्रुत्वानिष्पपाततततोहरिः॥वेगेनचपदन्यासैर्दारयन्निवमेदिनीं॥तंतुतारापरिष्वज्यस्नेहाद्दर्शितसौहृदा॥उवाचत्र
स्तसंभ्रांताहितोदर्कमिदंवचः॥६॥साधुक्रोधमिमंवीरनदीवेगमिवागतं॥शयनादुत्थितःकाल्यंत्यजभुक्तामिवस्रजं॥७॥काल्यमे

॥रा०कि०॥ ॥२१॥

तेनसंग्रामंकरिष्यसिचवानर॥वीरतेनशत्रुबाहुल्यंफल्गुतावानविद्यते॥नसहसातवनिष्क्रामोममतावन्नरोचते।श्रूयतामभिधा
स्यामियन्निमित्तंनिवार्यते॥९पूर्वमापतितःक्रोधात्सत्वामाह्वयतेयुधि॥निष्पत्यचनिरस्तस्तेहन्यमानोदिशोगतः॥१०त्वयास्तस्य
निरस्तस्यपीडितस्यविशेषतः।इहैत्यपुनराह्वानंशंकांजनयतीवमे॥११॥दर्पश्चव्यवसायश्चयादृशस्तस्यनर्दतः॥निनादस्यच
संरंभोनैतदल्पंहिकारणं॥१२॥नासहायमहंमन्येसुग्रीवंतमिहागतं॥अवष्टब्धसहायश्चयमाश्रित्यैषगर्जति॥प्रकृत्यानिपुण य
श्चैवबुद्धिमांश्चैववानरः॥नापरीक्षितवीर्येणसुग्रीवःसख्यमेष्यति॥१४पूर्वमेवमयावीरश्रुतंकथयतोवचः॥अंगदस्यकुमा
रस्यवक्ष्याम्यद्यहितंवचः॥१५॥अंगदस्तुकुमारोयंवनांतमुपनिर्गतः॥प्रवृत्तिस्तेनकथिताचारैरासीन्निवेदिता॥१६॥अयोध्या
धिपतेःपुत्रौशूरौसमरदुर्जयौ॥इक्ष्वाकूणांकुलेजातौप्रथितौरामलक्ष्मणौ॥१७॥सुग्रीवप्रियकामार्थंप्राप्तौतत्रदुरासदौ॥स
तेभ्रातुर्हिविख्यातःसहायोरणकर्मणि॥१८॥रामःपरबलामर्दीयुगांताग्निरिवोत्थितः॥निवासवृक्षःसाधूनामापन्नानांपरा
गतिः॥१९॥आर्तानांसंश्रयश्चैवयशसश्चैकभाजनं॥ज्ञानविज्ञानसंपन्नोनिदेशेनिरतःपितुः॥२०॥धातूनामिवशैलेंद्रोगुणाना
माकरोमहान्॥तस्मान्नविरोधस्तेसहतेनमहात्मना॥२१॥दुर्जयेनाप्रमेयेणरामेणरणकर्मसु॥शूरवक्ष्यामितेकिंचिन्नचे ॥राम॥
च्छामभ्यसूयितुं॥२२॥श्रूय[illegible]तांक्रियतांचैवतववक्ष्यामियद्धितं॥यौवराज्येनसुग्रीवंतूर्णंसाध्वभिषेचय॥२३॥विरोधंमाकृथा ॥२१॥

वीरभ्रात्राराजन्यवीयसा॥अहंहितेक्षमंमन्येतवरामेणसौहृदं॥२४॥सुग्रीवेणचसंप्रीतिंवैरमुत्सृज्यदूरतः॥लालनीयोहि
तेभ्रातायवीयानेषवानरः॥२५॥तत्रवासंनिधिस्योवासर्वथावंधुरेवते॥नहितेनसमंवंधुंभुविपश्यामिकंचन॥२६॥दानमा
नादिसत्कारैःकुरुष्वप्रत्यनंतरं॥वैरमेतत्समुत्सृज्यतवपार्श्वेसतिष्ठतु॥२७॥सुग्रीवोविपुलग्रीवस्तववंधुःसदामतः॥भ्रा
तृसौहृदमालंब्यनान्यागतिरिहास्तिते॥२८॥यदितेमत्प्रियंकार्यंयदिवावेषिमांहितां॥याच्यमानःप्रयत्नेनसाधुवाक्यंकुरु
ष्वमे॥२९॥प्रसीदपथ्यंशृणुजल्पितंहिमेनरोषमेवानुविधातुमर्हसि॥क्षमोहितेकोसलराजसूनुनानविग्रहःशक्रसमानते
जसा॥३०॥तयाहिताराहितमेववाक्यंतंवालिनंपथ्यमिदंवभाषे॥नरोचतेतद्वचनंहितस्यकालाभिपन्नस्यविनाशकाले॥
३१॥इत्यार्षेश्रीरामायणेवाल्मीकीयेकिष्किंधाकांडेपंचदशःसर्गः॥१५॥तामेवंब्रुवतींतारांताराधिपनिभाननां॥वालीनिर्भर्त्स
यामासवचनंचेदमब्रवीत्॥१॥गर्जतोस्यचसंरंभंभ्रातुःशत्रोर्विशेषतः॥मर्षयिष्याम्यहंकेनकारणेनवरानने॥२॥अधर्षिता
नांशूराणांसमरेष्वनिवर्तिनां॥धर्षणामर्षणंभीरुमरणादतिरिच्यते॥३॥सोढुंनचसमर्थोहंयुद्धकामस्यसंयुगे॥सुग्रीवस्य
चसंरंभंहीनग्रीवगर्जितं॥४॥नचकार्योविषादस्तेराघवंप्रतिमत्कृते॥धर्मज्ञश्चकृतज्ञश्चकथंपापंकरिष्यति॥५॥निवर्तस्व
सहस्त्रीभिःकथंमामनुगच्छति॥सौहृदंदर्शितंतावन्मयिभक्तिस्त्वयाकृता॥६॥प्रतियोत्स्याम्यहंगत्वासुग्रीवंजहिसंभ्र

॥रा०कि०॥ मं॥ दर्पंचास्यनिवेष्यामिनचप्राणैर्वियोक्ष्यते ॥७॥ अहमाजिस्थितस्यास्यकरिष्यामियदीप्सितं । वृक्षैर्मुष्टिप्रहारैश्चपीडितःप्र
॥२२॥ तियास्यति ॥८॥ नाहंगर्वितमापस्तंमहिष्यामिदुरात्मनः । कृतंतारेसहायत्वंदर्शितंसौहृदंमयि ॥९॥ शापितासिममप्राणैर्निव
र्तस्वजनेनच ॥ अहंजित्वानिवर्तिष्येतमहंभ्रातरंरणे ॥१०॥ तंतुतारापरिष्वज्यवालिनंप्रियवादिनी । चकाररुदतीमंदंद
क्षिणासाप्रदक्षिणं ॥११॥ ततःस्वस्त्ययनंकृत्वामंत्रवद्विजयैषिणी । अंतःपुरंसहस्त्रीभिःप्रविष्टाशोकमोहिता ॥१२॥ प्रविष्ट
यांतुतारायांसहस्त्रीभिःस्वमालयं । निगर्यानिर्ययौक्रुद्धोमहासर्पइवश्वसन् ॥१३॥ सनिश्वस्यमहारोषोवालीपरमवेगवा
न् ॥ सर्वतश्चारयन्दृष्टिंशत्रुदर्शनकांक्षया ॥१४॥ सददर्शततःश्रीमान्सुग्रीवंहेमपिंगलं । सुसंवीतमविष्टभ्यंदीप्यमान
मिवानलं ॥१५॥ तंसुदृष्ट्वामहाबाहुंसुग्रीवंसमुपस्थितं । गाढंपरिदधेवासोवालीसमरदुर्मदः ॥१६॥ सवालीगाढसंवीतोमुष्टि
मुद्यम्यदक्षिणं । सुग्रीवमेवाभिमुखोययौयोद्धुंकृतक्षणः ॥१७॥ श्लिष्टंमुष्टिंसमुद्यम्यसंरब्धतरमागतः । सुग्रीवोपिसमुद्दि
श्यवालिनंहेममालिनं ॥१८॥ तंवालीक्रोधताम्राक्षंसुग्रीवंरणकर्कशं । आपतंतंमहावेगमिदंवचनमब्रवीत् ॥१९॥ एषमुष्टि
र्मयाबद्धोगाढःसनियतांगुलिः । मयावेगविमुक्तस्तेप्राणानादाययास्यति ॥२०॥ एवमुक्तस्तुसुग्रीवःक्रुद्धोवालिनमब्रवी ॥राम॥
त् ॥ तवचैषहरन्प्राणान्मुष्टिःपततुमूर्धनि ॥२१॥ ताडितस्तेनसंक्रुद्धःसमभिद्रुत्यवेगितः । अभवच्छोणितोद्गारीसोत्पीडइ ॥२२॥

वपर्वतः॥२३॥सुग्रीवेण तु निःसालताडनविह्वलः।गुरुभारभराक्रांता नौः ससार्थेव सागरे॥२४॥तौ भीमबलविक्रांतौ सुपर्णब
लवेगितौ।प्रवृद्धौ घोरवपुषौ चंद्रसूर्याविवांबरे॥२५॥परस्परमभिघ्नंतौ छिद्रान्वेषणतत्परौ।ततो बर्द्धत वाली तु बलवीर्यसम
न्वितः॥२६॥सूर्यपुत्रो महावीर्यः सुग्रीवः परिहीयते।वालिना भग्नदर्पस्तु सुग्रीवो मंदविक्रमः॥२७॥वालिनं प्रति सामर्षो द
र्शयामास लाघवं।वृक्षैः सशाखैः शिखरैर्वज्रकोटिनिभैर्नखैः॥२८॥मुष्टिभिर्जानुभिः पद्भिर्बाहुभिश्च पुनःपुनः।तयोर्युद्धम
भूद्घोरं वृत्रवासवयोरिव॥२९॥तौ शोणिताक्तौ युध्येतां वानरौ वनचारिणौ।मेघाविव महाशब्दैस्तर्जमानौ परस्परं॥३०॥ही
यमानमथोपश्यत्सुग्रीवं वानरेश्वरं।प्रेक्षमाणं दिशश्चैव राघवः समुहुर्मुहुः॥३१॥ततो रामो महातेजा आर्त्तं दृष्ट्वा हरीश्व
रं।सज्यं चक्रे धनुर्वरं शरो वालिनो वधकारणात्॥३२॥तस्य धनुषि संधाय शरमाशीविषोपमं।पूरयामास तच्चापं कालचक्रमि
वांतकः॥३३॥तस्य ज्यातलघोषेण त्रस्ताः पत्ररथेश्वराः।प्रदुद्रुवुर्मृगाश्चैव युगांत इव मोहिताः॥३४॥मुक्तस्तु वज्रनिर्घोषः प्रदी
प्ताशनिसन्निभः।राघवेण महाबाणो वालिवक्षसि पातितः॥३५॥ततस्तेन महातेजा वीर्ययुक्तः कपीश्वरः।वेगेनाभिहतो वा
ली निपपात महीतले॥३६॥इंद्रध्वज इवोद्धूतः पौर्णमास्यां महीतले।आश्वयुक्समये मासि गतसत्वो विचेतनः॥३७॥बाष्प
संरुद्धकंठस्तु वाली चार्त्तस्वरः शनैः।नरोत्तमः का मद्वांत कोपमं शरोत्तमं।कांचनरूप्यभूषितं।ससर्ज दीप्तं तममित्रमर्दनं।

॥रा० किं० सधूममग्निंमुखतोयथाहरः॥३५॥ अथोक्षितःशोणिततोयविस्रवैःप्रपुष्पिताशोकइवाचलोद्गतः। विचेतनोवासवसूनुरा
॥२३॥ हवेप्रभ्रंशितेंद्रध्वजवत्क्षितिंगतः॥३६॥ इत्यार्षेश्रीरामायणेवाल्मीकीयेकिष्किंधाकांडेषोडशःसर्गः॥१६॥ ततःशरेणाभिहतो
रामेणरणकर्कशः॥ पपातसहसावाली निकृत्तइवपादपः॥१॥ सभूमौन्यस्तसर्वांगस्तप्तकांचनभूषणः। अपतद्देवराजस्यमुक्त
रश्मिरिवध्वजः॥२॥ तस्मिन्निपतितेभूमौहर्यृक्षाणांगणेश्वरे। नष्टचंद्रमिवव्योमनव्यराजतभूतलं॥३॥ भूमौनिपतितस्यापि
तस्यदेहंमहात्मनः। नश्रीर्जहातिनप्राणानतेजोनपराक्रमः॥४॥ शक्रदत्तावरामालाकांचनीरत्नभूषिता। दधारहरिमुख्यस्य
प्राणांस्तेजःश्रियंचसा॥५॥ सतयामालयावीरोहैमयाहरियूथपः। संध्यानुगतपर्यंतःपयोधरइवाभवत्॥६॥ तस्यमालाच
देहश्चमर्मघातीचयःशरः। त्रिधेवरचितालक्ष्मीःपतितस्यावशोभते॥७॥ तदस्त्रंतस्यवीरस्यस्वर्गमार्गप्रभावनं। रामवाणास
नक्षिप्तमावहत्परमांगतिं॥८॥ तंतथापतितंसंख्येगतार्चिषमिवानलं। ययातिमिवपुण्यांतेदेवलोकादिवच्युतं॥९॥ आदित्य
मिवकालेनयुगांतेभुविपातितं। महेंद्रपुत्रंपतितंवालिनंहेममालिनं। व्यूढोरस्कंमहाबाहुंदीप्तास्यंहरिलोचनं॥११॥ लक्ष्म
णानुचरोरामोददर्शोपससर्पच॥ + महेंद्रमिवदुर्धर्षमहेंद्रमिवदुःसहं॥१०+ तंतथापतितंवीरंगतार्चिषमिवानलं।॥१२॥ बहु ॥राम॥
मन्यंचतंवीरंवीक्षमाणंशनैरिव॥ उपयातौमहावीर्यौभ्रातरौरामलक्ष्मणौ॥१३॥ तंदृष्ट्वाराघवंवालीलक्ष्मणंचमहाबलं॥ अब्र ॥२३॥

वीस्परुषंवाक्यंप्रश्रितंधर्मसंहितं॥१४॥सभूमावस्पतेजोसुर्निहतोनष्टचेतनः।अर्थसंहितयावाचागर्वितंरणगर्वितः॥१५
पराङ्मुखवधंकृत्वाकोनुप्राप्तस्त्वयागुणः।यदहंयुद्धसंरब्धःशरेणोरसिताडितः॥१६॥त्वंनराधिपतेःपुत्रःप्रथितःप्रियदर्श
नः।लिंगमप्यस्तितेराजन्दृश्यतेधर्मसंहितं॥१७॥कुलीनःसत्वसंपन्नस्तेजस्वीचरितव्रतः।रामःकरुणवेदीचप्रजानांच
हितेरतः॥१८॥सानुक्रोशोमहोत्साहःसमयज्ञोदृढव्रतः।इतितेसर्वभूतानिकथयंतियशोभुवि॥१९॥दमःशमःक्षमाधर्मो
धृतिःसत्यंपराक्रमः।पार्थिवानांगुणाराजन्दंडश्चाप्यपकारिषु॥२०॥तान्गुणान्संप्रधार्याहमग्र्यंचाभिजनंतव॥तारयाप्रति
षिद्धोपिसुग्रीवेणसमागतः॥२१॥नमामन्येनसंयुक्तंप्रमत्तंयोद्धुमर्हसि।इतिमेबुद्धिरुत्पन्नाबभूवादर्शनेतव॥नत्वांविनिहि
तात्मानंधर्मध्वजमधार्मिकं।जानेपापसमाचारंतृणैःकूपमिवावृतं॥२३॥सतांवेषचरंपापंप्रच्छन्नमिवपावकं।नाहंत्वाम
भिजानामिधर्मच्छद्माभिसंवृतं॥२४॥विषयेवापुरेवातेपदानापकरोम्यहं।नचत्वांप्रतियुध्येहंकस्मान्मांहिंसिकिल्बिषं॥
२५॥फलमूलाशनंनित्यंराजानंचवनौकसां।मामिहाप्रतियुध्यंतमन्येनचसमागतं॥२६॥कःक्षत्रियकुलेजातःश्रुतवान्न
ष्टसंशयः।धर्मलिंगप्रतिच्छन्नःक्रूरकर्मसमाचरेत्॥२७॥रामराजकुलेजातोधर्मवानितिविश्रुतः।अभव्योभव्यरूपेणकिमर्थं
परिधावसि॥२८॥सामदानंक्षमाधर्मः सत्यंधृतिपराक्रमौ।पार्थिवानांगुणाराजन्दंडश्चाप्यपकारिषु॥२९॥वयंवनचरारामम्

॥रा०कि०॥ गामूलफलाशनाः। एषा प्रकृतिरस्माकं पुरुषस्त्वं नरेश्वरः॥३०॥ भूमिर्हिरण्यं रूप्यं च विग्रहे कारणानि हि। अत्र कस्ते वने लाभो म्रदी
॥२४॥ पेषु फलेषु च॥३१॥ नयश्च विनयश्चोभौ निग्रहानुग्रहावपि। राजवृत्तिरसंकीर्णा न नृपाः कामवृत्तय॥३२॥ त्वं तु कामप्रधान
श्च कोपी चाप्यनवस्थितः। राजवृत्तेश्च संकीर्णः शरासनपरायणः॥३३॥ न तेऽस्त्यवस्थितिं धर्मे नार्थे बुद्धिरवस्थिता। इंद्रियैः कामवृ
त्तः सन्नकृष्यसे मनुजेश्वरः॥३४॥ हत्वा बाणेन काकुत्स्थ मामिहानपराधिनं। किं वक्ष्यसि सतां मध्ये कृत्वा कर्म जुगुप्सितं॥३५॥
राजहा ब्रह्महा गोघ्नः श्चोरः प्राणिवधे रतः। नास्तिकः परिवेत्ता च सर्वे निरयगामिनः॥३६॥ सूचकश्च कदर्यश्च मित्रघ्नो गुरुतल्प
ल्पगः। लोकं पापात्मनामेते गच्छंते नात्र संशयः॥३७॥ अधार्यं चर्म मे सद्भी रोमाण्यस्थी निराघव। अभक्ष्याणि च मांसानि त्वद्विधैर्ब्र
ह्मचारिभिः॥३८॥ पंच पंच नखा भक्ष्या ब्रह्मक्षत्रेण राघव। शल्यकः श्वाविधो गोधा शशः कूर्मश्च पंचमः॥३९॥ चर्म चास्थि च मे रा
म न स्पृशंति मनीषिणः। अभक्ष्याणि च मांसानि सोऽहं पंचनखो हतः॥४०॥ तारया वाक्यमुक्तोऽहं सत्यं सर्वज्ञया हितं। तदतिक्र
म्य मोहेन कालस्य वशमागतः॥४१॥ त्वया नाथेन काकुत्स्थ न सनाथा वसुंधरा। प्रमदा शीलसंपन्ना पत्येव च विधर्मिणा॥४२
शठो नैकृतिकः क्षुद्रो मिथ्याप्रश्रितमानसः। कथं दशरथेन त्वं जातः पापो महात्मना॥४३॥ छिन्नचारित्रकक्षेण सतां धर्मातिव ॥राम०॥
र्तिना। त्यक्तधर्मांकुशेनाहं निहतो रामहस्तिना॥४४॥ अशुभं चाप्ययुक्तं च सतां चैव विगर्हितं। वक्ष्यसे चेदृशं कृत्वा सद्भिः सह ॥२४॥

समागतः॥४५॥उदासीनेषु योस्मासु विक्रमोयं प्रकाशितः। अपकारिषु ते राम नैवं पश्यामि विक्रमं॥४६॥दृश्यमानस्तु युध्येथा
मया युधि नृपात्मज। अद्य वैवस्वतं देवं पश्येस्त्वं निहतो मया॥४७॥त्वया त्वदृश्येन रणे निहतोहं दुरासदः॥प्रसुप्तः पन्नगेनेव
नरः पानवशंगतः॥४८॥सुग्रीवप्रियकामेन यद्यहं निहतस्त्वया॥मामेव यदि पूर्वं त्वमेतदर्थमचोदयः॥४९॥मैथिलीमहमेका(
ह्ना तव चानीतवान्भवेत्॥राक्षसं च दुरात्मानं तव भार्यापहारिणं॥५०॥कंठे बध्वा दशग्रीवं दद्यां तं रावणं रणे॥न्यस्तां सागरतोये वा
पाताले वापि मैथिलीं॥५१॥आनयेयं तवादेशाच्छ्वेतामश्वतरीमिव॥युक्तं यत्प्राप्नुयाद्राज्यं सुग्रीवः स्वर्गते मयि॥५२॥अयुक्तं यदधर्मे
ण त्वयाहं निहतो रणे॥काममेवंविधो लोकः कालेन विनियुज्यते॥५३॥क्षमं चेद्भवता प्राप्तमुत्तरं साधु चिंत्यतां॥इत्येवमुक्त्वा परिशु
ष्कवक्त्रः शराभिघाताद्व्यथितो महात्मा॥समीक्ष्य रामं रविसन्निकाशं तूष्णीं बभूवामरराजसूनुः॥५४॥इत्यार्षे श्रीरामायणे किष्किं
धाकांडे सप्तदशः सर्गः॥१७॥इत्युक्तः प्रश्रितं वाक्यं धर्मार्थसहितं हितं॥परुषं वालिना रामो निहतेन विचेतसा॥१॥तं निःप्रभमिवादि
त्यं मुक्ततोयमिवांबुदं॥उक्तवाक्यं हरिश्रेष्ठमुपशांतमिवानलं॥२॥धर्मार्थगुणसंपन्नं हरीश्वरमनुत्तमं॥अधिक्षिप्तस्तदा रामः पश्चा
द्वालिनमब्रवीत्॥३॥धर्ममर्थं च कामं च समयं चापि लौकिकं॥अविज्ञाय कथं बाल्यान्मामिहाद्य विगर्हसे॥४॥अपृष्ट्वा बुद्धिसंपन्ना
न्वृद्धान्वानरसंमतान्॥सौम्य वानरचापल्यात्त्वं मां वक्तुमिहेच्छसि॥५॥इक्ष्वाकूणामियं भूमिः सशैलवनकानना॥मृगपक्षिमनुष्याणां।

॥रा०कि०॥ निग्रहानुग्रहेष्वपि॥६॥तांपालयतिधर्मात्माभरतःसत्यवानृजुः॥धर्मकामार्थतत्त्वज्ञोनिग्रहानुग्रहेरतः॥७॥नयश्चविनयश्चोभौयस्मि
॥२५॥ न्सत्यंचसुस्थितं॥विक्रमश्चयथादृष्टःसराजादेशकालवित्॥८॥भरतस्यकृतादेशाद्वयमन्येचपार्थिवाः॥चरामोवसुधांकृत्स्नां
धर्मसंतानमिच्छवः॥९॥तस्मिन्नृपतिशार्दूलेभरतेधर्मवत्सले॥पालयत्यखिलांपृथ्वींकश्चरेद्धर्मविप्रियं॥१०॥तेवयंमार्गविभ्रष्टा
न्स्वधर्मेपरमेस्थिताः॥भरताज्ञांपुरस्कृत्यचिंतयामोयथाविधि॥११॥त्वंतुसंक्लिष्टधर्माचकर्मणाचविगर्हितः॥१२॥ज्येष्ठोभ्रातापिता
वापियश्चविद्यांप्रयच्छति॥त्रयस्तेपितरोज्ञेयाधर्मेचपथिवर्तिनः॥१३॥यवीयानात्मनःपुत्रःशिष्यश्चापिगुणोदितः॥पुत्रवत्तेत्रय
श्चिंत्याधर्मश्चैवात्रकारणं॥१४॥सूक्ष्मःपरमविज्ञेयःसतांधर्मःप्लवंगम॥हृदिस्थःसर्वभूतानामात्मावेदशुभाशुभे॥१५॥चपलश्चप
लैःसार्धंवानरैरकृतात्मभिः॥जात्यंधइवजात्यंधैर्मंत्रयन्द्रक्ष्यसेनुकिं॥१६॥अहंतुव्यक्ततामस्यवचनस्यब्रवीमिते॥नहिमांकेव
लंरोषात्त्वंविगर्हितुमर्हसि॥१७॥तदेतत्कारणंपश्ययदर्थंत्वमयाहतः॥भ्रातुर्वर्तसिभार्यायांदंडोयंप्रतिपादितः॥१८॥असत्वं
चरमानस्यसुग्रीवस्यमहात्मनः॥रुमायांवर्त्तसेकामात्स्नुषायांपापकर्मकृत्॥१९॥तद्व्यतीतस्यतेधर्मात्कामवृत्तस्यवानर॥भ्रा
तृभार्याविमर्शेस्मिन्दंडोयंप्रतिपादितः॥२०॥नहिलोकविरुद्धस्यधर्मवृत्तादपेयुषः॥दंडादन्यत्रपश्यामिनिग्रहंहरियूथप॥२१॥ ॥राम॥
नचतेमर्षयेपापंक्षत्रियोहंकुलोद्भवः॥औरसींभगिनींचापिभार्यांचाप्यनुजस्ययः॥२२॥प्रचरेद्धानरःकामात्तस्यदंडोवधःस्मृतः॥ ॥२५॥

भरतस्य महीपालो वयं त्वादेशवर्त्तिनः ॥२३॥ त्वां च धर्मादतिक्रांतं कथं शक्यमुपेक्षितुं ॥ गुरुधर्मव्यतिक्रांतं प्राज्ञो धर्मेण पालय
न् ॥२४॥ भरतः कामवृत्तानां निग्रहे पर्यवस्थितः ॥ वयं तु भरतादेशाविधिं कृत्वा हरीश्वर ॥२५॥ त्वद्विधान्भिन्नमर्यादान्निगृहीतुं
व्यवस्थिताः ॥ सुग्रीवेण च मे सख्यं लक्ष्मणेन यथा पुरा ॥२६॥ दारराज्यनिमित्तं च निश्रेयसकरस्य मे ॥ प्रतिज्ञा च मया दत्ता तदा पाव
कसन्निधौ ॥२७॥ प्रतिज्ञा च कथं शक्या मद्विधानामुपेक्षितुं ॥ तदेभिः कारणैः सर्वैर्महद्भिर्धर्मसंहितैः ॥२८॥ शासनं तव यद्युक्तं तद्भ
वाननुमन्यतां ॥ सर्वथा धर्म इत्येव द्रष्टव्यस्तव निग्रहः ॥२९॥ वयस्यस्योपकर्त्तव्यं धर्ममेवानुपश्यता ॥ शक्यं त्वयापि कर्त्तव्यं धर्ममेवा
नुवर्त्तिना ॥३०॥ श्रूयते मनुना गीतौ श्लोकौ चारित्रवर्द्धनौ ॥ गृहीतौ धर्मकुशलैस्तत्तथा चरितं विभो ॥३१॥ राजभिर्धृतदंडाश्च कृत्वा पापा
नि मानवाः ॥ निर्मलाः स्वर्गमायांति संतः सुकृतिनो यथा ॥३२॥ शासनाद्वा विमोक्षाद्वा स्तेनः स्तेनाद्विमुच्यते ॥ राजा त्वशासनात्पापं तदे
वाप्नोति किल्बिषं ॥३३॥ आर्येण मम मांधात्रा व्यसनं घोरमीप्सितं ॥ श्रमणेन कृते पापे यथा पापं त्वया कृतं ॥३४॥ अन्यैरपि कृतं पापं
प्रमत्तैर्वसुधाधिपैः ॥ प्रायश्चित्तं च कुर्वंति तेन तच्छाम्यते रजः ॥३५॥ तदलं परितापेन धर्मतः परिकल्पितः ॥ वधो वानरशार्दूल
न वयं स्ववशे स्थिताः ॥३६॥ शृणु वाप्यपरं भूयः कारणं हरिपुंगव ॥ यच्छ्रुत्वा हेतुमद्वीर न मन्युं कर्त्तुमर्हसि ॥३७॥ न मे तत्र मनस्तापो न
मन्युर्हरियूथप ॥ वागुराभिश्च पाशैश्च कूटैश्च विविधैर्नराः ॥३८॥ प्रतिच्छन्नाश्च दृश्याश्च गृह्णंति सुबहून्मृगान् ॥ प्रधाविता न्वावि

॥रा०कि०॥ स्त्रस्तान्विस्रब्धानतिविष्ठितान्॥३९॥ प्रमत्तान्वा प्रमत्तान्वानरा मांसार्थिनो भृशं। विध्यंति विमुखांश्चापि न च दोषो त्र विद्यते॥४०॥ यांति रा
॥२६॥ जर्षयश्चात्र मृगयां धर्मकोविदाः। तस्मात्वं निहतो युद्धे मया बाणेन वानर॥४१॥ अयुध्यन्प्रतियुध्यन्वा यस्माच्छाखामृगो ह्यसि
दुर्लभस्य च धर्मस्य जीवितस्य शुभस्य च। राजानो वानरश्रेष्ठ प्रदातारो न संशयः। तान्न हिंस्यान्न चाक्रोशेन्नाक्षिपेन्नाप्रियं वदे
त्॥४३॥ देवा मानुषरूपेण चरंत्येते महीतले। त्वं तु धर्ममविज्ञाय केवलं रोषमास्थित॥४४॥ त्वं दूषयसि मां धर्मे पितृपैतामहे
स्थितं। एवमुक्तस्तु रामेण वाली प्रव्यथितो भृशं॥४५॥ प्रत्युवाच ततो रामं प्रांजलिर्वानरेश्वरः। न दोषं राघवे दध्यौ धर्मे विग
तनिश्चयः॥४६॥ यत्वमात्थ नरश्रेष्ठ तदेवं नात्र संशयः। प्रतिवक्तुं प्रकृष्टे हि नाप्रकृष्टस्तु शक्नुयात्॥४७॥ तदयुक्तं मया पूर्वं प्र
मादादुक्तमप्रियं। तत्रापि खलु मे दोषं कर्तुं नार्हसि राघव॥४८॥ त्वं हि दृष्टार्थतत्वज्ञः प्रजानां च हिते रतः। कार्यकारणसिद्धौ
च प्रसन्ना बुद्धिरव्यया॥४९॥ मामप्यगतधर्माणं व्यतिक्रांतपुरस्कृतं। धर्मसंहितया वाचा धर्मज्ञ परिपालय॥५०॥ बाष्पसंरुद्धकं
ठस्तु वाली सार्तस्वरं शनैः। उवाच रामं संप्रेक्ष्य पंकलग्न इव द्विपः॥५१॥ न त्वात्मानमहं शोचे न तारां नापि बांधवान्। यथा पुत्रं गु
णज्येष्ठमंगदं कनकांगदं॥५२॥ स ममादर्शनाद्दीनो बाल्यात्प्रभृति लालितः। तटाक इव पीतांबुरुपशोषं गमिष्यति॥५३॥ बालश्चा ॥राम॥
कृतबुद्धिश्च त्वेकपुत्रश्च मे प्रियः। तारेयो राम भवता रक्षणीयो महाबलः॥५४॥ सुग्रीवे चांगदे चैव विधत्स्व मतिमुत्तमां। त्वं हि ॥२६॥

न्नास्त्वा चगे मा च कार्याकार्यविधौ स्थितः ५५ यातेन नरपते वृत्तिर्भरतेन लक्ष्मणे च या । सुग्रीवे चांगदे राजंस्तां चिंतयितुमर्हसि ॥
५६ मद्दोषकृतदोषां तां यथा तारां तपस्विनीं । सुग्रीवो नावमन्येत तथावस्थातुमर्हसि । ५७ त्वया ह्यनुगृहीतेन शक्यं राज्यमुप
सितुं । त्वद्वशे वर्त्तमानेन तव चित्तानुवर्त्तिना ५८ शक्यं दिवं चार्जयितुं वसुधां चापि शासितुं । त्वत्तोहं वधमाकांक्षन् वार्य
माणोपि तारया ५९ सुग्रीवेण सह भ्रात्रा द्वंद्वयुद्धमुपागतः । स तमाश्वासयन् रामो वालिनं व्यक्तदर्शनं । ६० साधुसंमतया
वाचा धर्मत्वं चार्थयुक्तया । न वयं भवता चिंत्या नाप्यात्मा हरिसत्तम । ६१ वयं भवद्विशेषेण धर्मतः कृतनिश्चयाः । दंड्येयः पा
तयेद्दंडं दंड्यो यश्चापि दंड्यते । ६२ कार्यकारणसिद्धार्थावुभौ तौ नावसीदतः । तद्भवान् दंडसंयोगादस्माद्विगतकल्मषः । ६३
गतः स्वां प्रकृतिं धर्म्यां दंडदिष्टेन वर्त्मना । त्यज शोकं च मोहं च भयं च हृदये स्थितं । ६४ त्वया विधानं हर्यग्र्य न शक्यमनुवर्त्ति
तुं । यथा त्वय्यंगदो नित्यं वर्त्तते वानरेश्वर । ६५ तथा वर्त्तेत सुग्रीवे मयि चापि संशयः । स तस्य वाक्यं मधुरं महात्मनः समाहितं ध
र्मपथानुवर्त्तिनः । निशम्य रामस्य रणावमर्दिनो वचः सयुक्तं निजगाद वानरः । ६६ शराभितप्तेन विचेतसा मया यद्दूषितस्त्वं
यदजानता विभो । ६७ इदं महेंद्रोपमभीमविक्रम प्रसादितस्त्वं क्षम मे महीश्वर । ६८ इत्यार्षे श्रीरामायणे वाल्मीकीये किष्किं
धाकांडेऽष्टदशः सर्गः । १८ स वानरो महातेजाः शयानः शरपीडितः । प्रत्युक्तो हेतुमद्वाक्यैर्नोत्तरं प्रतिपद्यते । १ अश्मभिः परि

॥रा०कि०॥ भिन्नांगःपादपैराहतोभृशं।रामबाणेनचाक्रांतोजीवितांतेमुमोहसः॥२॥तंभार्याबाणमोक्षेणरामदत्तेनसंयुगे।हतंप्लवगशार्दूलं

॥२७॥ ताराशुश्राववालिनं॥हतंप्लवगशार्दूलं॥३॥सासपुत्राऽप्रियंश्रुत्वावधंभर्तुःसुदारुणं।निष्पपातभृशंतस्माद्विविधाद्गिरिकं

दरात्॥४॥येत्वंगदपरीवारावानराहिमहाबलाः।तेसकार्मुकमालोक्यरामंत्रस्ताःप्रदुद्रुवुः॥५॥साददर्शततस्त्रस्तान्हरीनापत

तोद्रुतं।यूथादिवपरिभ्रष्टान्मृगान्निहतयूथपान्॥६॥तानुवाचसमासाद्यदुःखितान्दुःखितासती॥रामवित्रासितान्सर्वाननुवि

द्धानिषुभिः॥७॥वानराराजसिंहस्ययस्ययूयंपुरःसराः।तंविहायसुवित्रस्ताःकस्माद्द्रवतदुर्गताः॥८॥राज्यहेतोसचेद्भ्राताभ्रात्रा

क्रूरेणपातितः॥रामेणप्रसृतैर्दूरान्मार्गणैर्दूरपातिभिः॥९॥कपिपत्न्यावचःश्रुत्वाकपयःकामरूपिणः।प्राप्तकालमविश्लिष्ट

मूचुर्वचनमंगनां॥१०॥जीवपुत्रेनिवर्तस्वपुत्रंरक्षस्वचांगदं॥अंतकोरामरूपेणहत्वानयतिवालिनं॥११॥क्षिप्तान्वृक्षान्समावि

ध्यविपुलाश्चतथाशिलाः।वालीवज्रसमैर्बाणैर्वज्रेणेवनिपातितः॥१२॥अभिद्रुतमिदंसर्वंविद्रुतंप्रसृतंबलं।तस्मिन्प्लवगशा

र्दूलेहतेशक्रसमप्रभे॥१३॥रक्षसांनगरींशूरैरंगदश्चाभिषिच्यतां।पदस्थंवालिनःपुत्रंभजिष्यंतिप्लवंगमाः॥१४॥अथवारुचिरस्था

नमिहतेरुचिरानने॥आविशंतीहदुर्गाणिक्षिप्रमद्यैववानराः॥१५॥अभार्याश्चसभार्याश्चसंत्यत्रवनचारिणः।लुब्धेभ्योपिप्रलब्धे ॥राम॥

भ्यःस्वेभ्योनस्तुमुलंभयं॥१६॥अल्पांतरगतानांतुश्रुत्वावचनमंगना॥आत्मनःप्रतिरूपंसाबभाषेचारुहासिनी॥१७॥पुत्रेणममकिं ॥२८॥

कार्यंकिंराज्येनकिमात्मना। कपिसिंहेमहाभागेतस्मिन्भर्त्तरिनश्यति॥ १८ पादमूलंगमिष्यामितस्यैवाहंमहात्मनः। योसौ
रामप्रयुक्तेनशरेणविनिपातितः॥ १९ एवमुक्त्वाप्रदुद्राववरुदंतीशोकमूर्छिता॥ शिरश्चोरश्चबाहुभ्यांदुःखेनसमभिघ्नती॥ २० सा
व्रजंतीददर्शाथपतिंनिपतितंभुवि॥ हंतारंवानरेंद्राणांसमरेष्वनिवर्त्तिनां॥ २१ क्षेप्तारंपर्वतेंद्राणांवज्राणामिववासवं। महावातस
माविष्टंमहामेघौघनिस्वनं॥ २२ शक्रतुल्यपराक्रांतंदृष्ट्वेवोपरतंघनं॥ नर्दंतंनर्दतांभीमंशूरंशूरेणपातितं॥ २३ शार्दूलेनामि
षस्यार्थेमृगराजंयथाहृतं॥ अर्चितंसर्वलोकस्यसपताकंसवेदिकं॥ २४ नागहेतोःसुपर्णेनचैत्यमुन्मथितंयथा॥ अवष्टभ्या
वतिष्ठंतंददर्शधनुरूर्जितं॥ २५ रामंरामानुजंचैवभर्तुश्चैवतथानुजं॥ तानतीत्यसमासाद्यभर्त्तारंनिहतंरणे॥ २६ समीक्ष्य
व्यथिताभूमौसंभ्रांतानिपपातह। सुप्तेवपुनरुत्थायआर्यपुत्रेतिवादिनी॥ २७ रुरोदपतितंदृष्ट्वासंदितंमृत्युदामभिः॥ तामवे
क्षितुसुग्रीवःक्रोशंतींकुररीमिव॥ विषादमगमत्कष्टंदृष्ट्वाचांगदमागतं॥ २८ इत्यार्षेश्रीरामायणेवाल्मीकीयेकिष्किंधाकां
डेएकोनविंशःसर्गः॥ १९ रामचापविसृष्टेनशरेणांतकरेणतं॥ दृष्ट्वाविनिहतंभूमौताराताराधिपानना॥ १ सासमासाद्यभर्त्ता
रंपरिषज्यचभामिनी॥ इषुणानिहतंदृष्ट्वावालिनंकुंजरोपमं॥ २ वानरेंद्रंमहेंद्राभंशोकसंतप्तमानसा॥ ताराततरुमिवोन्मूलंप
र्यदेवयदातुरा॥ ३ रणेदारुणविक्रांतप्रवीरप्लवतांवर॥ किमिदानींपुरोगांमामद्यत्वंनाभिभाषसे॥ ४ उत्तिष्ठहरिशार्दूलभजस्व

॥रा०कि०॥ त्रायनोत्तमं॥नैवंविधाःशेरतेहिभूमौनृपतिसत्तमाः॥५॥अतीवखलुतेकांतावसुधावसुधाधिप॥गतासुरपियांगात्रैर्मांविहाय

॥२९॥ निषेवसे॥६॥व्यक्तमद्यत्वयावीरधर्मतःपरिवर्जिना॥किष्किंधेवपुरीरम्यास्वर्गमार्गेविनिर्मिता॥७॥यान्यस्माभिस्त्वयासार्द्धंवनेषु

मधुगंधिषु॥विहृतानित्वयाकालेतेषामुपरमःकृतः॥८॥निरानंदानिराशाहंनिमग्नाशोकसागरे॥त्वयिपंचत्वमापन्नेमहा

यूथपयूथपे॥९॥हृदयंसुस्थिरंमन्येदृष्ट्वानिपतितंभुवि॥यन्नशोकाभिसंतप्तंस्फुटतेद्यसहस्रधा॥सुग्रीवस्यत्वयाभार्याहृता

सचविवासितः॥यत्तत्तस्यत्वयाव्युष्टिःप्राप्तेयंप्लवगाधिप॥११॥निःश्रेयसपरामोहात्त्वयायाहंविगर्हिता॥एषाब्रुवंहितंवाक्यं

वानरेंद्रहितैषिणी॥१२॥रूपयौवनदृप्तानांदक्षिणानांचमानद॥नूनमप्सरसामार्यचित्तानिप्रमथिष्यसि॥१३॥कालोनिःसंश

योनूनंजीवितांतकरस्तव॥बलाद्येनावपन्नोसिसुग्रीवस्यावशोवशं॥१४॥अस्थानेवालिनंहत्वायुध्यमानंपरेणच॥नसंतप्य

तिकाकुत्स्थःकृत्वाकर्मसुगर्हितं॥१५॥कपीनांप्रवरःकस्मान्नवालीविनियोजितः॥पलाशासेविनाभग्नंत्वयाचूतवनंमहत्॥

१६॥यदिवानरसख्यंचमन्यसेकार्यमात्मनः॥वालिनानकृतंकस्माद्वलिनाबहुशालिना॥१७॥कपीनांप्रवरःकस्मात्सवालिनेनि

योजितः॥सेंद्रैरपिसुरैःसीतायद्दितैःसहितैर्हृता॥१८॥गतःसहायतांवालीनचिरेणानयेत्तुतां॥त्वांरामन्रामुंत्सृक्ताक्षिपतिव्रत ॥राम॥

गुणाश्रयात्॥१९॥धर्षितायांतुवैदेह्यांनत्वावक्तापमर्हसि॥अचिरेणैवकालेनत्वयावीर्यबलाहृता॥२०॥सासीताममशापेनन ॥२९॥

चिरंत्वयि वत्स्यति ॥ आत्मनः सुहृदिमा धाय पतिव्रत गुणामती ॥ २१ ॥ या अमानात्वया तीना पुनर्यास्यति मेदिनी ॥ एवमुक्तातत
स्तारा शुशोच च पतिं पुनः ॥ २२ ॥ वैधव्यं शोक संतापं कृपणं कृपणा सती ॥ अदुःखोपचिता पूर्वं वर्तयिष्याम्यनाथवत् ॥ २३ ॥ लालि
तश्चांगदो वीरः सुकुमारः सुखोचितः ॥ वत्स्यते काम वस्थां मे पितृव्ये क्रोधमूर्छिते ॥ २४ ॥ कुरुष्व पितरं पुत्र सुदृष्टं धर्मवत्सलं ॥ दुर्ल
भं दर्शनं तस्य तव वत्स भविष्यति ॥ २५ ॥ समाश्वासय पुत्रं त्वं संदेशं संदिशस्व मे ॥ मूर्ध्नि चैनमुपाघ्राय प्रवासं प्रस्थितो ह्यसि ॥ २६ ॥ रा
मेण हि महत्कर्म कृतं त्वामभिनिघ्नता ॥ आनृण्यं नु गतं तस्य सुग्रीवस्य प्रतिश्रवे ॥ २७ ॥ सकामो भव सुग्रीव रुमां त्वं प्रतिपत्स्यसे
भुंक्ष्व राज्यमनुद्विग्नः मृतो भ्राता रिपुस्तव ॥ २८ ॥ किं मामेवं विलपतीं प्रियां त्वं नाभिभाषसे ॥ इमाः पश्य वरा बह्वीर्भार्यास्ते वानरेश्व
र ॥ २९ ॥ तस्या विलपितं श्रुत्वा वानर्यः सर्वतश्च ताः ॥ परिगृह्यांगदं दीनं दुःखार्ताः संप्रचुक्रुशुः ॥ ३० ॥ किमंगदं सांगदवीर बाहो विहाय
यातोसि चिरं प्रवासं न युक्तमेवं गुण संनिकृष्टं विहाय पुत्रं प्रिय पुत्र गंतुं ॥ ३१ ॥ किमप्रियं ते प्रिय चारुवेषम याकृतं नाथ सुतेन
वा ते ॥ सहांगदां मामपहाय वीर क्क प्रस्थितो दीर्घमितः प्रवासं ॥ ३२ ॥ यद्यप्रियं किंचिदसंप्रधार्य कृतं मया स्यात्तव दीर्घबाहो ॥ क्ष
मस्व मेतद्धरिवंशनाथ व्रजामि मूर्ध्ना तव वीर पादौ ॥ ३३ ॥ तथा तु तारा करुणं रुदंती भर्तुः समीपे सह वानरीभिः ॥ व्यवस्यत प्रायमनिंद्य
वर्णा उपोपवेष्टुं भुवि यत्र वाली ॥ ३४ ॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे वाल्मीकीये किष्किंधाकांडे विंशः सर्गः ॥ २० ॥ ततो निपतितां तारां च्युतां

॥रा०कि०॥ ताराभिवां वरातुरा ॥ नैराश्वासयामास हनूमान्हरियूथपः ॥१॥ गुणदोषकृतं जंतुः स्वकर्मफलहेतुकं । अव्यग्रस्तदवाप्नोति सर्वं
॥३०॥ प्रेत्य शुभाशुभं ॥२॥ शोच्या शोचसि किं शोच्यं दीनं दीनानुकंपसे ॥ कश्च कस्यानुशोच्योस्ति देहेस्मिन् बुद्बुदोपमे ॥३॥ अंगदस्तु कु
मारोयं द्रष्टव्यो जीवपुत्रया ॥ आयत्यय विधेयानि समर्थान्यस्य चिंतय ॥४॥ जानासि नियतामेवं भूतानामागतिं गतिं ॥ तस्माच्छुभं हि
कर्त्तव्यं पंडिते नेहलौकिकं ॥५॥ यस्मिन्हरिसहस्राणि प्रयुतान्यर्बुदानि च ॥ वर्त्तयंति कृताशानि सोयं दिष्टांतमागतः ॥६॥ यदयं न्या
यदृष्टार्थः सामदानक्षमापरः ॥ गतो धर्मजितां भूमिं नैनं शोचितुमर्हसि ॥७॥ सर्वे च हरिशार्दूलाः पुत्रश्चायं तवांगदः । हर्यक्षपतिरा
ज्यं चैतत्त्वत्सनाथमनिंदिते ॥८॥ ताविमौ शोकसंतप्तौ शनैः प्रेरय भामिनि ॥ त्वया परिगृहीतोयमंगदः शास्तु मेदिनीं ॥९॥ संततिश्च य
थादृष्टा कृत्यं यच्चापि सांप्रतं ॥ राज्ञस्तत्क्रियतां सर्वं एष कार्यस्य निश्चयः ॥१०॥ संस्कार्यो हरिराजस्तु अंगदश्चाभिषिच्यतां ॥ सिंहा
सनगतं पुत्रं पश्यंती शांतिमेष्यसि ॥११॥ सा तस्य वचनं श्रुत्वा भर्तृव्यसनपीडिता ॥ अब्रवीदुत्तरं तारा हनूमंतमवस्थितं ॥१२॥
अंगदं प्रतिरूपाणां पुत्राणामेकतः शतं ॥ हतस्याप्यस्य वीरस्य गात्रसंश्लेषणं वरं ॥१३॥ न चाहं हरिराजस्य संभवाम्यंगदस्य वा
पितृव्यस्तस्य सुग्रीवः सर्वकार्येष्वनंतरः ॥१४॥ न ह्येषा बुद्धिरास्थेया हनूमन्नंगदं प्रति ॥ पिता हि बंधुः पुत्रस्य न माता हरिसत्तम ॥ ॥राम॥
न हि मम हरिराजसंश्रयात् क्षमतरमस्ति परत्र चेह च ॥ अभिमुखहतवीरसेवितं शयनमिदं मम सेवितुं क्षमं १६ इत्यार्षे श्री ॥३०॥

रामायणे वाल्मीकीये किष्किंधाकांडे एकविंशः सर्गः ॥२१॥ वीक्षमाणस्तु मंदासुः सर्वतो मंदमुच्छ्वसन् । आदावेव तु सुग्रीवं ददर्शत्व
नुजमग्रतः ॥१॥ तं प्राप्तविजयं वाली सुग्रीवं प्लवगेश्वरं ॥ आभाष्य व्यक्तया वाचा सस्नेहमिदमब्रवीत् ॥२॥ सुग्रीव दोषेण न मां गंतु
मर्हसि किल्बिषात् ॥ कृष्यमाणं भविष्येण बुद्धिमोहेन मां बलात् ॥३॥ युगपद्विहितं तात न मन्ये सुखमावयोः ॥ सौहार्दं भ्रातृयुक्तं
हि तदिदं जातमन्यथा ॥४॥ प्रतिपद्य त्वमद्यैव राज्यमेषां वनौकसां ॥ मामप्यद्यैव गच्छंतं विद्धि वैवस्वतक्षयं ॥५॥ जीवितं च हि राज्यं च
श्रियं च विपुलां तथा ॥ प्रजहाम्येष वै तूर्णं महच्चागर्हितं यशः ॥६॥ अस्यां त्वहमवस्थायां वीर वक्ष्यामि यद्वचः ॥ यद्यप्यसुकरं राज
न्कर्तुमेव त्वमर्हसि ॥७॥ सुखार्हं सुखसंवृद्धं बालमेनमबालिशं ॥ बाष्पपूर्णमुखं पश्य भूमौ पतितमंगदं ॥८॥ मम प्राणैः प्रियत
रं पुत्रं पुत्रमिवौरसं ॥ मया हीनमहीनार्थं सर्वतः परिपालय ॥९॥ त्वमस्य हि दाता च परित्राता च सर्वशः ॥ भयेष्वभयदश्चैव य
थाहं प्लवगेश्वर ॥१०॥ एष तारात्मजः श्रीमांस्त्वया तुल्यपराक्रमः ॥ रक्षसां च वधे तेषामग्रतस्ते भविष्यति ॥११॥ अनुरूपाणि कर्माणि
विक्रम्य बलवान् रणे ॥ करिष्यत्येष तारेयस्तेजस्वी तरुणोंऽगदः ॥१२॥ सुषेणदुहिता चेयमर्थसूक्ष्मविनिश्चये ॥ औत्पातिके च वि
विधे सर्वतः परिनिष्ठिता ॥१३॥ यदेषा साध्विति ब्रूयात्कार्यं तन्मुक्तसंशयं ॥ न हि तारामतं किंचिदन्यथा परिवर्तते ॥१४॥ राघवस्य च
ते कार्यं कर्तव्यमविशंकया ॥ स्यादधर्मो ह्यकरणे त्वां च हिंस्यादमानितः ॥१५॥ इमां च मालामाधत्स्व दिव्यां सुग्रीव कांचनीं ॥ उदा

॥रा०कि०॥ राज्ञीस्थितात्वय्यस्यां संप्रजल्प्यान्मृतेमयि॥१६॥ इत्येवमुक्तःसुग्रीवोवालिनाभ्रातृसौहृदात्॥ हर्षंत्यक्त्वापुनर्दीनोग्रहग्रस्तइवो
॥३१॥ डुराट्॥१७॥ नवालिवचनात्क्रांतःकुर्वन्युक्तमतंद्रितः॥ जग्राहसोभ्यनुज्ञातोमालांतांचैवकांचनीं॥१८॥ तांमालांकांचनींदत्वादृष्ट्वा
चैवात्मजंस्थितं॥ संसिद्धःप्रेतभावायस्नेहादंगदमब्रवीत्॥१९॥ देशकालौभजस्वाद्यक्षममाणःप्रियाप्रिये॥ सुखदुःखसहःका
लेसुग्रीववशगोभव॥२०॥ यथाहित्वंमहाबाहोलालितःसततंमया॥ नतथावर्त्तमानंत्वांसुग्रीवोबहुमन्यते॥२१॥ तस्यमित्रै
र्गतिंगच्छेर्माशत्रुभिररिंदम॥ भर्तुरर्थपरोदांतःसुग्रीववशगोभव॥२२॥ नचातिप्रणयःकार्यःकर्त्तव्योप्रणयश्चमेते॥ उभयंहिमहा
दोषंतस्मादंतरदृग्भव॥२३॥ इत्युक्त्वाथविवृत्ताक्षःशरसंपीडितोभृशं॥ विवृतैर्दशनैर्भीमैर्बभूवोत्क्रांतजीवितः॥२४॥ ततोवि
चुक्रुशुस्तत्रवानराहरियूथपाः॥ परिदेवयमानास्तेसर्वेप्लवगसत्तमाः॥२५॥ किष्किंधाह्यद्यशून्याचस्वर्गतेवानरेश्वरे॥ उद्याना
निचशून्यानिपर्वताःकाननानिच॥२६॥ हतेप्लवगशार्दूलेनिष्प्रभावानराःकृताः॥ यस्यवेगेनमहताकानननानिवनानिच॥२७॥ पु
ष्पौघेनानुवध्यंतेकरिष्यतितदद्यकः॥ येनदत्तंमहद्युद्धंगंधर्वस्यमहात्मनः॥२८॥ गोलभस्यमहाबाहोर्दशवर्षाणिपंचच॥ नैव
रात्रौनदिवसेतद्युद्धमुपशाम्यति॥२९॥ ततःषोडशमेवर्षेगोलभोयंनिपातितः॥ तंहत्वादुर्विनीतंतुवालीदंष्ट्राकरालवान्॥ ॥राम॥
३०॥ सर्वाभयकरोस्माकंकथमेषनिपातितः॥ हतेतुवीरेप्लवगाधिपेतदाप्लवंगमास्तत्रनशर्मलेभिरे॥ वनेचराःसिंहयुतेमहा ॥३१॥

वनेयथाहिगावो निहतेगवांपतौ॥२५॥ततस्तुताराव्यसनार्णवप्लुतामृतस्यभर्तुर्वदनंसमाश्रिता॥जगामभूमिंपरिरभ्यवालि
नंमहाद्रुमंछिन्नमिवाश्रितालता॥२६॥इत्यार्षेश्रीरामायणेवाल्मीकीयेकिष्किंधाकांडेद्वाविंशःसर्गः॥२२॥ततःसमुपजिघ्रंती
कपिराजस्यतन्मुखं॥पतिंलोकच्युतंतारामृतंवचनमब्रवीत्॥१॥शेषेत्वंविषमेदुःखमकृत्वावचनंमम॥उपलोपचितेवीरसु
दुःखेवसुधातले॥२॥मत्तःप्रियतरानूनंवानरेंद्रमहीतव॥शेषेहतांपरिष्वज्यमांचनप्रतिभाषसे॥३॥सुग्रीवस्यवशंप्राप्तोविधि
रेषभवत्यहो॥सुग्रीवएवविक्रांतोवीरसाहसिकंप्रिय॥४॥ऋक्षवानरमुख्यास्त्वांबलिनःपर्युपासते॥तेषांविलपितंकृच्छ्रमं
गदस्यचशोचतः॥५॥ममचेमागिरःश्रुत्वाकिंत्वंनप्रतिबुध्यसे॥इदंतद्वीरशयनंतत्रशेषेहतोयुधि॥६॥शायितानिहतायत्र
त्वयैवरिपवःपुरा॥विशुद्धसत्वाभिजनप्रिययुद्धममप्रिय॥७॥मामनाथांविहायैकांगतस्त्वमसिमानद॥शूरायनप्रदातव्या
कन्याखलुविपश्चिता॥८॥शूरभार्यांहतांपश्यसद्योमांविधवांकृता॥अवभग्नश्चमेमानोभग्नामेशाश्वतीगतिः॥९॥अगाधेचनि
मग्नास्मिविपुलेशोकसागरे॥अश्मसारमयंनूनमिदं मेहृदयंदृढं॥१०॥भर्तारंनिहतंदृष्ट्वायन्नाद्यशतधाकृतं॥सुहृच्चैवचभ
र्ताचप्रकृत्याचममप्रियः॥११॥प्रहारेचपराक्रांतःशूरःपंचत्वमागतः॥पतिहीनातुयानारीकामंभवतुपुत्रिणी॥धनधान्यसमृद्धा
पिविधवेत्युच्यतेबुधैः॥स्वगात्रप्रभवेवीरशेषेरुधिरमंडले॥१३॥कृमिरागपरिस्तोमेस्वएवशयनेयथा॥रेणुशोणितसंवीतंगा

॥रा०कि०॥ त्वं तत्र समंततः।१४ परिरभ्य नु शक्नोसि भुजाभ्यां प्लवगर्षभ। कृतः कृत्यो हि सुग्रीवो वैरेस्मिन्नतिदारुणे।१५ यस्य रामविमुक्तेन हृत
॥३२॥ मेकेषुणा भयं। शरेण हृदि लग्नेन गात्रसंस्पर्शने तव।१६ वार्यामि त्वां निरीक्षंती त्वयि पंचत्वमागते। उद्ववाह शरं नीलस्तस्य गात्र
गतं तदा।१७ गिरिगह्वरसंलीनं दीप्तमाशीविषं यथा। तस्य निष्कृष्यमाणस्य बाणस्य च बभौ द्युतिः।१८ अस्तमस्तकसंरुद्धो रश्मि
र्दिनकरादिव। पेतुः क्षतजधारास्तु व्रणेभ्यस्तस्य सर्वशः।१९ ताम्रगैरिकसंपृक्ता धारा इव धराधरात्। अवकीर्णं विमार्जंती भर्त्ता
रं रणरेणुना।२० अस्त्रैर्नयनजैः शूरं सिषेचास्त्रसमाहितं। रुधिरोक्षितसर्वांगं दृष्ट्वा विनिहतं पतिं।२१ उवाच तारा पिंगाक्षं पुत्र
मंगदमंगना। अवस्थां पश्चिमां पश्य पितुः पुत्र सुदारुणां।२२ संप्रसक्तस्य वैरस्य गतोंतः पापकर्मणा। बालसूर्योज्ज्वलतनुः प्र
यातं यमसादनं।२३ अभिवादय राजानं पितरं पुत्र मानद। एवमुक्तः समुत्थाय जग्राह चरणौ पितुः।२४ भुजाभ्यां पीनवृत्ताभ्या
मंगदोहमिति ब्रुवन्। अभिवादयमानं त्वामंगदं त्वं यथा पुरा।२५ दीर्घायुर्भव पुत्रेति किमर्थं नाभिभाषसे। अहं पुत्रसहाया त्वा
मुपासे गतचेतसं।२६ सिंहेन निहतं सद्यो गौः सवत्सेव गोवृषं। इष्ट्वा संग्रामयज्ञेन नानाप्रहरणांभसा।२७ अस्मिन्नवभृथे स्ना
तः कथं पत्न्या मया विना। या दत्ता देवराजेन तव तुष्टेन संयुगे।२८ शातकुंभी प्रियां मालां तां ते पश्यामि नेह किं। राजश्रीर्न जहा ॥राम॥
ति त्वां गतासुमपि मानद।२९ सूर्यस्यावर्त्तमानस्य शैलराजमिव प्रभा। न मे वचः पथ्यमिदं त्वया कृतं न चास्मि शक्ता विनिवारणे ॥३२॥

तव॥हतास्मपुत्रास्मिहतेनसंयुगेसहत्वयाश्रीर्विजहातिमामिह॥३०॥इत्यार्षेश्रीरामायणेवाल्मीकीयेकिष्किंधाकांडे
त्रयोविंशःसर्गः॥२३॥तांचाश्रुवेगेनदुरासदेनत्वभिप्लुतांशोकमहार्णवेन॥पश्यंस्तदावाल्यनुजस्तरस्वीभ्रातुर्वधेनाप्रतिमे
नतेपे॥१॥सवाष्पपूर्णेनमुखेनवीक्ष्यक्षणेननिर्विण्णमनामनस्वीजगामरामस्यशनैःसमीपंभृत्यैर्वृतःसंपरिदूयमानः॥२॥स
तंसमासाद्यगृहीतचापंतदात्तमाशीविषतुल्यबाणं॥यशस्विनंलक्ष्मणलक्षितांगमवस्थितंराघवमित्युवाच॥३॥यथाप्र
तिज्ञातमिदंनरेंद्रकृतंत्वयादृष्टफलंचकर्म॥ममाद्यभोगेषुनरेंद्रसूनोमनोनिवृत्तंसहजीवितेन॥४॥अस्यांमहिष्यांतुभृ
शंरुदंत्यांपुरेचविक्रोशतिदुःखतप्ते॥हतेग्रजेसंशयितेंगदेचनराममराज्येरमतेमनोमे॥५॥क्रोधादमर्षादतिविप्रधर्षाद्भ्रा
तुर्वधोमेनुमतःपुरस्तात्॥हतेत्विदानींहरियूथपेस्मिन्सुतीव्रमिक्ष्वाकुकुमारतप्स्ये॥६॥श्रेयोद्यमन्येममशैलमुख्येतस्मिन्हि
वासश्चिरमृष्यमूके॥यथातथावर्त्तयतःस्ववृत्त्यामानंनिहत्यत्रिदिवस्यलाभः॥७॥नत्वांजिघांसामिचरेतियन्मामयंमहात्माम
तिमानुवाच॥तस्यैवतद्राममवचोनुरूपमिदंवचःकर्मचमेनुरूपं॥८॥भ्राताकथंनाममहागुणस्यभ्रातुर्वधंराममविरोचयेत रा
ज्यस्यदुःखस्यचवीरसारंनाचिंतयन्काममपुरस्कृतःसन्॥९॥वधोहिमेमतोनासीत्स्वमहात्म्यव्यतिक्रमात्॥ममासीद्बुद्धिदौरात्म्या
त्प्राणहारीव्यतिक्रमः॥१०॥द्रुमशाखावभग्नोहंमुहूर्तंपरिसंस्पृशन्॥सांत्वयित्वात्वनेनोक्तोनपुनःकर्तुमर्हसि॥११॥भ्रातृत्वमार्यभा

॥रा०किं० वश्चधर्मश्चानेनरक्षितः॥मयाक्रोधश्चकामश्चकपित्वंचप्रदर्शितं॥१२॥अचिंतनीयंपरिवर्जनीयंमनीप्सनीयंत्वनपेक्षणी
॥३३॥ यं॥प्राप्तोस्मिपाप्मानमिदंवयस्यभ्रातुर्वधात्वाष्ट्रवधादिवेंद्रः॥१३॥पाप्मानमिंद्रस्यमहीजलंचवृक्षाश्चकामंजगृहुस्त्रिय
श्च॥कोनामपाप्मानमिमंवयस्यःशाखामृगस्यप्रतिपत्तुमिच्छेत॥१४॥नार्हामिसंमानमहंप्रजानांनयौवराज्यंकुतएवरा
ज्यं॥अधर्मयुक्तंकुलनाशयुक्तमेवंविधंराघवकर्मकृत्वा॥१५॥पापस्यकर्तास्मिविगर्हितस्यक्षुद्रस्यलोकेपरिनिंदितस्य॥
शोकोमहान्मामतिवर्त्ततेयंवृष्टेर्यथानिम्नमिवांबुवेगः॥१६॥सोदर्यघातापरगात्रवालःसंतापहस्ताक्षिशिरोविषाणः॥एनोम
योमामभिहंतिहस्तीदृप्तोनदीकूलमिवप्रवृद्धः॥१७॥अहोबतेदंनृवराविषह्यंनिवर्त्ततेमेहृदिसाधुवृत्तं विवर्णमग्नौपरितप्य
मानंकीट्टंयथाराघजातरूपं॥१८॥महाबलानांहरियूथपानामिदंकुलंराघवमन्निमित्तं॥अस्यांगदस्यापिचशोकतापादर्द्धस्थि
तप्राणमितीवमन्ये॥१९॥सुतःसुलभ्यःसुजनःसुवश्यःकुतस्तुपुत्रःसदृशोंगदेन॥नचापिविद्येतसवीरदेशोयस्मिन्भवेत्सो
दरसन्निकर्षः॥२०॥अद्यांगदोवीरवरोनजीवेज्जीवेतमातापरिपालनार्थं॥विनातुपुत्रंपरितापदीनासानैवजीवेदितिनिश्चि
तंमे॥२१॥सोहंप्रवेक्ष्याम्यतिदीप्तमग्निंभ्रात्राचपुत्रेणचसख्यमिच्छन्॥इमेविचेष्यंतिहरिप्रवीराःसीतानिदेशेपरिवर्त्तमानाः॥ ॥राम॥
२२॥कृत्स्नंतुतेसेत्स्यतिकार्यमेतन्मय्यप्यतीतेमनुजेंद्रपुत्र॥कुलस्यहंतारमजीवनार्थंरामानुजानीहिकृतागसंमां॥२३॥इ ॥३३॥

त्येवमार्त्तस्यरघुप्रवीरःश्रुत्वावचोवालिजघन्यजस्य।संजातबाष्पःपरवीरहंतारामोमुहूर्त्तंविमनाबभूव॥२४॥तस्मिन्क्षणे
ऽभीक्ष्णमवेक्षमाणःक्षितिक्षमावान्भुवनस्यगोप्ता॥रामोरुदंतीव्यसनेनिमग्नांसमुत्सुकःसोथददर्शतारां॥२५॥तांचारुने
त्रांकपिसिंहनाथंपतिंसमाश्लिष्यतदाशयानां।उत्थापयामासुरदीनसत्वामंत्रिप्रधानाःकपिराजपत्नीं॥२६॥साविस्फुरंती
परिरभ्यमाणाभर्तुःसमीपादपनीयमाना॥ददर्शरामंशरचापपाणिंस्वतेजसासूर्यमिवज्वलंतं॥२७॥सुसंवृतंपार्थिवलक्षणै
श्चतंचारुनेत्रंमृगशावनेत्रा।अदृष्टपूर्वंपुरुषप्रधानमयंसकाकुत्स्थइतिप्रजज्ञे॥२८॥तस्येंद्रकल्पस्यदुरासदस्यमहानुभा
वस्यसमीपमार्या॥आर्त्तातितूर्णंव्यसनंप्रपन्नाजगामताराअपिविह्वलंती॥२९॥तंसासमासाद्यविशुद्धसत्वंशोकेनसंभ्रां
तशरीरभावा॥मनस्विनीवाक्यमुवाचतारारामंरणोत्कर्षणलब्धलक्षं॥३०॥त्वमप्रमेयश्चदुरासदश्चजितेंद्रियश्चोत्तमधा
र्मिकश्च॥अक्षीणकीर्त्तिश्चविचक्षणश्चक्षितिक्षमावान्क्षतजोपमाक्षः॥३१॥त्वमात्तबाणासनबाणपाणिर्महाबलः(
संहननोपपन्नः॥मनुष्यदेहाभ्युदयंविहायदिव्येनदेहाभ्युदयेनयुक्तः॥३२॥येनैवबाणेनहतःप्रियोमेतेनैवबाणेनहि
मांजहीहि॥हतागमिष्यामिसमीपमस्यनमांविनावीररमेतवाली॥३३॥स्वर्गेपिपद्मामलपत्रनेत्रःसमेत्यसंप्रेक्ष्यचमाम
पश्यन्॥नह्येषमुच्चावचताम्रचूडाविचित्रवेषाप्सरसोभजिष्यत्॥३४॥स्वर्गेपिशोकंचविवर्णतांचमयाविनाप्राप्स्यति

वाली रम्येन नगेंद्रप्रस्थतटावकाशे विदेहकन्यारहितो यथा त्वं ॥३५॥ त्वं वेत्स्य तावद्वनिताविहीनः प्राप्नोति दुःखं पुरुषः कुमा
रः ॥ तत्त्वं प्रजानन्जहि मां न वाली दुःखं ममादर्शनजं भजेत ॥३६॥ तच्चापि मन्येत भवान्महात्मा स्त्रीघातदोषस्तु भवेन्न मह्यं ।
आत्मेहि मस्येति हि मां जहि त्वं न स्त्रीवधः स्यान्मनुजेंद्रपुत्र ॥३७॥ शास्त्रप्रयोगाद्विविधाच्च वेदादनन्यरूपाः पुरुषस्य दाराः
दारप्रदानाद्धि न दानमन्यत्प्रदृश्यते ज्ञानवतां हि लोके ॥३८॥ त्वं चापि मां तस्य मम प्रियस्य प्रदास्यसे धर्ममवेक्ष्य वीर । अने
न दानेन न लप्स्यसे त्वमधर्मयोगं मम वीरघातात् ॥३९॥ आर्तामनाथामपनीयमानामेवंगतां नार्हसि मां न हंतुं । अहं हि मा
तंगविलासगामिना प्लवंगमानामृषभेण धीमता ॥४०॥ विना वरार्हेत्तमहेममालिना चिरं न शक्ष्यामि नरेंद्र जीवितुं । इ
त्येवमुक्तस्तु विभुर्महात्मा तारां समाश्वास्य हितं बभाषे ॥४१॥ मा वीरभार्ये विमतिं कुरुष्व लोको हि सर्वो विहितो विधात्रा । तं
चैव सर्वं सुखदुःखयोगं लोकोऽब्रवीत्तेन कृतं विधात्रा ॥४२॥ त्रयो हि लोका विहितं विधातुर्नातिक्रमंते वशगा हि तस्य । प्री
तिं परां प्राप्स्यसि तां तथैव पुत्रश्च ते प्राप्स्यति यौवराज्यं ॥४३॥ धात्रा विधानं विहितं तथैव न शूरपत्न्यः परिदेवयंति । आश्वा
सिता तेन महात्मना तु प्रभाववीर्येण परंतपेन । सा वीरपत्नी ध्वनता मुखेन सुरूपवेषा विरराम तारा ॥४४॥ इत्यार्षे श्रीरामा
यणे वाल्मीकीये किष्किंधाकांडे चतुर्विंशः सर्गः ॥२४॥ सुग्रीवं चैव तारां च सांगदं सहलक्ष्मण । समानशोकः काकुत्स्थः सांत्वय

न्निदमब्रवीत्॥१॥ नशोकपरितापेन श्रेयसा युज्यते मृतः॥ यदत्रानंतरं कार्यं त[illegible]त्समाधातुमर्हथ॥२॥ लोकवृत्तमनुष्ठेयं कृ
तं वो बाष्पमोक्षणं॥ न कालादुत्तरं किंचित्कर्म शक्यमुपाशितुं॥३॥ नियतिः कारणं लोके नियतिः कर्मसाधनं॥ नियतिः सर्व
भूतानां नियोगेष्विह कारणं॥४॥ न कर्ता कस्यचित्किंचिन्नियोगे चानरेश्वर॥ स्वभावे वर्त्तते लोकस्तस्य कालः परायणं॥५॥ न
कालः कालमत्येति न कालः परिहीयते॥ स्वभावं वा समासाद्य न कश्चिदतिवर्त्तते॥६॥ न कालस्यास्ति बंधुत्वं न हेतुर्न परा
क्रमः॥ न मित्रज्ञातिसंबंधः कारणं नात्मनो वशः॥७॥ किंतु कालपरिणामो द्रष्टव्यः साधु पश्यता॥ धर्मश्चार्थस्य कामश्च कालचक्र
समाहिताः॥८॥ इतः स्वां प्रकृतिं वाली गतः प्राप्तः क्रियाफलं॥ धर्मार्थकामसंयोगैः पवित्रं प्लवगेश्वरः॥९॥ स्वधर्मस्य च संयोगा
ज्जितस्तेन महात्मना॥ स्वर्गः परिगृहीतश्च प्राणान परिरक्षता॥१०॥ एषा वै नियतिः श्रेष्ठा यां गतो हरियूथपः॥ तदलं परितापे
न प्राप्तकालमुपास्यतां॥११॥ वचनांते तु रामस्य लक्ष्मणः परवीरहा॥ अवदत्प्रश्रितं वाक्यं सुग्री[illegible]वं गतचेतसं॥१२॥ कुरु त्वम
स्य सुग्रीव प्रेतकार्यमनंतरं॥ तारांगदाभ्यां सहितो वालिनो दहनं प्रति॥१३॥ समाज्ञापय काष्ठानि शुष्काणि च बहूनि च॥ चंदना
नि च दिव्यानि वालिसंस्कारकारणात्॥१४॥ समाश्वासय दीनं त्वमंगदं दीनचेतसं॥ मा भूर्वालिशबुद्धिस्त्वं त्वदधीनमिदं पुरं॥१५॥ टं
१५॥ अंगदस्त्वानयेन्माल्यं वस्त्राणि विविधानि च॥ घृततैलमथो गंधानन्यच्च समनंतरं॥१६॥ त्वं तार शिबिकां शीघ्रदाया

गच्छ संभ्रमात्॥ त्वरा गुणवती युक्ता ह्यस्मिन्काले विशेषतः॥१७॥ सज्जीभवंतु प्लवगाः शिबिकावाहनोचिताः॥ समर्था बलिनश्चै
व निर्हरिष्यंति वालिनं॥१८॥ एवमुक्त्वा तु सुग्रीवं सुमित्रानंदवर्धनः॥ तस्थौ भ्रातृसमीपस्थो लक्ष्मणः परवीरहा॥१९॥ लक्ष्मणस्य
वचः श्रुत्वा तारः संभ्रांतमानसः॥ प्रविवेश गृहं शीघ्रं शिबिकागतमानसः॥२०॥ आदाय शिबिकां तारः संतु पर्यापतस्तुनः॥ वानरै
रुह्यमानां तां शूरैरुद्वहनोचितां॥२१॥ दिव्यां भद्रासनयुतां शिबिकां स्यंदनोपमां॥ पक्षिकर्मभिराचित्रां द्रुमकर्मविभूषितां॥२२॥
आचितां चित्रपंक्तीभिः सुनिविष्टां समंततः॥ विमानमिव सिद्धानां जालवातायनान्वितां॥२३॥ सुनियुक्तां विशालां च सुकृतां शि
ल्पिभिः कृतां॥ दारुपर्वतकोपेतां चारुकर्मपरिष्कृतां॥२४॥ वराभरणमाल्यैश्च चित्रमाल्यैश्च शोभितां॥ गुहागहनसंछन्नां रक्तचंदन
भूषितां॥२५॥ पुष्पौघैः समभिच्छन्नां पद्ममालाभिरेव च॥ तरुणादित्यवर्णाभिर्भ्राजमानाभिरावृतां॥२६॥ ईदृशीं शिबिकां दृष्ट्वा रा
मो लक्ष्मणमब्रवीत्॥ क्षिप्रं विनीयतां वाली प्रेतकार्यं विधीयतां॥२७॥ ततो वानरमुद्यम्य सुग्रीवः शिबिकां तदा॥ आरोपयति विक्रो
शन्नंगदेन सहैव तु॥२८॥ आरोप्य शिबिकां चैव वालिनं गतजीवितं॥ अलंकारैश्च विविधैर्माल्यैर्वस्त्रैश्च भूषितं॥ आज्ञापयत्तदा
राजा सुग्रीवः प्लवगेश्वरः॥ और्ध्वदेहिकमार्यस्य क्रियतामनुकूलतः॥३०॥ विश्राणयंतो रत्नानि विविधानि बहूनि च॥ अग्रतः प्ल
वगा यांतु शिबिका तदनंतरं॥३१॥ राज्ञामृद्धिविशेषा हि दृश्यंते भुवि यादृशाः॥ तादृशा निह कुर्वंतु वानरा भर्तुसत्क्रियां॥३२॥ तादृशं

वालिनं तस्मिं प्रवासं कुर्वन्तौर्ध्वदेहिकं। अंगदं परिरभ्यासु तारप्रभृतयस्तदा। ३३ क्रोशंतः प्रययुः सर्वे वानरा हतबांधवाः। त
तः प्रणिहिताः सर्वा वानर्यो स्य वशानुगाः। ३४ चुक्रुशुर्वीर वीरेति भूयः क्रोशंति ताः प्रियं। ताराप्रभृतयः सर्वाः वानर्यो हतबां
धवाः। ३५ अनुजग्मुश्च भर्तारं क्रोशंत्यः करुणः स्वनाः। तासां रुदितशब्देन वानरीणां वनांतरे। ३६ वनानि गिरयश्चैव विक्रो
शंतीव सर्वतः। पुलिने गिरिनद्यास्तु विविक्ते जलसंवृते। ३७ चितां चक्रुः सुबहवो वानरा वनचारिणः। अवरोप्य ततः स्कंधा
च्छिविकां वाहनोचिताः। ३८ तस्थुरेकांतमाश्रित्य सर्वे शोकपरायणाः। ततस्तारा पतिं दृष्ट्वा शिविकातलशायिनं। ३९ आरो
प्यांके शिरस्तस्य विललाप सुदुःखिता। हा वानर महाराज हा नाथ मम वत्सल। ४० हा महार्ह महाबाहो हा मम प्रिय पश्यमां
जनं न पश्यसी मं त्वं कस्माच्छोकाभिपीडितं। ४१ प्रहृष्टमिव ते वक्त्रं गतासोरपि मानद। अस्तार्कसमवर्णं च लक्ष्यते जीवतो
यथा। ४२ एष त्वां रामरूपेण कालः कर्षति वानर। येन स्म विधवाः सर्वाः कृता एकेषुणा वने। ४३ इमास्तास्तव राजेंद्र वान
र्यः प्लवगास्तव। पादैर्विकृष्टमध्वानमागता किन्न बुध्यसे। नचेष्टा ननु नाथैता भार्याश्चंद्रनिभाननाः। इदानीं नेक्षसे कस्मात्सु
ग्रीवं प्लवगेश्वरं। ४५ एते हि सचिवा राजंस्तारप्रभृतयस्तव। पुरवासिजनश्चायं परिवार्य विषीदति। ४६ विसर्जयैनां सचि
वान्यथा पुरमरिंदम। ततः क्रीडामहे सर्वा वनेषु मदनोत्कटाः। ४७ एवं विलपतीं तारां पतिशोकपरीवृतां। उत्थापयंति स्म

॥रा०कि०॥ तदा वानर्यः शोककर्षिताः॥४८॥ सुग्रीवेण ततः सार्धं सोंगदः पितरं रुदन्॥ चितामारोपयामास शोकेनाभिप्लुतेंद्रियः॥४९॥ ततो
॥३६॥ ग्निं विधिवद्दत्वा सोपसव्यं चकार ह॥ पितरं दीर्घमध्वानं प्रस्थितं व्याकुलेंद्रियः॥५०॥ संस्कृत्य वालिनं तं तु विधिवत्प्लवगर्षभः॥
आजग्मुरुदकं कर्तुं नदीं शुभजलां शिवां॥५१॥ ततस्ते सहितास्तत्र अंगदं स्थाप्य चाग्रतः॥ सुग्रीवतारासहिताः सिषिचुर्वालि
नो जलं॥५२॥ सुग्रीवेण च दीनेन दीनो भूत्वा महाबलः॥ समानशोकः काकुत्स्थः प्रेतकार्याण्यकारयत्॥५३॥ ततोथ तं वालिनमग्र्य
पौरुषं प्रकाममिक्ष्वाकुवरेषुणा हतं॥ प्रदीप्य दीप्ताग्निसमौजसं तदा सलक्ष्मणं राममुपेयिवान्हरिः॥५४॥ इत्यार्षे श्रीरा
मायणे वाल्मीकीये किष्किंधाकांडे पंचविंशः सर्गः॥२५॥ ततः शोकाभिसंतप्तं सुग्रीवं क्लिन्नवाससं॥ शाखामृगमहामात्याः प
रिवार्योपतस्थिरे॥१॥ अभिगम्य महाबाहुं राममक्लिष्टकारिणं॥ स्थिताः प्रांजलयः सर्वे पितामहमिवर्षयः॥२॥ ततः कांचन
शैलाभस्तरुणार्कनिभाननः॥ अब्रवीत्प्रांजलिर्वाक्यं हनुमान्मारुतात्मजः॥३॥ भवत्प्रसादात्सुग्रीवः पितृपैतामहं मह
त्॥ वानराणां सुदुष्प्रापं प्राप्तो राज्यमिदं प्रभो॥४॥ भवता समनुज्ञातः प्रविश्य नगरं शुभं॥ संविधास्यति कार्याणि सर्वाणि स
सुहृज्जनः॥५॥ स्नातोयं विविधैर्गंधैरौषधैश्च यथाविधि॥ अर्चयिष्यति माल्यैश्च रत्नैश्च त्वां विशेषतः॥६॥ इमां गिरिगुहां ॥राम॥
रम्यामभिगंतुं त्वमर्हसि॥ कुरुष्व स्वामिसंबंधं वानरान्संप्रहर्षय॥७॥ एवमुक्तो हनुमता राघवः परवीरहा॥ प्रत्युवाच हनूमं ॥३६॥

तंबुद्धिमान्वाक्यकोविदः ॥ ८ ॥ चतुर्दशसममासौम्यग्रामंवायदिवापुरं । नप्रवेक्ष्यामिहनुमन्पितुर्निदेशपारगः ॥ ९ ॥ सुसमृद्धां
गुहांदिव्यांसुग्रीवोवानरर्षभः । प्रविष्टोविधिवद्वीरःक्षिप्रंराज्येभिषिच्यतां ॥ १० ॥ एवमुक्त्वाहनूमंतंरामःसुग्रीवमब्रवीत् । वृत्तज्ञो
वृत्तसंपन्नमुदारबलविक्रमं ॥ ११ ॥ इममप्यंगदंवीरंयौवराज्येभिषेचय । ज्येष्ठस्यहिसुतोज्येष्ठःसदृशोविक्रमेणच ॥ १२ ॥ अंगदोय
मदीनात्मायौवराज्यस्यभाजनं । पूर्वोयंवार्षिकोमासःश्रावणःसलिलागमः ॥ १३ ॥ प्रवृत्ताःसौम्यचत्वारोमासावार्षिकसंज्ञिताः । ना
यमुद्योगसमयःप्रविशत्वंपुरींशुभां ॥ १४ ॥ अस्मिन्वत्स्याम्यहंसौम्यपर्वतेसहलक्ष्मणः ॥ इयंगिरिगुहारम्याविशालायुक्तमारुता
॥ १५ ॥ प्रभूतसलिलासौम्यप्रभूतकमलोत्पला । कार्तिकेसमनुप्राप्तेत्वंरावणवधेयतः ॥ १६ ॥ एषनःसमयःसौम्यप्रविशत्वंस्व
मालयं ॥ अभिषिंचस्वराज्येचसुहृदःसंप्रहर्षय ॥ १७ ॥ इतिरामाभ्यनुज्ञातःसुग्रीवोवानरर्षभः । प्रविवेशपुरींरम्यांकिष्किंधांवा
लिपालितां ॥ १८ ॥ तंवानरसहस्राणिप्रविष्टंवानरेश्वरं । अभिवाद्यप्रहृष्टानिसर्वतःप्लवगेश्वरं ॥ १९ ॥ ततःप्रकृतयःसर्वाःदृष्ट्वाह
रिगणेश्वरं ॥ प्रणम्यमूर्ध्नापतितावसुधायांसमाहिताः । सुग्रीवःप्रकृतीःसर्वाःसंभाष्योत्थाप्यवीर्यवान् ॥ २० ॥ भ्रातुरंतःपुरंसौ
म्यंप्रविवेशमहाबलः । प्रविष्टंभीमविक्रांतंसुग्रीवंवानरर्षभं ॥ २१ ॥ अभ्यषिंचंतसुहृदःसहस्राक्षमिवामराः ॥ तस्यपांडुरमाज
ह्रुश्छत्रंहेमपरिष्कृतं ॥ २२ ॥ शुक्लेचवालव्यजनेहेमदंडेयशस्करे ॥ तथारत्नानिसर्वाणिसर्वबीजौषधानिच ॥ २३ ॥ सक्षीराणां

॥रा०कि०॥ चवृक्षाणांप्ररोहान्कुसुमानिच॥शुक्लानिचैववस्त्राणिश्वेतंचैवानुलेपनं॥२८॥सुगंधीनिचमाल्यानिस्थलजान्यंबुजानिच॥
॥३७॥ चंदनानिचदिव्यानिगंधांश्चविविधान्बहून्॥२९॥अक्षतंजातरूपंचप्रियंगुमधुसर्पिषी॥दधिचर्मचवैयाघ्रंवाराहेचाप्युपानहौ॥३
समालंभनमादायरोचनांसुमनःशिलाः॥आजग्मुस्तत्रमुदितावराःकन्याश्चषोडश॥३१॥ततस्तंवानरश्रेष्ठंयथाकालंयथावि
धि॥वस्त्रैरत्नैश्चभक्ष्यैश्चतोषयित्वाद्विजर्षभान्॥३२॥ततःकुशपरिस्तीर्णंसमिद्धंजातवेदसं॥मंत्रपूतेनहविषाहुत्वामंत्रविदोज
नाः॥३३॥ततोहेमप्रतिष्ठानेवरास्तरणसंवृते॥प्रासादशिखरेरम्येचित्रमाल्योपशोभिते॥३४॥प्राङ्मुखंविविधैर्मंत्रैःस्थापयित्वाव
रासने॥नदीनदेभ्यःसंहृत्यतीर्थेभ्यश्चसमंततः॥३५॥आहृत्यचसमुद्रेभ्यःसर्वेभ्योवानरर्षभाः॥अपःकनककुंभेषुनिधायविधिव
ज्जलं॥३६॥शुभैर्ऋषभशृंगैश्चकलशैश्चापिकांचनैः॥शास्त्रदृष्टेनविधिनामहर्षिविहितेनच॥३७॥गजोगवाक्षोगवयःशरभोगं
धमादनः॥मैंदश्चद्विविदश्चैवहनूमान्जांबवान्नलः॥३८॥अभ्यषिंचंतसुग्रीवंप्रसन्नेनसुगंधिना॥सलिलेनसहस्राक्षंवसवोवा
सवंयथा॥३९॥अभिषिक्तेतुसुग्रीवेसर्वेवानरपुंगवाः॥प्रचुक्रुशुर्महात्मानोहृष्टाःशतसहस्रशः॥४०॥रामस्यतुवचःकुर्वन्सुग्री
वोहरिपुंगवः॥अंगदंसंपरिष्वज्ययौवराज्येभ्यषेचयत्॥४१॥अंगदेचाभिषिक्तेतुसानुक्रोशाःप्लवंगमाः॥साधुसाध्वितिसुग्रीवं ॥राम॥
महात्मानोह्यपूजयन्॥४२॥रामंचैवमहात्मानंलक्ष्मणंचपुनःपुनः॥प्रीताश्चतुष्टुवुःसर्वेतादृशेतत्रवर्त्मनि॥४३॥हृष्टपुष्टजनाकी ॥३७॥

र्णपताकाध्वजशोभिता॥बभूवनगरीरम्याकिष्किंधागिरिगह्वरे॥४०॥निवेश्यरामायतदामहात्मनेमहाभिषेकंकपिवाहिनीपतिः
रुमांचभार्यामुपलभ्यवीर्यवान्नवापराज्यंत्रिदशाधिपोयथा॥४१॥इत्यार्षेश्रीरामायणेवाल्मीकीयेकिष्किंधाकांडेषड्विंशः
सर्गः॥२६॥अभिषिक्तेतुसुग्रीवेप्रविष्टेवानरेगुहां॥आजगामसहभ्रात्रारामःप्रस्रवणंगिरिं॥१॥शार्दूलमृगसंयुक्तेसिंहैर्भ्रमतरै
र्वृतं॥नानागुल्मलतागूढंबहुपादपसंकुलं॥२॥ऋक्षवानरगोपुच्छैर्मार्जारैश्चनिषेवितं॥मेघराशिनिभंशैलंनित्यंशुचिकरंशि
वं॥३॥तस्यशैलस्यशिखरेमहतीमायतांगुहां॥प्रत्यगृह्णतवासार्थंरामःसौमित्रिणासह॥४॥कृत्वाचसमयंरामःसुग्रीवेणस
हानघः॥कालयुक्तंमहद्वाक्यमुवाचरघुनंदनः॥५॥विनीतंभ्रातरंभ्रातालक्ष्मणंलक्ष्मिवर्द्धनं॥इयंगिरिगुहारम्याविशाला
युक्तमारुता॥६॥अस्यांवत्स्यामिसौमित्रेवर्षरात्रमरिंदम॥गिरिशृंगमिदंरम्यमुत्तमंपार्थिवात्मज॥७॥श्वेताभिःकृष्णताम्राभिः
शिलाभिरुपशोभितं॥नानाधातुसमाकीर्णंनदीदर्दुरसंयुतं॥८॥विविधैर्वृक्षखंडैश्चचारुचित्रलतावृतं॥नानाविहगसंघुष्टं
मयूररवनादितं॥९॥मालतीकुंदगुल्मैश्चसिंदुवारैःशिरीषकैः॥कदंबार्जुनसंघैश्चपुष्पितैरुपशोभितं॥१०॥इयंचनलिनीरम्या
फुल्लपंकजमंडिता॥नातिदूरेगुहायानौभविष्यतिनृपात्मज॥११॥प्रागुदक्प्रवणेदेशेगुहासाधुभविष्यति॥पश्चाच्चैवोन्नता
सौम्यनिवातेयंभविष्यति॥१२॥गुहाद्वारेचसौमित्रेशिलासमतलाःशिवा॥श्लक्ष्णाचैवायताचैवभिन्नांजनचयोपमा॥१३॥गिरेःशृंग

॥रा०कि०॥ मिदं तात पश्य चोत्तरतः शुभं॥ भिन्नांजनचयाकारमंभोधरमिवोदितं॥१४॥ दक्षिणस्यामपि दिशि स्थितं श्वेतमिवापरं॥ कैलासशि
॥३०॥ खरप्रख्यं नानाधातुमिवोदितं॥१५॥ [redacted] ॥प्रा
चीनावाहिनीं चैव नदीं भृशमकर्दमां॥ गुहायाः पूर्वतः पश्य त्रिकूटे जाह्नवीमिव॥१६॥ चंपकैस्तिलकैः सालैस्तमालैरतिमुक्तकैः॥ प
द्मकैः सरलैश्चैव अशोकैरपि शोभितां॥१७॥ नीवारैस्तिमिशैश्चैव बकुलैः केतकैर्धवैः॥ हिंतालैरर्जुनैर्नीपैर्वेत्रकैः कृतमालकैः॥
१८॥ तीरजैः शोभिता भाति नानारूपैस्ततस्ततः॥ वसनाभरणोपेता प्रमदेवाभ्यलंकृता॥१९॥ शतशः पक्षिसंघैश्च नानानादवि
नादिता॥ एकैकमनुरक्तैश्च चक्रवाकैरलंकृता॥२०॥ पुलिनैरतिरम्यैश्च हंससारससेविता॥ प्रहसंत्येव भात्येषा नानारत्नसम
न्विता॥२१॥ क्वचिन्नीलोत्पलच्छन्ना भाति रक्तोत्पलैः क्वचित्॥ क्वचिदाभाति शुक्लैश्च दिव्यैः कुमुदकुड्मलैः॥२२॥ पारिप्लवशतै
र्जुष्टा बर्हिणक्रौंचनादिता॥ रमणीया नदी सौम्या मुनिसंघैर्निषेविता॥२३॥ पश्य चंदनवृक्षाणां पुंजैः सुरुचिरा इव॥ ककुभानां च
दृश्यंते मनसैवोदिता समं॥२४॥ अहो सुरमणीयोयं देशः शत्रुनिषूदन॥ दृढं रंस्याव सौमित्रे साध्वत्र निवसावहे॥२५॥ इतश्च ना
तिदूरे सा किष्किंधा चित्रकानना॥ सुग्रीवस्य पुरी रम्या भविष्यति नृपात्मज॥२६॥ गीतवादित्रनिर्घोषः श्रूयते जयतां वर॥ नर्दतां वान ॥राम॥
राणां च मृदंगाडंबरैः सह॥२७॥ लब्ध्वा भार्यां कपिवरः प्राप्य राज्यं सुहृद्वृतः॥ ध्रुवं नंदति सुग्रीवः संप्राप्य महतीं श्रियं॥२८॥ इत्युक्त्वा न्य ॥३०॥

वसन्तत्रराघवःसहलक्ष्मणः॥बहुदृश्यदरीकुंजेतस्मिन्प्रस्रवणेगिरौ॥२९॥सुसुखेहिबहुद्रव्येतस्मिन्प्रस्रवणेगिरौ।वसतस्त
स्यरामस्यरतिरल्पापिनाभवत्॥३०॥हृतांहिभार्यांस्मरतःप्राणेभ्योपिगरीयसीं॥उदयाभ्युदयंदृष्ट्वाशशांकंसविशेषतः॥३१॥आ
विवेशनतंनिद्रानिशासुशयनंगतं॥तत्समुत्थेनशोकेनबाष्पोपहतचेतनं॥३२॥तंशोचमानंकाकुत्स्थंनित्यंशोकपरायणं॥तु
ल्यदुःखोब्रवीद्भ्रातालक्ष्मणोनुनयंवचः॥३३॥अलंवीरव्यथांगत्वानत्वंशोचितुमर्हसि।शोचतोह्यवसीदंतिसर्वार्थाविदितंहि
ते॥३४॥भवान्क्रियापरोलोकेभवान्देवपरायणः॥आस्तिकोधर्मशीलश्चव्यवसायीचराघव॥३५॥नह्यव्यवसितंशत्रुंराक्षसंतंवि
शेषतः॥समर्थस्त्वंरणेहंतुंविक्रमैर्जिह्मकारिणं॥३६॥समुन्मूलयशोकंत्वंव्यवसायंस्थिरंकुरु॥ततःसपरिवारंतंनिर्मूलंकुरुरा
क्षसं॥३७॥पृथिवीमपिकाकुत्स्थससागरवनाचलं॥परिवर्तयितुंशक्तःकिमंगपुनरावणं॥३८॥शरत्कालंप्रतीक्षस्वप्रावृट्काले
यमागतः॥ततःसराष्ट्रंसगणंरावणंत्वंवधिष्यसि॥३९॥अहंतुखलुतेवीर्यंप्रसुप्तंप्रतिबोधये॥दीप्तैराहुतिभिःकालेभस्मछन्नमि
वानलं॥४०॥लक्ष्मणस्यतुतद्वाक्यंप्रतिपूज्यहितेशुभं॥राघवःसुहृदंस्निग्धमिदंवचनमब्रवीत्॥४१॥वाच्यंयदनुरक्तेनस्निग्धेन
चहितेनच॥सत्यविक्रमयुक्तेनतदुक्तंलक्ष्मणंत्वया॥४२॥एषशोकःपरित्यक्तःसर्वकार्यावसादकः॥विक्रमेष्वप्रतिहतंते
जः॥प्रोत्साहयाम्यहं॥४३॥शरत्कालंप्रतीक्षिष्येस्थितोस्मिवचनेतव॥सुग्रीवस्यनदीनांचप्रसादमनुपालयन्॥४४॥उपकारेण

वीरस्तु प्रतीकारेण युज्यते॥ अकृतज्ञोऽप्रतिकृतो हंति सत्ववतां मनः॥४५॥ [redacted] तदैव सुक्तिं
प्रणिधाय लक्ष्मणः कृतांजलिस्तत्प्रतिपूज्य भाषितं॥ उवाच रामं स्वभिरामदर्शनं प्रदर्शयन् दर्शनमात्मनः शुभं॥४६॥ यथोक्त
मेतत्तव सर्वमीप्सितं नरेंद्र कर्त्ता न चिराद्धरीश्वरः॥ त्वरत्प्रतीक्षः क्षमतामिदं भवान् जलप्रपातं रिपुनिग्रहे धृत॥४७॥ नियम्य
कोपं प्रतिपाल्यतां शरत्क्षमस्व मासांश्चतुरो मया सह॥ वसाचलेस्मिन्मृगराजसेविते संवर्त्तयन् शत्रुवधे समुद्यतः॥४८॥ इत्या
र्षे श्रीरामायणे वाल्मीकीये किष्किंधाकांडे सप्तविंशः सर्गः॥२७॥ तथा हि वालिनं हत्वा सुग्रीवमभिषिच्य च॥ वसन्माल्यवतः
पृष्ठे रामो लक्ष्मणमब्रवीत्॥१॥ अयं स कालः संप्राप्तः समयोद्य जलागमः॥ संपश्य त्वं नभो मेघैः संवृतं गिरिसन्निभैः॥२॥ नवमा
स धृतं गर्भं भास्करस्य गभस्तिभिः॥ पीत्वा रसं समुद्राणां द्यौः प्रसूते रसायनं॥३॥ शक्यमंबरमारुह्य मेघसोपानपंक्तिभिः॥ कुट
जार्जुनमालाभिरलंकर्तुं दिवाकरं॥४॥ संध्यारागोत्थितैस्ताम्रै रंतेष्वधिकपांडुभिः॥ स्निग्धैरभ्रपटच्छन्नैर्बद्धव्रणमिवांबरं॥५॥ मं
दमारुतनिश्वासं संध्याचंदनरंजितं॥ आपांडुजलदं भाति कामातुरमिवांबरं॥६॥ एषा धर्मपरिक्लिष्टा नववारिपरिप्लुता॥
सीतेव शोकसंतप्ता मही बा ष्पं विमुंचति॥७॥ मेघोदरविनिर्मुक्ताः कर्पूरदलशीतलाः॥ शक्यमंजलिभिः पातुं वाताः केतक
गंधिनः॥८॥ एष फुल्लार्जुनः शैलः केतकैरभिवासितः॥ सुग्रीव इव शांतारिर्धाराभिरभिषिच्यते॥९॥ मेघकृष्णाजिनधरा धारायज्ञो

पवीतिनः।मारुतापूरितगुहाःप्राधीताइवपर्वताः॥२०॥कशाभिरिवहेमाभिर्विद्युद्भिरभिताडितं॥अंतस्तनितनिर्घोषंसवेदन
मिवांबरं॥२१॥नीलमेघाश्रिताविद्युत्स्फुरंतीप्रतिभातिमे॥स्फुरंतीरावणस्यांकेवैदेही[illegible]वतपस्विनी॥२२॥इमास्तामन्मथवतां॥
हिताःप्रतिहतादिशः॥अनुलिप्ताइवघनैर्नष्टग्रहनिशाकराः॥२३॥क्वचिद्बाष्पाभिसंरुद्धान्वर्षागमसमुत्सुकान्॥कुटजा
न्पश्यसौमित्रेपुष्पितान्गिरिसानुषु॥२४॥ममशोकाभिभूतस्यकामसंदीपनान्स्थितान्॥रजःप्रशांतंसहिमोद्यवायुर्निदाघ
दोषप्रसराःप्रशांताः॥स्थिताहियात्रावसुधाधिपानांप्रवासिनोयांतिनराःस्वदेशान्॥२५॥संप्रस्थितामानसवासलुब्धाःप्रि
यान्विताःसंप्रतिचक्रवाकाः।अभीक्ष्णवर्षोदकविक्षतेषुयानानिमार्गेषुनसंपतंति॥२६॥क्वचित्प्रकाशंक्वचिदप्रकाशंनभः
प्रकीर्णांबुधरंविभाति॥क्वचित्क्वचित्पर्वतसंनिरुद्धंरूपंयथाशांतमहार्णवस्य॥२७॥व्यामिश्रितंसर्जकदंबपुष्पैर्नवंजलंप
र्वतधातुताम्रं॥मयूरकेकाभिरनुप्रयातंशैलापगाःशीघ्रतरंवहंति॥२८॥रसानलंषट्पदसन्निकाशंप्रभुज्यतेजंबुफलंप्रकामं
अनेकवर्णंपवनावधूतंभूमौपतत्याम्रफलंविपक्वं॥२९॥विद्युत्पताकाःसबलाकमालाःशैलेंद्रकूटाकृतिसन्निकाशाः।गर्जंति
मेघाःसमुदीर्णनादामत्तागजेंद्राइवसंयुगस्थाः॥३०॥वर्षोदकाप्यायितशाड्वलानिप्रवृत्तनृत्तोत्सवबर्हिणानि॥वनानिनिर्वृष्ट
बलाहकानिपश्यापराह्णेष्वधिकंविभांति॥३१॥समुद्वहंतःसलिलातिभारंबलाकिनोवारिधनंनदंतः।महत्सुशृंगेषुमही

॥रा०कि० धराणांविश्रम्यविश्रम्यपुनःप्रयांति॥२२॥मेघाभिकामाःपरिसंपतंतिसंमोदिताभातिबलाकपंक्तिः॥वातावधूतावरपौं
॥४०॥ डरीकीलंबेवमालारचितांबरस्य॥२३॥बालेंदुकोपांतरचित्रितेनविभातिभूमिर्नवशाद्वलेन॥गात्रानुषक्तेनशुकप्रभेणना
रीवलाक्षोक्षितकेवलेन॥२४॥निद्राशनैःकेशवमभ्युपैतिद्रुतंनदीसागरमभ्युपैति॥हृष्टाबलाकाघनमभ्युपैतिकांतास
कामाप्रियमभ्युपैति॥२५॥जातावनांताःशिखिसंप्रनृत्ताःजाताःकदंबाःसकदंबशाखाः॥जातावृषागोषुसमानकामाजाता
महीसस्यवनाभिरामा॥२६॥वहंतिवर्षंतिनदंतिभांतिध्यायंतिनृत्यंतिसमाश्वसंति॥नद्योघनामत्तगजावनांताःप्रियाविहीनाः
शिखिनःप्लवंगाः॥२७॥प्रहर्षिताःकेतकपुष्पगंधमाघ्रायहृष्टावननिर्झरेषु॥प्रपातशब्दाकुलितागजेंद्राःसार्द्धंमयूरैःसमदान
दंति॥२८॥धारानिपातैरभिहन्यमानाःमुकुंदशाखासुविलंबमानाः॥क्षणार्जितंपुष्परसावगाढंशनैर्मदंषट्चरणास्त्यजंति॥
२९॥अंगारचूर्णोत्करसन्निकाशैःफलैःसुपर्याप्तरसैःसमृद्धैः॥जंबूद्रुमाणांप्रविभातिशाखानिपीड्यमानाइवषट्पदौघैः
३०॥तडित्पताकाभिरलंकृतानामुदीर्णगंभीरमहारवाणां॥विभातिरूपाणिबलाहकानांरणोत्सुकानामिववारणानां॥३१॥मा
र्गानुगःशैलवनानुसारीसंप्रस्थितोमेघरवंनिशम्य॥युद्धाभिकामःप्रतिनागशंकीमत्तोगजेंद्रःप्रतिसन्निवृत्तः॥३२॥क्वचित्प्र ॥राम॥
गीताइवषट्पदौघैःक्वचित्प्रनृत्ताइवनीलकंठैः॥क्वचित्प्रमत्ताइववारणौघैर्विभांत्यनेकाश्रयिणोवनांताः॥३३॥कदंबस ॥४०॥

र्जार्जुनकंदलाघावनांतभूमिर्मधुवारिपूर्णा॥मयूरमत्ताभिरुतप्रनृत्तैराषानभूमिप्रतिमाविभाति॥३४॥मुक्तासमानंसलिलं
पतद्वैसुनिर्मलंपत्रपुटेषुलग्नं॥हृष्टाविवर्णावदनाविहंगाःसुरेंद्रदत्तंतृषिताःपिबंति॥३५॥षट्पादतंत्रीमधुराभिनादंप्लवंग
मोदीरितकंठतालं॥आविष्कृतंमेघमृदंगनादैर्वनेषुसंगीतमिवप्रवृत्तं॥३६॥स्वनैर्घनानांविहगाःप्रबुद्धाविहायनिद्रांचिर
सन्निरुद्धां॥अनेकरूपाकृतिवर्णनादानवांबुधाराभिहतानदंति॥३७॥नद्यःसमुद्वाहितचक्रवाकास्तटानिशीर्णान्यवगाह्य
पित्वा॥दृप्तानवप्रावृतपूर्णभोगाद्रुतंस्वभर्तारमुपोपयांति॥३८॥नीलेषुनीलानववारिपूर्णामेघेषुमेघाःप्रतिभांतिसक्ताः॥दवा
ग्निदग्धेषुदवाग्निदग्धाःशैलेषुशैलाइवबद्धमूलाः॥३९॥प्रमत्तसन्नादितबर्हिणानिसशक्रगोपाकुलशाड्वलानि॥चरंतिनीपा
र्जुनवासिताविगुंजासुरम्याणिवनांतराणि॥४०॥नवांबुधाराहतकेसराणिध्रुवंपरित्यज्यसरोरुहाणि॥कदंबपुष्पाणिसकेस
राणिनवानिहृष्टाभ्रमराःपिबंति॥४१॥मत्तागजेंद्रामुदितावृषेंद्रावनेषुविश्रांततरामृगेंद्राः॥रम्यानगेंद्रानिभृतानरेंद्राःप्रक्री
डितोवारिधरैःसुरेंद्रः॥४२॥मेघाःसमुद्भूतसमुद्रनादामहाजलौघैर्गगनावलंबाः॥नदीस्तटाकानिसरांसिवापीर्महींचकृ
त्स्नामभिनर्पयंति॥४३॥वर्षप्रवेगाविपुलाःपतंतिप्रवांतिवाताःसमुदीर्णघोषाः॥प्रनष्टकूलाःप्रवहंतिशीघ्रंनद्योजलैर्वि
प्रतिपन्नमार्गाः॥४४॥नरैर्नरेंद्राइवपर्वतेंद्राःसुरेंद्रदत्तैःपवनोपनीतैः॥घनांबुकुंभैरभिषिच्यमानारूपंश्रियंस्वामिवदर्शयंति

४५॥ घनोपगूढं गगनं सतारं न भास्करो दर्शनमभ्युपैति॥ नवैर्जलौघैर्धरणी वितृप्ता तमोविलिप्ता न दिशः प्रकाशाः॥४६॥ महांति कू ॥रा०कि०॥
टानि महीधराणां धाराभिधौतान्यधिकं विभांति॥ महाप्रमाणैर्विपुलैः प्रपातैर्मुक्ताकलापैरिव लंबमानैः॥४७॥ शृंगोपलप्रस्ख ॥४१॥
लमानवेगाः शैलोत्तमानां विपुलाः प्रपाताः॥ गुहासु संनादितबर्हिणासु हारा विकीर्यंत इवाविभांति॥४८॥ शीघ्रप्रवेगा विपुलाः
प्रपाता निर्धौतशृंगोपलता गिरीणां॥ मुक्ताकलापप्रतिमाः पतंतो महागुहोत्संगरवैर्ध्रियंते॥४९॥ सुरतामर्दविच्छिन्नाः स्वर्गस्त्री
हारमौक्तिका। पतंति वाकुला दिक्षु तोयधाराः समंततः॥५०॥ विलीयमानैर्विहगैर्निमीलद्भिश्च पंकजैः॥ विकसंत्या च मालत्या
गतोस्तं ज्ञायते रविः॥५१॥ वृत्ता यात्रा नरेंद्राणां सेना प्रतिनिवर्त्तते॥ वैराणि चैव मार्गाश्च सलिलेन समीकृताः॥५२॥ मासि भाद्रप
दे ब्रह्म ब्राह्मणानां विवक्षितं॥ अयमध्यायसमयः सामगानामुपस्थितः॥५३॥ निवृत्तकर्मायतनो नूनं संचितसंचयः॥ आषाढी
मभ्युपगतो भरतः कोसलाधिपः॥५४॥ नूनमापूर्यमाणायाः सरय्वा वर्धते रयः॥ मां समीक्ष्य समायांतमयोध्याया इव स्वनः॥५५॥
इमाः स्फीतगुणा वर्षाः सुग्रीवः सुखमश्नुते॥ विजितारिः सदारश्च राज्ये महति च स्थितः॥५६॥ अहं तु हृतदारश्च राज्याच्च महतश्च्यु
तः॥ नदीकूलमिव क्लिष्टमवसीदामि लक्ष्मण॥५७॥ शोकश्च मम विस्तीर्णो वर्षाश्च भृशदुर्गमाः॥ रावणश्च महांछत्रुरपारः प्रतिभा ॥राम॥
ति मे॥५८॥ अपात्रां चैव दृष्ट्वेमां मार्गांश्च भृशदुर्गमान्॥ प्रणते चैव सुग्रीवे न मया किंचिदीरितं॥५९॥ अपि चातिपरिक्लिष्टं चिराद्दा ॥४१॥

रिः समागतं । आत्मकार्यगरीयस्त्वाद्वक्तुं नेच्छामि वानर ॥ ६० ॥ त्वयमेव हि विश्रम्य ज्ञात्वा कालमुपागतं । उपकारं च सुग्रीवो वेत्स्य
तेनात्र संशयः ॥ ६१ ॥ तस्मात्कालप्रतीक्षोऽहं स्थितोऽस्मि शुभलक्षण ॥ सुग्रीवस्य नदीनां च प्रसादमनुपालयन् ॥ ६२ ॥ उपकारेण वी
रो हि प्रतीकारेण युज्यते । अकृतज्ञे प्रतिकृतो हंति सत्ववतां मनः ॥ ६३ ॥ तमेवमुक्तः प्रणिधाय लक्ष्मणः कृतांजलिस्तत्प्रतिपू
ज्य भाषितं । उवाच रामं स्वभिरामदर्शनं प्रदर्शयन् दर्शनमात्मनः शुभं ॥ ६४ ॥ यथोक्तमेतत्तव सर्वमीप्सितं नरेंद्र कर्त्ता न चिराद्धरी
श्वरः ॥ शरत्प्रतीक्षः क्षमतामिदं भवान् जलप्रपातं रिपुनिग्रहे धृतः ॥ ६५ ॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे वाल्मीकीये किष्किंधाकांडे अ
ष्टाविंशः सर्गः ॥ २८ ॥ समीक्ष्य विपुलं व्योम गतविद्युद्बलाहकं । सारसाकुलसंघुष्टं रम्यं ज्योत्स्नानुलेपनं ॥ १ ॥ समृद्धार्थं च सुग्रीवं मं
द धर्मार्थसंग्रहं । अत्यर्थमसतां मार्गमेकांतगतमानसं ॥ २ ॥ निवृत्तकार्यं सिद्धार्थं प्रमदाभिरतं सदा । प्राप्तवंतमभिप्रेतानू स
र्वानेव मनोरथान् ॥ ३ ॥ स्वां च पत्नीमभिप्रेतां तारां चापि समीप्सितां । विहरंतमहोरात्रं कृतार्थं विगतज्वरं ॥ ४ ॥ क्रीडंतमिव देवेशं वे
नंदनेप्सरसां गणैः । मंत्रिषु न्यस्तकार्यं च मंत्रिणामनवेक्षकं ॥ ५ ॥ उत्सन्नराज्यसंदेशं कामवृत्तमवस्थितं । निश्चितार्थोऽर्थतत्व
ज्ञः कालधर्मविशेषवित् ॥ ६ ॥ प्रसाद्य विविधैर्वाक्यैर्हेतुमद्भिर्मनोनुगैः । वाक्यविद्वाक्यतत्वज्ञो हरीशं मारुतात्मजः ॥ ७ ॥ हितं त
थ्यं च पथ्यं च समधर्मार्थनीतिमन् । प्रणयप्रीतिसंयुक्तं विश्वासकृतनिश्चयं ॥ ८ ॥ हरीश्वरमुपागम्य हनूमान्वाक्यमब्रवीत् । राज्यं

प्राप्तयशश्चैव कौलीश्रीरपि वर्द्धिता ।९ मित्राणां संग्रहः शेषस्तद्भवान्कर्त्तुमर्हति। यो हि मित्रेषु कालज्ञः सततं साधु वर्त्तते ।१०
तस्य राज्यं च कीर्त्तिश्च प्रतापश्चाभिवर्त्तते। यस्य कोशश्च दंडश्च मित्राण्यात्मा च भूमिप ।११ समवेतानि सर्वाणि स राज्यं महदश्नु
ते। तद्भवान्वृत्तसंपन्नः स्थितः पथि निरत्यये ।१२ मित्रार्थमभिनीतार्थं यथावत्कर्त्तुमर्हति। संत्यज्य सर्वकार्याणि मित्रार्थे यो नु
वर्त्तते। संभ्रमाद्धि कृतोत्साहः सोयं नैवावरुध्यते। यस्तु कालव्यतीतेषु मित्रकार्येषु वर्त्तते ।१४ स कृत्वा महतोप्यर्थान्न मित्रा
र्थैर्न युज्यते। यदिदं वीर कार्यं नो मित्रकार्यमरिंदम ।१५ तदिदं वीर कार्यं ते कालातीतमरिंदम। क्रियतां राघवस्यैतद्वैदेह्याः
परिमार्गणं ।१६ न च कालमतीतं ते निवेदयति कालवित्। त्वरमाणोपि सन्प्राज्ञस्तव राजन्वशानुगः ।१७ कुलस्य हेतुभूतः सन
दीर्घबंधुश्च राघवः। अप्रमेयप्रभावश्च स्वयं चाप्रतिमो गुणैः ।१८ तस्य त्वं कुरु वै कार्यं पूर्वं तेन कृतं तव। हरीश्वर हरिश्रेष्ठानाज्ञाप
यितुमर्हसि ।१९ न हि तावद्भवेत्कालो व्यतीतश्चोदनादृते। चोदितस्य हि कार्यस्य भवेत्कालव्यतिक्रमः ।२० अकर्त्तुरपि कार्यस्य
भवान्कर्त्ता हरीश्वर। किं पुनः प्रतिकर्त्तुस्ते राज्येन च धनेन च ।२१ शक्तिमानतिविक्रांतो वानरर्क्षगणेश्वर। कर्त्तुं दाशरथेः प्रीति
माज्ञायां किन्नु सज्जसे ।२२ कामं खलु शरैः शक्तः सुरासुरमहोरगान्। वशे दाशरथिः कर्त्तुं त्वत्प्रतिज्ञां तु कांक्षते ।२३ प्राणत्यागा ॥राम॥
विशंकेन कृतं तेन तव प्रियं। तस्य मार्गाम वैदेहीं पृथिव्यामपि चांबरे ।२४ देवदानवगंधर्वा असुराः समरुद्गणाः। न च यक्षा भयं ॥४२॥

तस्यकुर्युःकिमिवराक्षसाः॥२५॥तदेवंशक्तियुक्तस्यपूर्वंप्रतिकृतस्तथा।रामस्यार्हसिपिंगेशकर्तुंसर्वात्मनाप्रियं॥२६॥नाधस्तादव
नौनाप्सुगतिर्नोपरिनांबरे॥कस्यचित्सज्यतेस्माकंकपीश्वरतवाज्ञया॥२७॥तथाज्ञापयतःकिंतेकृतेवसतिकुत्रचित्॥हरयोत्यप्र
धृष्यास्तेसंतिकोट्यग्रशोनघ॥२८॥तस्यतद्वचनंश्रुत्वाकालेसाधुनिरूपितं॥सुग्रीवःसत्वसंपन्नश्चकारमतिमुत्तमां॥२९॥संदिदेशा
तिमतिमान्नीलंनिकेत्यतोद्यमं॥दिक्षुसर्वासुसर्वेषांसैन्यानामुपसंग्रहे॥यथासेनासमग्रामेयूथपालाश्चसर्वशः॥समागच्छतु
वेगेनसेनाग्रणितथाकुरु॥३१॥येत्वंतपालाःप्लवगाःशीघ्रगाव्यवसायिनः॥समानयंतुतेशीघ्रंत्वरिताःशासनान्मम॥३२॥स्वयंचा
नंतरंकार्यंभवानेवानुपश्यतु॥त्रिपंचरात्रदूर्ध्वंयःप्राप्नुयान्नेहवानरः॥३३॥तस्यप्राणांतिकोदंडोनात्रकार्याविचारणा॥हरीं
श्चवृद्धाननुपयांतुसांगदोभवान्ममाज्ञामधिकृत्यनिश्चिता॥इतिव्यवस्थांहरिपुंगवेश्वरोनिधायवेश्मप्रविवेशवीर्यवान्॥।
३४॥इत्यार्षेश्रीरामायणेवाल्मीकीयेकिष्किंधाकांडेएकोनत्रिंशःसर्गः॥२९॥गुहांप्रविष्टेसुग्रीवेविमुक्तेगगनेघनैः॥वर्षरात्रोषि
तोरामःकामशोकाभिपीडितः॥१॥पांडुरंगगनंदृष्ट्वाविमलंचंद्रमंडलं॥शारदींरजनींचैवदृष्ट्वाज्योत्स्नानुलेपनां॥२॥कामवृत्तंच
सुग्रीवंनष्टांचजनकात्मजां॥दृष्ट्वाकालमतीतंचमुमोहपरमातुरः॥३॥सतुसंज्ञामुपागम्यमुहूर्तान्मतिमांस्ततः॥मनस्थामपिवैदे
हींचिंतयामासराघवः॥४॥दृष्ट्वाचविमलंव्योमगतविद्युद्बलाहकं॥सारसारवसंघुष्टंविललापाकुलेंद्रियः॥५॥आसीनःपर्वता

॥ रा० कि० ॥ ग्रेतु हेमधातुविभूषिते ॥ शारदं गगनं दृष्ट्वा जगाम मनसा प्रियां ॥ ६ ॥ सारसारवसन्नादैः सारसारवनादिनी । याश्रमे रमते बाला साद्य
॥ ४३ ॥ मे रमते कथं ॥ ७ ॥ पुष्पितांश्चासनान् दृष्ट्वा कांचनानिव निर्मलान् ॥ ॥ कथं सा रमते बाला पश्यंती मामपश्यती ॥ ८ ॥ या पुरा कलहंसा
नां स्वरेण कलभाषिणी ॥ बुध्यते चारुसर्वांगी साद्य मे बुध्यते कथं ॥ ९ ॥ निस्वनं चक्रवाकानां निशम्य सहचारिणां ॥ पुंडरीकविशालाक्षी
कथमेषा भविष्यति ॥ १० ॥ सरांसि सरितो वापीः काननानि वनानि च ॥ तां विना मृगशावाक्षीं चरंनाद्य सुखं लभे ॥ ११ ॥ अपि तां मद्वियोगा
च्च सौकुमार्याच्च भामिनी ॥ न दूरं पीडयेत्कामः शरद्गुणनिरंतरः ॥ १२ ॥ एवमादि नरश्रेष्ठो विललाप नृपात्मजः ॥ विहंग इव सारंगः सलि
लं त्रिदशेश्वरात् ॥ १३ ॥ अंतः संचार्य कुटिलं फलार्थः गिरिसानुषु ॥ ददर्श पर्युपावृत्तो लक्ष्मीवांल्लक्ष्मणोग्रजं ॥ १४ ॥ तं चिंतया दुःसहया
परीतं विसंज्ञमेकं विजने मनस्वी ॥ भ्रातुर्विषादात्त्वरितोतिदीनः समीक्ष्य सौमित्रिरुवाच दीनं ॥ १५ ॥ किमार्य कामस्य वशांगतेन किं
मात्मवैरूप्यपराभवेन आद्यं यथा संह्रियते समाधिः किमत्र योगेन निवर्तते न ॥ १६ ॥ क्रियाभियोगं मनसः प्रसादं समाधियोगानु
गतं च कालं ॥ सहायसामर्थ्यमहीनसत्वः स्वकर्महेतुं च कुरुष्व योगं ॥ १७ ॥ न जानकी मानववंशनाथ त्वया सनाथा सुलभा परेण ॥ न
चाग्निचूडां ज्वलितामुपेत्य न दह्यते वीर वरार्ह कश्चित् ॥ १८ ॥ स लक्ष्मणं लक्ष्मणमप्रधृष्यं स्वभावजं वाक्यमुवाच रामः ॥ हितं च पथ्यं ॥ राम ॥
च वचः प्रयुक्तं नसाम धर्मार्थसमाहितार्थं ॥ १९ ॥ निःसंशयं कार्यमवेक्षितव्यं क्रियाविशेषोप्यनुवर्तितव्यः ॥ ततु प्रवृत्तस्य दुरासद ॥ ४३ ॥

स्यकुमारकार्यस्य फलं च चिंत्यं ॥२०॥ अथ पद्मपलाशाक्षीं मैथिलीमनुचिंतयन् । उवाच लक्ष्मणं रामो मुखेन परिशुष्यता ॥२१॥ तर्प
यित्वा सहस्राक्षः सलिलेन वसुंधरां । निर्वर्त्तयित्वा सस्यानि कृतकर्मा व्यवस्थितः ॥२२॥ दीर्घगंभीरनिर्घोषाः शैलद्रुमपुरोगमाः
विसृज्य सलिलं मेघाः परिशांता नृपात्मज ॥२३॥ नीलोत्पलदलश्यामाः श्यामीकृत्वा दिशो दश । विमदा इव मातंगाः शांतवे
गाः पयोधराः ॥२४॥ जलगर्भा महावेगाः कुटजार्जुनगंधिनः । चरित्वा विरताः सौम्य वृष्टिवाताः समुद्यताः ॥२५॥ घनानां वारणानां
च मयूराणां च लक्ष्मण । नादः प्रस्रवणानां च प्रशांतः सहसानघ ॥२६॥ अभिवृष्टा महामेघैर्निर्मलाश्चित्रसानवः । अनुलिप्ता इव
भांति गिरयश्चंद्ररश्मिभिः ॥२७॥ शाखासु सप्तच्छदपादपानां प्रभासु तारार्कनिशाकराणां । लीलासु चैवोत्तमवारणानां श्रियं
विभज्याद्य शरत्प्रवृत्ता ॥२८॥ संप्रत्यनेकाश्रयचित्रशोभा लक्ष्मीः शरत्कालगुणोपपन्ना । सूर्याग्रपादप्रतिबोधितेषु पद्माकरे
ष्वप्यधिकं विभाति ॥२९॥ सप्तच्छदानां कुसुमोपगंधि षट्पादवृंदैरनुगीयमानैः । मत्तद्विपानां पवनानुसारी दर्पं विनेष्यत्यधि
कं विभाति ॥३०॥ अभ्यागतैश्चारुविशालपक्षैः सरःप्रियैः पद्मरजोवकीर्णैः । महानदीनां पुलिनोपयातैः क्रीडंति हंसाः सह
चक्रवाकैः ॥३१॥ मदप्रगल्भेषु च वारणेषु गवां समूहेषु च दर्पितेषु । प्रसन्नतोयासु च निम्नगासु विभाति लक्ष्मीर्बहुधा विभ
क्ता ॥३२॥ नभः समीक्ष्यांबुधरैर्विमुक्तं वर्हाभरणा वनेषु । प्रियास्वसक्ता विनिवृत्तशोभा गतोत्सवा ध्यानपरा मयूराः ॥३३॥ मनो

॥रा०कि०॥ द्रुगंधैः प्रियकैरनल्पैः पुष्पाग्रभारावनताग्रशाखैः ॥ सुवर्णगौरैर्नयनाभिरामैरुद्योतितानीव वनांतराणि ॥३४॥ प्रियान्वितानां नलि
॥४४॥ नीप्रियाणां वने प्रियाणां कुसुमोद्गतानां ॥ मदोत्कटानां मदलालसानां गजोत्तमानां गतयोद्य मंदाः ॥३५॥ व्यभ्रं नभः शस्त्रविधौतव
र्णं कृशप्रवाहाणि नदीजलानि ॥ कल्हारशीताः पवनाः प्रवांति तमोविमुक्ताश्च दिशः प्रकाशाः ॥३६॥ सूर्यातथाक्रामणनष्टपंका
भूमिश्चिरोद्घाटितसांद्ररेणुः ॥ अन्योन्यवैरेण समायुतानां उद्योगकालो नराधिपानां ॥३७॥ शरद्गुणाप्यापतरूपशोभाः प्रहर्षिताः
पांसुसमुत्थितांगाः ॥ मदोत्कटाः संप्रति युद्धलुब्धाः वृषा गवां मध्यगता नदंति ॥३८॥ समन्मथास्तीव्रतरानुरागाः कुलान्वितानं
दगतिं करिण्यः ॥ मदान्वितं संपरिवार्य यांतं वनेषु भर्तारमनुप्रयांति ॥३९॥ त्यक्त्वा वराण्यात्मविभूषितानि बर्हाणि तीरोपगता
नदीनां ॥ निर्भर्त्स्यमाना इव सारसौघैः प्रयांति दीना विमदा मयूराः ॥४०॥ वित्रास्य कारंडवचक्रवाकान्महारवैर्भिन्नकटा ग
जेंद्राः ॥ सरस्सु नुष्टांबुजभूषणेषु विक्षोभ्य विक्षोभ्य जलं पिबंति ॥४१॥ व्यपेतपंकासु सवालुकासु प्रसन्नतोयासु सगोकुला
सु ॥ ससारसावलिनादितासु नदीषु हंसा निपतंति हृष्टाः ॥४२॥ नदीघनप्रस्रवणोदकानामतिप्रवृद्धानिलबर्हिणानां ॥ प्ल
वंगमानां च गतोत्सवानां ध्रुवं रवाः संप्रति संप्रनष्टाः ॥४३॥ अनेकवर्णाः सुविनष्टकाया नवोदितेष्वंबुधरेषु नष्टाः ॥ क्षुधार्दिता ॥राम॥
घोरविषा बिलेभ्यश्चिरोषिता विप्रसरंति सर्पाः ॥४४॥ रात्रिः शशांकोदितसौम्यवक्त्रा तारागणोन्मीलितचारुनेत्रा ॥ ज्योत्स्नां ॥४४॥

शुकस्रावरणा विभाति नारीव शुक्लांबरसंवृतांगी ॥४५॥ विपक्वशालिप्रसवा निभुत्का प्रहर्षिता सारसचारुपंक्तिः । नभःसमाक्रा
मतितीव्रवेगा वाताववधूता ग्रथितेव माला ॥४६॥ सुतैकहंसं कुमुदैरुपेतं महाह्रदस्थं सलिलं विभाति घनैर्विमुक्तं निशि पूर्ण
चंद्रं तारा[गण]गणाकीर्णमिवांतरिक्षं ॥४७॥ प्रकीर्णहंसाकुलमेखलानां प्रबुद्धपद्मोत्पलमालिनीनां । वाप्युत्तमानामधिकाद्य ल
क्ष्मीर्वरांगनानामिव भूषितानां ॥४८॥ वेणुस्वनव्यंजिततूर्यमिश्रः प्रत्यूषकालेनिलसंप्रवृद्धः । समूर्छितो गर्गरगोवृषाणामन्यो
न्यमापूरयतीव शारद ॥४९॥ नवैर्नदीनां कुसुमप्रभासैर्व्याधूयमानैर्मृदुमारुतेन । धौतामलक्षौमपटप्रकाशैः कूलानि काशैरु
पशोभितानि ॥५०॥ वनप्रचंडा मधुपानशौंडाः प्रियान्विताः षट्चरणाः प्रहृष्टाः । वनेषु मत्ताः पवनानुयातां कुर्वंति पद्मासनरेणु
गौरा ॥५१॥ जलं प्रसन्नं कुसुमप्रहासं क्रौंचस्वनं शालिवनं विपक्वं । मृदुश्च वायुर्विमलश्च चंद्रः शंसंति वर्षव्यपनीतकालं ॥५२॥
मीनोपसंदर्शितमेखलानां नदीवधूनां गतयोद्य मंदाः । कांतोपभुक्तालसगामिनीनां प्रभातकालेष्विव कामिनीनां ॥५३॥ स
चक्रवाकानि सशैवलानि काशैर्दुकूलैरिव संवृतानि । सपत्रलेखानि सलोचनानि वधूमुखानीव नदीमुखानि ॥५४॥ प्रफु
ल्लवाणासनचित्रितेषु प्रहृष्टषट्पादनिकूजितेषु । गृहीतचापोद्यतचंडदंडः प्रचंडचारोद्य वनेषु कामः ॥५५॥ लोकं सुवृष्ट्या
परितोषयित्वा नदीस्तटाकानि च पूरयित्वा । निष्पन्नसस्यां वसुधां च कृत्वा त्यक्त्वा नभस्तोयधराः प्रनष्टाः ॥५६॥ दर्शयंति शार

॥रा॰ कि॰॥ नद्यः पुलिनानि शनैः शनैः ॥ नवसंगमसव्रीडा जघनानीव योषितः ॥५७॥ प्रसन्नसलिलाः सौम्य कुररीभिर्विनादिताः ॥ चक्रवाकग
॥४५॥ णाकीर्णा विभांति सलिलाशयाः ॥५८॥ शरच्चंद्रकरस्पर्शहर्षोन्मीलितलोचना ॥ अहोरागवती संध्या जहाति स्वयमंबरं ॥५९॥ अ
न्योन्यबद्धवैराणां जिगीषूणां नृपात्मज ॥ उद्योगसमयः सौम्य पार्थिवानामुपस्थितः ॥६०॥ इयं सा प्रथमा यात्रा पार्थिवानां नृपात्मज
न च पश्यामि सुग्रीवमुद्योगं च तथाविधं ॥६१॥ असनाः सप्तपर्णाश्च कोविदाराश्च पुष्पिताः ॥ दृश्यंते बंधुजीवाश्च श्यामाश्च गिरिसा
नुषु ॥६२॥ हंससारसचक्राह्वैः कुररैश्च समंततः ॥ पुलिनान्यवकीर्णानि नदीनां पश्य लक्ष्मण ॥६३॥ चत्वारो वार्षिकामासान्गता
वर्षशतोपमाः ॥ मम शोकाभितप्तस्य सौम्य सीतामपश्यतः ॥६४॥ चक्रवाकीव भर्तारं पृष्ठतोनुगता वनं ॥ विषमं दंडकारण्यमुद्यान
मिव चांगना ॥६५॥ प्रियाविहीने दुःखार्ते हृतराज्ये विवासिते ॥ कृपां न कुरुते राजा सुग्रीवो मयि लक्ष्मण ॥६६॥ अनाथो हृतराज्योयं
रावणेन च धर्षितः ॥ दीनो दूरगृहः कामी मां चैव शरणं गतः ॥६७॥ इत्येतैः कारणैः सौम्य सुग्रीवस्य दुरात्मनः ॥ अहं वानरराजस्य प
रिभूतः परंतप ॥६८॥ स कालं परिसंख्याय सीतायाः परिमार्गणे ॥ कृतार्थः समयं कृत्वा दुर्मतिर्नावबुध्यते ॥६९॥ स किष्किंधां प्रविश्य त्वं
ब्रूहि वानरपुंगवं ॥ मूर्खं ग्राम्यसुखे सक्तं सुग्रीवं वचनान्मम ॥७०॥ अर्थिनामुपपन्नानां पूर्वं चाप्युपकारिणां ॥ आशां संश्रुत्य यो हंति ॥राम॥
स लोके पुरुषाधमः ॥७१॥ शुभं वा यदि वा पापं यो हि वाक्यमुदीरितं ॥ सत्येन परिगृह्णाति स वीरः पुरुषोत्तमः ॥७२॥ कृतार्था ह्यकृता ॥४५॥

र्थानांमित्राणांनभवंतिये॥तान्मृतानपिक्रव्यादाःकृतघ्नान्नोपभुंजते॥७३॥नूनंकांचनपृष्ठस्यविकृष्टस्यमयारणे॥द्रष्टुमिच्छतिच
पस्यरूपंविद्युद्गुणोपमं॥७४॥घोरज्यातलनिर्घोषंक्रुद्धस्यममसंयुगे॥निर्घोषमिववज्रस्यपुनःसंश्रोतुमिच्छसि॥७५॥काममेवं
गतेप्यस्यपरिज्ञायपराक्रमे॥त्वत्सहायस्यमेवीरनचिंतास्यान्नृपात्मज॥७६॥यदर्थमयमारंभःकृतःपरपुरंजय॥समयंनाभिजा
नातिकृतार्थःप्लवगेश्वरः॥७७॥वर्षसमयकालंतुप्रतिज्ञायहरीश्वरः॥व्यतीतांश्चतुरोमासान्विहरन्नावबुध्यसे॥७८॥सामात्यप
रिषत्क्रीडन्पानमेवोपसेवते॥शोकदीनेषुनास्मासुसुग्रीवःकुरुतेदयां॥७९॥उच्यतांगच्छसुग्रीवस्त्वयावत्समहाबल॥ममरोष
स्ययद्रूपंब्रूयाश्चैनमिदंवचः॥८०॥नचसंकुचितःपंथायेनवालीहतोगतः॥समयेतिष्ठसुग्रीवमावालिपथमन्वगाः॥८१॥एकए
वरणेवालीशरेणनिहतोमया॥त्वांतुसत्यादतिक्रांतंवधिष्यामिसबांधवं॥८२॥तदेवंविहितेकार्येचिंतितंपुरुषर्षभ॥तंतद्ब्रू
हिनरश्रेष्ठत्वदकालव्यतिक्रमः॥८३॥कुरुष्वसत्यंमयिवानरेश्वरप्रतिश्रुतंधर्ममवेक्ष्यशाश्वतं॥मावालिनंप्रेतगतोयम
क्षयेत्वमद्यपश्येर्ममचोदितःशरैः॥८४॥सपूर्वजंतीव्रविवृद्धकोपंलालप्यमानंप्रसमीक्ष्यदीनं॥चकारतीव्रांमतिमुग्रतेजा
हरीश्वरेमानववंशवर्धनः॥८५॥इत्यार्षेश्रीरामायणेवाल्मीकीयेकिष्किंधाकांडेत्रिंशःसर्गः॥३०॥सकामिनंदीनमदीनसत्त्वं
शोकाभिपन्नंसमुदीर्णकामं॥नरेंद्रसूनुर्नरदेवपुत्रंरामानुजःपूर्वजमित्युवाच॥१॥नवानरःस्यास्यतिसाधुवृत्तेनमन्यतेक

र्मफलानुषंगात्॥ न भोक्ष्यते वानरराजलक्ष्मीं तथा हि नाभिक्रमते स्य बुद्धिः॥२॥ मतिक्षयाद्ग्राम्यसुखेषु सक्तस्तव प्रसादात्प्रति
पन्नराज्यः॥ हतोग्रजः पश्यतु वीरवालिनं न राज्यमेवं विगुणस्य देयं॥३॥ न धारये कोपमुदीर्णवेगं निहन्मि सुग्रीवमसत्कमद्य॥ ह
रिप्रवीरैः सह वालिपुत्रो नरेंद्रपुत्र्या विचयं करोतु॥४॥ तमात्तबाणासनमुत्पतंतं निवेदितार्थं रणचंडकोपं॥ उवाच रामः पर
वीरहंता स्ववीक्षितं सानुनयं च वाक्यं॥५॥ न हि वै त्वद्विधो लोके पापमेवं समाचरेत्॥ पापमार्येण यो हंति स वीरः पुरुषोत्तमः॥६॥
नेदमद्य त्वया ग्राह्यं साधुवृत्तेन लक्ष्मण॥ तां प्रीतिमनुवर्त्तस्व पूर्ववृत्तं च संगतं॥७॥ सामोपहितया वाचा रूक्षाणि परिवर्जयन्॥
वक्तुमर्हसि सुग्रीवं व्यतीतं कालपर्यये॥८॥ सोग्रजेनानुशिष्टार्थो यथावत्पुरुषर्षभः॥ प्रविवेश पुरीं वीरो लक्ष्मणः परवीरहा॥९॥ त
तः शुभमतिः प्राज्ञो भ्रातुः प्रियहिते रतः॥ लक्ष्मणः प्रतिसंरब्धो जगाम भवनं कपेः॥१०॥ शक्रबाणासनप्रख्यं धनुः कालांतकोपमं॥
प्रगृह्य गिरिशृंगाभं मंदरः सानुमानिव॥११॥ यथोक्तकारी वचनमुत्तरं चैव सोत्तरं॥ बृहस्पतिसमो बुद्ध्या मत्वा रामानुजस्तदा॥
१२॥ कामक्रोधसमुत्थेन भ्रातुः क्रोधाग्निना वृतः॥ प्रभंजन इवाप्रीतः प्रययौ लक्ष्मणस्ततः॥१३॥ सालतालाश्वकर्णांश्च तरसा पा
तयन्बहून्॥ पर्यस्य गिरिकूटानि द्रुमानन्यांश्च वेगतः॥१४॥ शिलाश्च शकलीकुर्वन्पद्भ्यां गज इवाशुगः॥ दूरमेकपदं गत्वा य
यौ कार्यवशाद्द्रुतं॥१५॥ तामपश्यद्बलाकीर्णां हरिराजमहापुरीं॥ दुर्गामिक्ष्वाकुशार्दूलः किष्किंधां गिरिसंकटे॥१६॥ रोषात्प्रस्फुर

माणोथ सुग्रीवं प्रति लक्ष्मणः ॥ ददर्श वानरान्भीमान् किष्किंधायां बहिश्चरान् ॥१७॥ तं दृष्ट्वा वानराः सर्वे लक्ष्मणं पुरुषर्षभं । शै
लशृंगाणि शतशः प्रवृद्धांश्च महीरुहान् ॥१८॥ जगृहुः कुंजरप्रख्या वानराः पर्वतांतरे ॥ तान् गृहीतप्रहरणान्सर्वान्दृष्ट्वा तु लक्ष्मण
॥१९॥ बभूव परमक्रुद्धो बह्विंधन इवानलः ॥ तं ते भयपरीतांगाः क्षुब्धं दृष्ट्वा प्लवंगमाः ॥२०॥ कालमृत्युकृतांताभं शतशो विद्रुता दि
शः ॥ ततः सुग्रीवभवनं प्रविश्य हरिपुंगवाः ॥२१॥ क्रोधमागमनं चैव लक्ष्मणस्य न्यवेदयन् । तारया सहितः कामी सक्तः कपिवृषो
रहः ॥२२॥ न तेषां कपिसिंहानां शुश्राव वचनं तदा । ततः सचिवसंदिष्टा हरयो रोमहर्षणाः ॥२३॥ गिरिकुंजरमेघाभा नगरान्निर्य
युस्तदा ॥ नखदंष्ट्रायुधा वीराः सर्वे विकृतदर्शनाः ॥२४॥ सर्वे शार्दूलदंष्ट्राश्च सर्वे विकृताननाः ॥ दशनागबलाः केचित्केचिद्दश
गुणोत्तराः ॥२५॥ केचिन्नागसहस्रस्य बभूवुस्तुल्यवर्चसः ॥ किष्किंधां कपिभिर्गुप्तां द्रुमहस्तैर्महाबलैः ॥२६॥ अपश्यल्लक्ष्मणः
क्रुद्धः किष्किंधां तां दुरासदां ॥ ततस्ते हरयः सर्वे प्राकारपरिखांतरात् ॥२७॥ निष्क्रम्योदग्रसत्वास्तु तस्थुराविष्कृतास्तदा । सुग्रीव
स्य प्रमादं च पूर्वजस्योक्तमात्मवान् ॥२८॥ दृष्ट्वा क्रोधवशं वीरः पुनरेव जगाम सः । स दीर्घोष्णमहोच्छ्वासः कोपसंरक्तलोचनः ॥२९॥
बभूव नरशार्दूलः सधूम इव पावकः ॥ बाणशल्यस्फुरज्जिह्वः सायकासनभोगवान् ॥३०॥ स्वतेजोविषसंभूतः पंचास्य इव प
न्नगः । तं दीप्तमिव कालाग्निं नागेंद्रमिव कोपितं ॥३१॥ समासाद्यांगदस्त्रासाद्विषादमगमत्परं ॥ सोंगदं रोषताम्राक्षः संदिदेश महा

॥रा०कि०॥ यत्राः॥३२॥ सुग्रीवः कथ्यतां वत्स ममागमनमित्युत ॥ एष रामानुजः प्राप्तस्त्वत्सकाशमरिंदमः ॥३३॥ भ्रातुर्व्यसनसंतप्तो द्वारि तिष्ठति
॥४७॥ लक्ष्मणः ॥ तस्य वाक्ये यदि रुचिः क्रियतां साधु वानर ॥३४॥ इत्युक्त्वा शीघ्रमागच्छ वत्स वाक्यमिदं मम ॥ लक्ष्मणस्य वचः श्रुत्वा शोकावि
ष्टोंगदोब्रवीत् ॥३५॥ पितुः समीपमागम्य सौमित्रिरयमागतः ॥ अथांगदस्तस्य वचो निशम्य संभ्रांतभावः परिदीनवक्त्रः ॥ निपत्य पूर्वं नृ
पतेस्तरस्वी ततः कुमारश्चरणौ ववंदे ॥३६॥ संगृह्य पादौ पितुरुग्रतेजा जग्राह मातुः पुनरेव पादौ ॥ पादौ रुमायाश्च निपीडयित्वा नि
वेदयामास ततस्तमर्थं ॥३७॥ स निद्रया समंवीतो वानरो नावबुद्धवान् ॥ बभूव मदमत्तश्च मदनेन च मोहितः ॥३८॥ ततः किलकिलां
चक्रुर्लक्ष्मणं प्रेक्ष्य वानराः ॥ प्रसादयंत संक्रुद्धं भयमोहितचेतसः ॥३९॥ ते महौघनिभं दृष्ट्वा वज्राशनिसमस्वनं ॥ सिंहनादं स
मं चक्रुर्लक्ष्मणस्य समीपतः ॥४०॥ तेन शब्देन महता प्रत्यबुध्यत वानरः ॥ मदविह्वलताम्राक्षो व्याकुलस्रग्विभूषणः ॥४१॥ अथां
गदवचः श्रुत्वा तेनैव च समागतौ ॥ मंत्रिणौ वानरेंद्रस्य संमतौ दारदर्शिनौ ॥४२॥ प्लक्षश्चैव प्रभावश्च मंत्रिणावर्थधर्मयोः ॥ वक्तुमु
च्चावचं प्राप्तं लक्ष्मणं तौ शशंसतुः ॥४३॥ प्रसादयित्वा सुग्रीवं वचनैः सार्थनिश्चितैः ॥ आसीनं पर्युपासीनौ यथा शक्रं मरुत्पतिं
॥४४॥ सत्यसंधौ महाभागौ भ्रातरौ रामलक्ष्मणौ ॥ वयस्यभावं संप्राप्तौ राज्यार्हौ राज्यदायिनौ ॥४५॥ तयोरेको धनुःपाणिर्द्वारि ति ॥राम॥
ष्ठति लक्ष्मणः ॥ यस्य भीताः प्रवेपंतो नादान्मुंचंति वानराः ॥४६॥ स एष राघवभ्राता लक्ष्मणो वाक्यसारथिः ॥ व्यवसायरथः प्राप्त ॥४७॥

स्तस्य रामस्य शासनात्॥४७॥अयं च तनयो राजंस्ताराया दयितौ ंगदः॥ लक्ष्मणेन सकार्यांते प्रेषितस्त्व नयानघ॥४८॥सोयं रो
षपरीतात्माद्वारि तिष्ठति वीर्यवान्॥वानरा न्वानरपते चक्षुषा निर्दहन्निव॥४९॥तस्य मूर्ध्ना प्रणामं त्वं सपुत्रः सहबांधवः॥ग
च्छशीघ्र महाराज रोषोह्यद्योपशाम्यतां॥५०॥यथा हि रामो धर्मात्मा तत्कुरुष्व समाहितः॥राजंस्तिष्ठस्व समये भव सत्य प्रतिश्र
वः॥५१॥इत्यार्षे श्रीरामायणे वाल्मीकीये किष्किंधाकांडे एकत्रिंशः सर्गः॥३१॥अंगदस्य वचः श्रुत्वा सुग्रीवः सचिवैः सह लक्ष्म
णं कुपितं श्रुत्वा मुमोचासनमात्मवान्॥१॥स च तानब्रवीद्वाक्यं निश्चित्य गुरुलाघवं॥मंत्रज्ञो मंत्रकुशलो मंत्रेषु परिनिष्ठितः
॥२॥न मे दुर्व्याहृतं किंचिन्नापि मे दुरनुष्ठितं॥लक्ष्मणो राघवभ्राता क्रुद्धः किमिति चिंतये॥३॥असुहृद्भिर्ममामित्रैर्नित्यमंतरदर्शि
भिः॥मम दोषानसंभूतान्श्रावितो राघवानुजः॥४॥अत्र तावद्यथाबुद्धिः सर्वैरेव यथाविधि॥भवद्भिर्निश्चयस्तावद्विज्ञेयो निपु
णं शनैः॥५॥न खल्वस्ति मम त्रासो लक्ष्मणान्नापि राघवात्॥मित्रं त्वस्थानकुपितं जनयत्येव संभ्रमं॥६॥सर्वथा सुकरं मित्रं दु
ष्करं परिपालनं॥अनित्यत्वाद्धि चित्तानां प्रीतिरल्पेपि भिद्यते॥७॥अतो निमित्तं त्रस्तोहं रामेण तु महात्मना॥यन्ममोपकृतं शा
क्यं प्रतिकर्तुं न तन्मया॥८॥सुग्रीवेणैवमुक्ते तु हनूमान्मारुतात्मजः॥उवाच स्वेन तर्केण मध्ये वानर[illegible]मंत्रिणां॥९॥सर्वथा नैत
दाश्चर्यं यस्त्वं हरिगणेश्वर॥न विस्मरसि विस्रब्धमुपकारं कृतं शुभं॥१०॥राघवेन तु वीरेण भयमुत्सृज्य दूरतः॥त्वत्प्रियार्थं हतो वा

॥रा०कि०॥ लीत्वाक्कतुल्यपराक्रमः॥११॥ सर्वथा प्रणयात्क्रुद्धो राघवो नात्र संशयः॥ भ्रातरं संप्रहितात्वान्त्वलक्ष्मणं लक्ष्मिवर्धन॥२॥ त्वं प्रमत्तो न
॥४८॥ जानीषे कालं कालविदां वर॥ फुल्लसप्तच्छदश्यामा प्रवृत्ता तु शरच्छुभा॥२३॥ निर्मलग्रहनक्षत्रा द्यौः प्रनष्टबलाहका॥ प्रशान्ताश्च
दिशः सर्वाः सरितश्च सरांसि च॥२४॥ प्राप्तमुद्योगकालं तु नावैषि हरिपुंगव॥ त्वं प्रमत्त इति व्यक्तं लक्ष्मणोयमिहागतः॥२५॥ आ
र्तस्य हृतदारस्य परुषं तरात्॥ वचनं मर्षणीयं ते राघवस्य महात्मनः॥२६॥ कृतापराधस्य हि ते नान्यत्पश्याम्यहं क्षमं॥ अंतरेणांज
लिं बध्वा लक्ष्मणस्य प्रसादनात॥२७॥ नियुक्तैर्मंत्रिभिर्वाच्यो त्यवश्यं पार्थिवो हितं॥ इत एव भयं त्यक्त्वा प्रब्रवीम्यवधृतं वचः॥२८॥ अ
भिक्रुद्धः समर्थोहि चापमुद्यम्य [illegible]राघवः॥ सदेवासुरगंधर्वं वशे स्थापयितुं जगत॥२९॥ न स क्षमः कोपयितुं यः प्रसाद्यः पुनर्भवे
त्॥ पूर्वोपकारं स्मरता कृतज्ञेन विशेषतः॥३०॥ तस्य मूर्ध्ना प्रणम्य त्वं सपुत्रः ससुहृज्जनः॥ राजंस्तिष्ठ स्वसमये भर्तुर्भार्येव तद्वशे
॥३१॥ न रामरामानुजशासनं त्वं त्वया कपीन्द्र युक्तं मनसाप्यपोहितुं॥ मनो हि ते ज्ञास्यति मानुषं बलं सराघवस्यास्य सुरेन्द्रवर्चसः॥
इत्यार्षे श्रीरामायणे वाल्मीकीये किष्किंधाकांडे द्वात्रिंशः सर्गः॥३२॥ अथ प्रतिसमादिष्टो लक्ष्मणः परवीरहा प्रविवेश गुहां र
म्यां किष्किंधां रामशासनात्॥१॥ द्वारस्था हरयस्तत्र महाकाया महाबलाः॥ बभूवुर्लक्ष्मणं दृष्ट्वा सर्वे प्रांजलयः स्थिताः॥२॥ नि ॥राम॥
श्वसंतं तु तं दृष्ट्वा क्रुद्धं दशरथात्मजं॥ बभूवुर्हरयस्त्रस्ता न चैनं पर्यवारयन्॥३॥ स तां रत्नमयीं दिव्यां श्रीमान् पुष्पितकाननां॥ ॥४८॥

रम्यां रत्नसमाकीर्णां ददर्श महतीं गुहां ॥४॥ हर्म्यप्रासादसंबाधां नानारत्नोपशोभितां । सर्वकामफलैर्वृक्षैः पुष्पितैरुपशोभितां ॥
५ देवगंधर्वपुत्रैश्च वानरैः कामरूपिभिः ॥ दिव्यमाल्यांबरधरैः शोभितां प्रियदर्शनैः ॥६॥ चंदनागरुपद्मानां गंधैः सुरभिगंधिनां । मै
रेयाणां मधूनां च संमोदितमहापथां ॥७॥ विंध्यमेरुगिरिप्रस्थैः प्रासादैर्नैकभूमिभिः । ददर्श गिरिनद्यश्च विमलास्तत्र राघवः ॥८॥
अंगदस्य गृहं रम्यं मैंदस्य द्विविदस्य तु । गवयस्य गवाक्षस्य गजस्य शरभस्य च ॥९॥ विद्युन्मालेश्च संपातेः सूर्याक्षस्य हनूमतः ॥ वी
रबाहोः सुबाहोश्च नलस्य च महात्मनः ॥१०॥ कुमुदस्य सुषेणस्य तारजांबवतोस्तथा ॥ दधिवक्त्रस्य नीलस्य सुपाटलसुनेत्रयोः
११ एतेषां कपिमुख्यानां राजमार्गे महात्मनां । ददर्श गृहमुख्यानि महासाराणि लक्ष्मणः ॥१२॥ पांडुराभ्रप्रकाशानि दिव्यमाल्य
युतानि च । प्रभूतधनधान्यानि स्त्रीरत्नैः शोभितानि च ॥१३॥ पांडुरेण तु शैलेन परिक्षिप्तं दुरासदं ॥ वानरेंद्रगृहं रम्यं महेंद्रसदनो
पमं । शुक्लैः प्रासादशिखरैः कैलासशिखरोपमैः ॥१४॥ सर्वकालफलैर्वृक्षैः पुष्पितैरुपशोभितं ॥ महेंद्रदत्तैः श्रीमद्भिर्नीलजीमू
तसन्निभैः ॥१५॥ दिव्यपुष्पफलैर्वृक्षैः शीतच्छायैर्मनोरमैः । हरिभिः संवृतद्वारं बलिभिः शस्त्रपाणिभिः ॥१६॥ दिव्यमाल्यावृतं शुभ्रं त
प्तकांचनतोरणं । सुग्रीवस्य गृहं रम्यं प्रविवेश महाबलः ॥१७॥ आवार्यमाणः सौमित्रिर्महाभ्रमिव भास्करः । स सप्त कक्ष्या धर्मात्मा
यानासनसमावृताः ॥१८॥ प्रविश्य सुमहद्गुप्तं ददर्शांतःपुरं महत् ॥ हैमराजतपर्यंकैर्बहुभिश्च वरासनैः ॥१९॥ महार्हास्तरणोपेतै

स्तत्र तत्र समावृतं ॥ त्रिविशन्नेव सततं शुश्राव मुरजस्वनं ॥२०॥ तंत्रीगीतसमाकीर्णं समतालपदाक्षरं ॥ बह्वीश्च विविधाकारा रूपयौ
वनगर्विताः ॥२१॥ स्त्रियः सुग्रीवभवने ददर्श सुमहाबलः ॥ दृष्ट्वाभिजनसंपन्नाश्चित्रमाल्यकृतस्रजः ॥ वरमाल्यकृतव्यग्रा भूषणो
त्तमभूषिताः ॥ नातृप्ता नाभिचाव्यग्रा नानुदात्तपरिच्छदान् ॥२३॥ सुग्रीवानुचरांश्चापि लक्षयामास लक्ष्मणः ॥ कूजितं नूपुराणां
च कांचीनां निनदं तथा ॥२४॥ स निशम्य ततः श्रीमान् सौमित्रिर्लज्जितोभवत् ॥ रोषवेगप्रचलितः श्रुत्वा चाभरणस्वनं ॥२५॥ चका
र ज्यास्वनं वीरो दिशः शब्देन पूरयन् ॥ चारित्रेण महाबाहुरपकृष्टः स लक्ष्मणः ॥२६॥ तस्थावेकांतमाश्रित्य रामकोपसमन्वितः
तेन चापस्वनेनाथ सुग्रीवः प्लवगाधिपः ॥२७॥ विज्ञायागमनं त्रस्तः स चचाल वरासनात् ॥ अंगदेन यथा मह्यं पुरस्तात्प्रतिवे
दितं ॥२८॥ सुव्यक्तमेष संप्राप्तः सौमित्रिर्भ्रातृवत्सलः ॥ अंगदेन समाख्यातो ज्यास्वनेन च वानरः ॥२९॥ बुबुधे लक्ष्मणं प्राप्तं मुखं
चास्योपशुष्यते ॥ ततस्तारां हरिश्रेष्ठः सुग्रीवः प्रियदर्शनां ॥३०॥ उवाच हितमव्यग्रं त्राससंभ्रांतमानसः ॥ किं तु रुट्कारणं सुभ्रु प्र
कृत्या मृदुमानसः ॥३१॥ सरोष इव संप्राप्तो येनायं राघवानुजः ॥ किं पश्यसि कुमारस्य रोषस्थानमनिंदिते ॥३२॥ न खल्वकरणे
कोपमाहरेन्नरपुंगवः ॥ यद्यस्य कृतमस्माभिर्बुध्यसे किंचिदप्रियं ॥३३॥ तद्बुध्यासंप्रधार्याशु क्षिप्रमेवाभिधीयतां ॥ अथवा स्व
यमेवैनं द्रष्टुमर्हसि भामिनि ॥३४॥ वचनैः सांत्वयुक्तैश्च प्रसादयितुमर्हसि ॥ त्वद्दर्शनविशुद्धात्मा नास्य कोपं करिष्यति ॥३५॥ न

हिस्त्रीषु महात्मानः क्वचित्कुर्वंति दारुणं॥ त्वया सांत्वैरुपक्रांत प्रसन्नेंद्रियमानसं॥३६॥ ततः कमलपत्राक्षं द्रक्ष्याम्यहमरिंदमं॥ स
प्रस्खलंती मदविह्वलाक्षी प्रलंबकांचीगुणहेमसूत्रा॥ सलक्षणा लक्ष्मणसन्निधानं जगाम तारा नमितांगयष्टिः॥३७॥ स तां स
मीक्ष्यैव हरीशपत्नीं तस्थावुदासीनतया महात्मा॥ अवाङ्मुखोभून्मनुजेंद्रपुत्रः स्त्रीसन्निकर्षाद्विनिवृत्तकोपः॥३८॥ सा पा
नयोगाच्च निवृत्तलज्जा दृष्टिप्रसादाच्च नरेंद्रसूनोः॥ उवाच तारा प्रणयप्रगल्भं वाक्यं महार्थं परिसांत्वपूर्वं॥३९॥ किं कोप
मूलं मनुजेंद्रपुत्र कस्ते न संदिष्टति वाङ्निदेशं॥ कः शुष्कवृक्षं वनमापतंतं दवाग्निमासीदति निर्विशंकः॥४०॥ स तस्या वचनं श्रु
त्वा सांत्वपूर्वमशंकितः॥ भूयः प्रणयदृष्टार्थं लक्ष्मणो वाक्यमब्रवीत्॥४१॥ किमयं कामवृत्तस्ते लुप्तधर्मार्थसंग्रहः॥ भर्ता
भर्तुर्हिते युक्तेन चैनमवबुध्यसे॥४२॥ न चिंतयति राज्यार्थं नास्मान् शोकपरायणान्॥ सामात्यपरिषत्तारे पानमेवोपसेवते
४३॥ समासांश्चतुरः कृत्वा प्रमाणं प्लवगेश्वरः॥ व्यतीतांस्तान्मदव्यग्रो विहरन्नावबुध्यते॥४४॥ न हि धर्मार्थसिद्ध्यर्थं पानमेव
प्रशस्यते॥ पानादर्थश्च कामश्च धर्मश्च परिहीयते॥४५॥ धर्मलोपो महांस्तावत्कृते ह्यप्रतिकुर्वतः॥ अर्थलोपश्च मित्रस्य ना
शे गुणवतो महान्॥४६॥ मित्रं ह्यर्थगुणश्रेष्ठं सत्यधर्मपरायणं॥ तद्द्वयं तु परित्यक्तं न तु धर्मे व्यवस्थितः॥४७॥ तदेवं प्रस्थिते
कार्ये कार्यमस्माभिरुत्तरं॥ यत्कार्यं कार्यतत्त्वज्ञे तदुदाहर्तुमर्हसि॥४८॥ सा तस्य धर्मार्थसमाधियुक्तं निशम्य वाक्यं मधु

॥रा०कि०॥ रस्वभावा॥ तारागतार्थामनुजेंद्रकार्येविश्वासयुक्तंतमुवाचभूयः॥४९॥नकोपकालःक्षितिपालपुत्रनचापिकोपःस्वजनेविधे
॥५०॥ यः॥त्वदर्थकामस्यजनस्यतस्यप्रमादमप्यर्हसिवीरसोढुं॥५०॥कोपंकथंनामगुणप्रकृष्टकुमारकुर्यादपकृष्टसत्वे॥कस्त्वद्विध
कोपवशंहिगच्छेत्सत्वावरुद्धस्तपसःप्रसूतिः॥५१॥जानामिकोपंहरिवीरबंधोर्जानामिकार्यस्यचकार्यसंगं॥जानामिकार्यंत्व
यियत्कृतंनस्तच्चापिजानामियदत्रकार्यं॥५२॥तच्चापिजानामियथाविषह्यंबलंनरश्रेष्ठशरीरजस्य॥जानामियस्मिंश्चजन
नेवरुद्धंकामेनसुग्रीवमसक्तमद्य॥५३॥नकामतंत्रेतवबुद्धिरस्तित्वंवैयथामन्युवशंप्रपन्नः॥नदेशकालौत्वयथार्थधर्मौ
अवेक्षतेकामरतिर्मनुष्यः॥५४॥तंकामवृत्तंममसन्निकृष्टंकामाभियोगाच्चविमुक्तलज्जं॥क्षमस्वतावत्परवीरहंतस्त्वद्भ्रा
तरंवानरवंशनाथं॥५५॥महर्षयोधर्मतपोभिकामाःकामानुकामाःप्रतिबद्धमोहाः॥अयंप्रकृत्याचपलःकपिस्तुकथंन
सज्जेतसुखेषुराजन्॥५६॥इत्येवमुक्त्वावचनंमहार्थंसावानरीलक्ष्मणमप्रमेयं॥पुनःसखेदंमदविह्वलाक्षीभर्तुर्हितंवाक्य
मिदंबभाषे॥५७॥उद्योगस्तुचिराज्ञप्तःसुग्रीवेणनरोत्तम॥कामस्यापिविधेयेनतवार्थप्रतिसाधने॥५८॥आगताहिमहावीर्याः
हरयःकामरूपिणः॥कोटीशतसहस्राणिनानानगनिवासिनां॥५९॥तदागच्छमहाबाहोचारित्रंरक्षितंत्वया॥अछलंमित्रभावे ॥राम॥
नसतांदारावलोकनं॥६०॥तारयाचाप्यनुज्ञातस्त्वरयाचापिचोदितः॥प्रविवेशमहाबाहुरभ्यंतरमरिंदमः॥६१॥ततःसुग्रीवमा ॥५०॥

सीनंकांचनेपरमासने॥ महार्हास्तरणोपेते ददर्शादित्यसन्निभं॥ ६३॥ दिव्याभरणचित्रांगं दिव्यरूपंयशस्विनं॥ दिव्यमाल्यां
बरधरं महेंद्रमिवदुर्जयं॥ ६४॥ दिव्याभरणमाल्याभिः प्रमदाभिः समंततः॥ संरब्धतररक्ताक्षोबभूवांतकसन्निभः॥ ६५॥ रु
मंतुवीरः संपरिरभ्यगाढंवरासनस्थोवरहेमवर्णः॥ ददर्शसौमित्रिमदीनसत्वं विशालनेत्रः सविशालनेत्रं॥ ६६॥ इ
त्यार्षेश्रीरामायणेवाल्मीकीयेकिष्किंधाकांडेत्रयस्त्रिंशः सर्गः॥ ३३॥ तयाप्रतिहतंक्रुद्धं प्रविष्टंपुरुषर्षभं सुग्रीवोलक्ष्म
णंदृष्ट्वाबभूवव्यथितेंद्रियः॥ १॥ क्रुद्धंनिश्वसमानंतंप्रदीप्तमिवतेजसा॥ भ्रातुर्व्यसनसंतप्तंदृष्ट्वादशरथात्मजं॥ २॥ उत्पपा
तहरिश्रेष्ठोहित्वासौवर्णमासनं॥ महान्महेंद्रस्ययथास्वलंकृतइवध्वजः॥ ३॥ उत्पतंतमनूत्पेतूरुमाप्रभृतयःस्त्रियः॥ सुग्री
वंगगनेपूर्णचंद्रंताराणाइव॥ ४॥ संरक्तनयनःश्रीमान्संचचारकृतांजलिः॥ बभूवावस्थितस्तत्रकल्पवृक्षोमहानिव॥
५॥ रुमाद्वितीयंसुग्रीवंनारीमध्यगतंस्थितं॥ अब्रवील्लक्ष्मणःक्रुद्धःसतारंशशिनंयथा॥ ६॥ सत्वाभिजनसंपन्नःसानुक्रो
शोजितेंद्रियः॥ कृतज्ञःसत्यवादीचराजालोकेमहीयते॥ ७॥ यस्तुराजास्थितोधर्मेमित्राणामुपकारिणां॥ मिथ्याप्रतिज्ञांकुरु
तेकोनृशंसतरस्ततः॥ ८॥ शतमश्वानृतेहंतिसहस्रंतुगवानृते॥ आत्मानंस्वजनंहंतिपुरुषःपुरुषानृते॥ ९॥ पूर्वंकृतार्थोमित्रा
णांनतत्प्रतिकरोतियः॥ कृतघ्नःसर्वभूतानांसवध्यःप्लवगेश्वर॥ १०॥ गीतोयंब्रह्मणाश्लोकःसर्वलोकंनमस्कृतः॥ दृष्ट्वाकृतघ्नंक्रु

॥रा०कि०॥ ॥५१॥

द्धेनतन्निवोधप्लवंगम॥२१॥गोघ्ने चैव सुरापे च चौरे भग्नव्रते तथा॥ निष्कृतिर्विहिता सद्भिः कृतघ्ने नास्ति निष्कृतिः॥२२॥अनार्यस्त्वं

कृतघ्नश्च मिथ्यावादी च वानर॥ पूर्वं कृतार्थो रामस्य न तत्प्रतिकरोषि यत्॥२३॥ननु नाम कृतार्थेन त्वया रामस्य वानर॥सीताया

मार्गणे यत्नः कर्त्तव्यः कृतमिच्छता॥२४॥स त्वं ग्राम्येषु भोगेषु सक्तो मिथ्याप्रतिश्रवः॥न त्वां रामो विजानीते सर्पं मंडूकराविणं॥२५॥म

हाभागेन रामेण पापः करुणवेदिना॥हरीणां प्रापितो राज्यं त्वं दुरात्मा महात्मना॥२६॥कृतं त्वं नाभिजानीषे राघवस्य महात्मनः॥

सद्यस्त्वं निशितैर्बाणैर्हतो द्रक्ष्यसि वालिनं॥२७॥न च संकुचितः पंथा येन वाली हतो गतः॥समये तिष्ठ सुग्रीव मा वालीपथम

न्वगाः॥२८॥न नूनमिक्ष्वाकुवरस्य कार्मुकाच्च्युतान् शरान् पश्यसि वज्रसन्निभान्॥ततः सुखं नाम निषेवसे सुखं न रामकार्यं

मनसाप्यवेक्षसे॥२९॥इत्यार्षे श्रीरामायणे वाल्मीकीये किष्किंधाकांडे चतुस्त्रिंशः सर्गः॥३४॥तथा ब्रुवाणं सौमित्रिं प्रदीप्तमिव ते

जसा॥अब्रवील्लक्ष्मणं तारा ताराधिपनिभानना॥१॥नैवं लक्ष्मण वक्तव्यो नायं परुषमर्हति॥हरीणामीश्वरः श्रोतुं तव वक्त्राद्वि

शेषतः॥२॥नैवाकृतज्ञः सुग्रीवो न शठो नापि दारुणः॥ नैवानृतकथो वीर न जिह्मश्च कपीश्वरः॥३॥उ

पकारं कृतं वीरो नाप्ययं विस्मृतः कपिः॥रामेण वीर सुग्रीवो यदन्यैर्दुष्करं रणे॥रामप्रसादात्कीर्तिं च कपिराज्यं च शाश्वतं

प्राप्तवानिह सुग्रीवो रुमां मां च परंतप॥४॥सुदुःखशायितः पूर्वं प्राप्येदं सुखमुत्तमं॥प्राप्तकालं न जानीते विश्वामित्रो मुनिर्य

॥राम॥ ॥५१॥

था॥९॥हतायांकिलसंरब्धोरशरवर्षाणिलक्ष्मण॥अहोमन्यतधर्मात्माविश्वामित्रोमहामुनिः॥१०॥सहिप्राप्तंनजानीतेका
लंकालविदांवर॥विश्वामित्रोमहातेजाःकिंपुनर्यःपृथग्जनः॥नदेहधर्मेगतस्यास्यपरिश्रान्तस्यलक्ष्मण॥अवितप्तस्यक
मेषुरामःशक्तुमिहार्हति॥१५॥नचरोषवशंतातगंतुमर्हसिलक्ष्मण॥निश्चयार्थमविज्ञायसहसाप्राकृतोमया॥१७॥सत्वं
तोहिपुरुषास्त्वद्विधापुरुषर्षभ॥अविमृश्यनरोषस्यसहसायांतिवश्यतां॥१८॥प्रसादयेत्वां धर्मज्ञसुग्रीवार्थंसमाहिता
महान्रोषःसमुत्पन्नःसंरंभस्त्यज्यतामयं॥१९॥रुमांमांकपिराजंचधनधान्यपशूनिच रामप्रियार्थंसुग्रीवस्त्यजेदितिमति
र्मम॥२०॥समानेष्यतिसुग्रीवःसीतयासहराघवं॥शशांकमिवरोहिण्याहत्वातंरावणंरणे॥२१॥शतकोटिसहस्राणिलंका
यांकिलराक्षसाः॥अयुतानिचषट्त्रिंशत्सहस्राणिशतानिच॥२२॥अहत्वातांश्चदुर्धर्षान्राक्षसान्कामरूपिणः॥अशक्यं
रावणंहंतुयेनसामैथिलीहृता॥२३॥तेनशक्योरणेहंतुमसहायेनलक्ष्मण॥रावणःक्रूरकर्माचसुग्रीवेणविशेषतः॥२४॥एवमा
ख्यातवान्वालीसत्वभिज्ञोहरीश्वरः॥आगमस्तुनमेव्यक्तःश्रवणात्तुब्रवीम्यहं॥२५॥त्वत्सहायनिमित्तंहिप्रेषिताहरिपुंगवाः
आनेतुंवानरान्युद्धेसुबहून्हरिपुंगवान्॥२६॥तांश्चप्रतीक्षमाणोयंविक्रांतान्सुमहाबलान्॥राघवस्यार्थसिद्ध्यर्थंनति
र्यातिहरीश्वरः॥२७॥कृतातुसंस्थासौमित्रेसुग्रीवेणयथापुरा॥अद्यतैर्वानरैःसर्वैरागंतव्यंमहाबले॥२८॥ऋक्षकोटिसहस्राणि

॥रा०कि०॥ गोलांगूलगणातानिच।अद्यत्वांसुप्रयास्यंतिजहिकोपमरिंदम।२४।कोट्योनेकास्तुकाकुत्स्थकपीनांदीप्ततेजसां।तवहिमुखमि
॥५२॥ दंनिरीक्ष्यकोपात्स्रस्तजसमेनयनेनिरीक्ष्यमाणा।हरिवरवनितानयांतिशांतिंप्रथमभयस्यहिसंकितास्मसर्वाः।२५।इत्यार्षे
श्रीरामायणेवाल्मीकीयेकिष्किंधाकांडेपंचत्रिंशःसर्गः।३५।इत्युक्तस्तारयावाक्यंप्रश्रितंधर्मसंहितं।मृदुस्वभावःसौमित्रिः
प्रतिजग्राहतद्वचः।१।तस्मिन्प्रतिगृहीतेतुवाक्येहरिगणेश्वरः।लक्ष्मणात्सुमहत्त्रासंवस्त्रंक्लिन्नमिवात्यजत्।२।ततःकं
ठगतंमाल्यंचित्रंबहुगुणंमहत्।चिच्छेदविमदश्चासीत्सुग्रीवोवानरेश्वरः।३।सलक्ष्मणंभीमबलंसर्ववानरसत्तमः।अब्रवीत्प्र
श्रितंवाक्यंसुग्रीवःसंप्रहर्षयन्।४।प्रनष्टाश्रीश्चकीर्तिश्चकपिराज्यंचशाश्वतं।रामप्रसादात्सौमित्रेपुनःप्राप्तमिदंमया।५।
कःशक्तस्तस्यदेवस्यख्यातस्यकेनकर्मणा।तादृशंविक्रमंवीरप्रतिकर्तुमरिंदम।६।सीतांप्राप्स्यतिधर्मात्मावधिष्यतिचराव
णं।सहायमात्रेणमयाराघवस्वेनतेजसा।७।सहायकृत्यंकिंतस्ययेनसप्तमहाद्रुमाः।गिरिश्चवसुधाचैवबाणेनैकेनदारिताः
८।धनुर्विस्फारयानस्ययस्यशब्देनलक्ष्मण।सशैलाकंपिताभूमिःसहायैःकिंनुतस्यवै।९।अनुयात्रांनरेंद्रस्यकरिष्येहंनरर्ष
भ।गच्छतोरावणंहंतुंवैरिणंसपुरःसरं।१०।यदिकिंचिदतिक्रांतंविश्वासात्प्रणयेनवा।प्रेष्यस्यक्षमितव्यंमेनकश्चिन्नापराध्य ॥राम॥
ति।११।इतितस्यब्रुवाणस्यसुग्रीवस्यमहात्मनः।अभवल्लक्ष्मणःप्रीतःप्रेम्णाचैनमुवाच।१२।सर्वथाहिममभ्रातासनाथोवान ॥५२॥

रिश्वर॥ त्वयानाथेनसुग्रीवप्रश्रितेनविशेषतः॥ यस्तेप्रभावःसुग्रीववयस्यत्वेनशौचमुनमं॥ अर्हस्त्वंकपिराज्यस्यश्रियंभोक्तुमनु
त्तमां॥१४॥सहायेनतुसुग्रीवत्वयारामःप्रतापवान्॥ वधिष्यतिरणेशत्रूनचिरान्नात्रसंशयः॥१५॥ धर्मज्ञस्यकृतज्ञस्यसंग्रामेष्व
निवर्त्तिनः॥ उपपन्नंचयुक्तंचसुग्रीवतवभाषितं॥१६॥ दोषज्ञःसर्वसामर्थ्येकोन्योभाषितुं॥ वर्जयित्वाममज्येष्ठंत्वांचवानरसत्तम
१७॥ सदृशश्चासिरामस्यविक्रमेणबलेनच॥ सहायोदैवतैर्दत्तश्चिरायहरिपुंगव॥१८॥ किंतुशीघ्रमितोवीरनिष्क्रमत्वंमयासह॥ सां
त्वयस्ववयस्यंचभार्याहरणदुःखितं॥१९॥ यच्चशोकाभिभूतस्यश्रुत्वारामस्यभाषितं॥ मयात्वंपरुषाण्युक्तस्तत्क्षमस्वसखेमम॥
२०॥ इत्यार्षेश्रीरामायणेवाल्मीकीयेकिष्किंधाकांडेषट्त्रिंशःसर्गः॥३६॥ एवमुक्तस्तुसुग्रीवोलक्ष्मणेनमहात्मना॥ हनूमंतंस्थि
तंपार्श्वेवचनंचेदमब्रवीत्॥१॥ महेंद्रहिमवद्विंध्यकैलासशिखरेषुच॥ मंदरेपांडुशिखरेपंचशैलेषुयेस्थिताः॥२॥ तरुणादित्य
वर्णेषुभ्राजमानेषुनित्यशः॥ पर्वतेषुसमुद्रांतेपश्चिमायांतुयेदिशि॥३॥ आदित्यभवनेचैवगिरौसंध्याभ्रसन्निभे॥ पद्मतालव
नेभीमाःसंश्रिताहरिपुंगवाः॥४॥ अंजनांबुदसंकाशाःकुंजरप्रतिमौजसः॥ आंजनेपर्वतेचैवयेवसंतिप्लवंगमाः॥ महाशैलगुहा
वासावानराःकनकप्रभाः॥ मेरुपार्श्वगताश्चैवयेचधूम्रागिरिंश्रिताः॥६॥ तरुणादित्यवर्णाश्चपर्वतेयेमहारुणे॥ पिबंतोमधु
मैरेयंभीमवेगाःप्लवंगमाः॥७॥ वनेषुचसुरम्येषुसुगंधिषुमहत्सुच॥ तापसाश्रमरम्येषुवनांतेषुसमंततः॥८॥ तांस्तान्समानयक्षि

त्रं पृथिव्यां सर्ववानरान् ॥ सामदानादिभिः कल्पैराशु प्रेषय वानरान् । प्रेषिता प्रथमं ये च मया दूता महाजवाः ॥ त्वरणार्थं तु भूय
स्त्वं हरीन्प्रेषय चापरान् ॥ ये प्रसक्ताश्च कामेषु दीर्घसूत्राश्च वानराः ॥ १० ॥ इहानयस्व तान्सर्वाञ्छीघ्रं तु मम शासनदूषकाः ॥ शता
न्यथ सहस्राणां कोट्यश्च मम शासनात् ॥ १२ ॥ प्रयांतु कपिसिंहानां दिशो मम ते स्थिताः । मेघपर्वतसंकाशाश्छादयंत इवांबरं ॥ १३
घोररूपाः कपिश्रेष्ठा यांतु मच्छासनादितः ॥ ते गतिज्ञा गतिं ज्ञात्वा पृथिव्यां सर्ववानराः ॥ १४ ॥ आनयंतु हरीन्सर्वांस्त्वरिताः शास
नान्मम ॥ तस्य वानरराजस्य श्रुत्वा वायुसुतो वचः ॥ १५ ॥ दिक्षु सर्वासु विक्रांतान्प्रेषयामास वानरान् । ते पदं विष्णुविक्रांतं पतत्त्रि
ज्योतिरध्वगाः ॥ १६ ॥ प्रयाताः प्रहिता राज्ञा हरयस्तत्क्षणेन वै ॥ ते समुद्रेषु गिरिषु वनेषु च सरित्सु च ॥ १७ ॥ वानरा वानरान्सर्वान्रा
महेतोरचोदयन् ॥ मृत्युकालोपमस्याज्ञां राजराजस्य वानराः ॥ १८ ॥ सुग्रीवस्य ययुः श्रुत्वा सुग्रीवं भयशंकिताः ॥ ततस्तेंजनसंका
शा गिरेस्तस्मान्महाबलाः ॥ १९ ॥ तिस्रः कोट्यः प्लवंगानां निर्ययुर्यत्र वानराः । अस्तं गच्छति यत्रार्कस्तस्मिन् गिरिवरे रताः ॥ २० ॥ संत
प्तहेमवर्णाभास्तस्मात्कोट्यो दश च्युताः ॥ कैलासशिखरेभ्यश्च सिंहकेसरवर्चसां ॥ २० ॥ ततः कोटिसहस्राणि वानराणां समा
गमन् ॥ फलमूलेन जीवंतो हिमवंतमुपाश्रिताः ॥ २१ ॥ तेषां कोटिसहस्राणां सहस्रं समवर्त्तत ॥ अंगारसमवर्णानां भीमानां भीम
कर्मणां ॥ २३ ॥ विंध्याद्वानरकोटीनां सहस्राण्यापतन्द्रुमं ॥ क्षीरोदवेलानिलयास्तमालवनवासिनः ॥ २४ ॥ नालिकेराशनाश्चैव ते

यांसंख्यानविद्यते॥ वनेभ्योगह्वरेभ्यश्चसरिभ्यश्चमहाबलाः॥२५॥ आगच्छद्वानरीसेनापिबंतीवदिवाकरं येतुत्वरयितुंयातावा
नराःसर्ववानरान्॥२६॥ तेवीराहिमवच्छैलंददृशुस्तंमहाद्रुमं॥ तस्मिन्गिरिवरेपुण्येयज्ञोमाहेश्वरःपुरा॥२७॥ सर्वदेवमनस्तोषो
बभूवसुमनोरमः॥ अन्ननिष्यंदजातानिमूलानिचफलानिच॥२८॥ अमृतस्वादुकल्पानिददृशुस्तत्रवानराः॥ तदन्नसंभवं
दिव्यंफलंमूलंमनोहरं॥२९॥ यःकश्चित्सकृदश्नातिमासंभवतितर्पितः॥ तानिमूलानिदिव्यानिफलानिचफलाशनाः॥३०॥ औ
षधानिचदिव्यानिजगृहुर्हरियूथपाः॥ तस्माच्चयज्ञायतनात्पुष्पाणिसुरभीणिच॥३१॥ आनिन्युर्वानरागत्वासुग्रीवप्रियका
रणात्॥ तेतुसर्वेहरिवराःपृथिव्यांसर्ववानरान्॥३२॥ संचोदयित्वात्वरितंयूथपायपुरंग्रतः॥ तेतुतेनमुहूर्तेनकपयःशी
घ्रचारिणः॥३३॥ किष्किंधांत्वरयाप्राप्ताःसुग्रीवोयत्रवानरः॥ तेगृहीत्वौषधीःसर्वाःफलमूलंचवानराः॥३४॥ तंप्रतिग्राहया
मासुर्वचनंचेदमब्रुवन्॥ सर्वेपरिसृताःशैलाःसरितश्चवनानिच॥३५॥ पृथिव्यांवानराःसर्वेशासनादुपयांतिते॥ एवंश्रुत्वात
तोहृष्टःसुग्रीवःप्लवगाधिपः॥३६॥ प्रतिजग्राहसु[illegible]प्रीतस्तेषांसर्वमुपायनं॥३७॥ इत्यार्षेश्रीरामायणेवाल्मीकीयेकिष्किं
धाकांडेसप्तत्रिंशःसर्गः॥३७॥ प्रतिगृह्यतुतत्सर्वमुपायनमुदाहृतं॥ वानराःसांत्वयित्वाचसर्वानेवव्यसर्जयत्॥१॥ विसर्ज
यित्वासहरीन्शूरांस्तान्कृतकर्मणः॥ मेनेकृतार्थमात्मानंराघवंचमहाबलं॥२॥ सलक्ष्मणोभीमबलंसर्ववानरसत्तमं॥ अ

॥रा०कि०॥ ब्रवीत्स्मितंवाक्यंसुग्रीवंसंप्रहर्षयन्॥३॥किष्किंधायाविनिष्क्रामोयदितेसौम्यरोचते।तस्यतद्वचनंश्रुत्वालक्ष्मणस्यसु
॥५४॥ भाषितं॥४॥सुग्रीवःपरमप्रीतोवाक्यमेतदुवाचह।एवंभवतुगच्छामःस्थेयंत्वच्छासनेमया॥५॥तमेवमुक्त्वासुग्रीवोलक्ष्मणंशु
भलक्षणं॥विसर्जयामासतदाताराद्याश्चैवयोषितः॥६॥एतेत्युच्चैर्हरिवरान्सुग्रीवःसमुदाहरत्॥तस्यतद्वचनंश्रुत्वाहरयः
शीघ्रमाययुः॥७॥बद्धांजलिपुटाःसर्वेयेस्युःस्त्रीदर्शनक्षमाः।तानुवाचततःप्राप्तान्राजार्कसदृशप्रभः॥८॥उपस्थापयतक्षिप्रं
शिविकामममवानराः॥श्रुत्वातुवचनंतस्यहरयःशीघ्रविक्रमाः॥९॥समुपस्थापयामासुःशिविकांप्रियदर्शनां॥तामुपस्थापितांदृ
ष्ट्वाशिविकांवानराधिपः॥१०॥लक्ष्मणारुह्यतांशीघ्रमितिसौमित्रिमब्रवीत्।इत्युक्त्वाकांचनंयानंसुग्रीवःसूर्यसन्निभं॥११॥बहु
भिर्हरिभिर्युक्तमारुरोहसलक्ष्मणः।पांडुरेणातपत्रेणध्रियमाणेनमूर्धनि॥१२॥शुक्लैश्चवालव्यजनैर्धूयमानंसमंततः॥शंख
भेरीनिनादैश्चवंदिभिश्चाभिनंदितः।१३॥निर्ययौप्राप्यसुग्रीवोराज्यंश्रियमनुत्तमां॥सवानरशतैस्तीक्ष्णैर्बहुभिःशस्त्रपाणि
भिः॥१४॥परिकीर्णोययौतत्रयत्ररामोव्यवस्थितः।सतंदेशमनुप्राप्यश्रेष्ठंरामनिषेवितं॥१५॥अवातरन्महातेजाःशिविका
याःसलक्ष्मणः।आसाद्यचततोरामंकृतांजलिपुटोभवत्॥१६॥कृतांजलौस्थितेतस्मिन्वानराश्चाभवंस्तथा॥तटाकमिवतं ॥राम॥
दृष्ट्वारामःकुंडलपंकजं॥१७॥वानराणांमहत्सैन्यंसुग्रीवेप्रीतिमानभूत्।पादयोःपतितंमूर्ध्नातमुत्थाप्यहरीश्वरं॥१८॥प्रेम्णाच ॥५४॥

बहुमानाच्च राघवः परिषस्वजे। परिष्वज्य च धर्मात्मा निषीदेति ततोब्रवीत्॥१९॥ निषण्णं तं ततो दृष्ट्वा क्षितौ रामोब्रवीत्ततः धर्मम
र्थं च कामं च काले यस्तु निषेवते॥२०॥ विभज्य सततं वीर स राजा हरिसत्तम। हित्वा धर्मं तथार्थं च कामं यस्तु निषेवते॥२१॥ स वृ
क्षाग्रे यथा सुप्तः पतितः प्रतिबुध्यते। अमित्राणां वधे युक्तो मित्राणां संग्रहे रतः॥२२॥ त्रिवर्गफलभोक्ता तु राजा धर्मेण युज्यते
उद्योगसमयस्त्वेष प्राप्तः शत्रुनिषूदन॥२३॥ संचिन्त्यतां हि पिंगेश हरिभिः सह मंत्रिभिः एवमुक्तस्तु सुग्रीवो रामं वचनमब्रवी
त्॥२४॥ प्रनष्टा श्रीश्च कीर्त्तिश्च कपिराज्यं च शाश्वतं। त्वत्प्रसादान्महाबाहो पुनः प्राप्तमिदं मया॥२५॥ तव देव प्रसादाच्च भ्रातु
श्च जयतां वर। कृतं न प्रतिकुर्याद्यः पुरुषाणां स दूषकः॥२६॥ एते वानरमुख्याश्च शतशः शत्रुसूदन। प्राप्ताश्चादाय बलिनः
पृथिव्यां सर्ववानरान्॥२७॥ ऋक्षाश्च सहिताः शूरा गोलांगूलाश्च राघव। कांतारवनदुर्गाणामभिज्ञा घोरदर्शनाः॥२८॥ देवगं
धर्वपुत्राश्च वानराः कामरूपिणः स्वैः स्वैः परिवृताः सैन्यैर्वर्त्तते पथि राघव॥२९॥ शतैः शतसहस्रैश्च कोटीभिश्च प्लवंगमाः। अ
युतैश्चावृता वीर शंकुभिश्च परंतप॥३०॥ अर्बुदैरर्बुदशतैर्मध्यैश्चान्त्यैश्च राघव। समुद्रैश्च परार्द्धैश्च हरयो हरियूथपाः॥३१॥ आ
गमिष्यंति ते राजन् महेंद्रसमविक्रमाः मेघपर्वतसंकाशा मेरुविंध्यकृतालयाः॥३२॥ ते त्वामभिगमिष्यंति राक्षसं ये सबांध
वं। निहत्य रावणं संख्ये ह्यानयिष्यंति मैथिलीं॥३३॥ ततः समुद्योगमवेक्ष्य वीर्यवान् हरिप्रवीरस्य निदेशवर्त्तिनः बभूव हर्षा

दसुधाधिपात्मजः त्वबुद्धनीलोत्पलदर्शनस्तदा॥३७॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे वाल्मीकीये किष्किंधाकांडे अष्टत्रिंशः सर्गः॥३८॥ इ
ति ब्रुवाणं सुग्रीवं रामो धर्मभृतां वरः॥ बाहुभ्यां संपरिष्वज्य प्रत्युवाच कृतांजलिं॥ यदींद्रो वर्षते वर्षं न तच्चित्रं भविष्यति॥ आ
दित्यो वा सहस्रांशुः कुर्याद्वितिमिरं नभः॥२॥ चंद्रमा रश्मिभिः कुर्यात्पृथिवीं सौम्य निर्मलां॥ त्वद्विधो वापि मित्राणां प्रतिकु
र्यात्परंतप॥३॥ एवं त्वयि न तच्चित्रं भवेद्यत्सौम्य शोभनं॥ जानाम्यहं त्वां सुग्रीव सततं प्रियवादिनं॥४॥ त्वत्सनाथः सखे सं
ख्ये जेतास्मि सकलानरीन्॥ त्वमेव मे सुहृन्मित्रं साहाय्यं कर्तुमर्हसि॥५॥ जहारात्मविनाशाय वैदेहीं राक्षसाधमः॥ वंचयि
त्वा तु पौलोमीमनुह्लादो यथा दिवि॥६॥ नचिरात्तं वधिष्यामि रावणं निशितैः शरैः॥ पौलोम्याः पितरं दृप्तं शतक्रतुरिवारिहा॥
७॥ एतस्मिन्नंतरे चैव रजः समभिवर्त्तत॥ उष्णां तीव्रां सहस्रांशोश्छादयन् गगने प्रभां॥८॥ दिशः पर्याकुलाश्चासन् रजसा तेन
मूर्च्छिताः॥ चचाल च मही सर्वा सशैलवनकानना॥९॥ ततो नगेंद्रसंकाशैस्तीक्ष्णदंष्ट्रैर्महाबलैः॥ कृत्स्ना संछादिता भूमिर
संख्येयैः प्लवंगमैः॥१०॥ निमेषांतरमात्रेण ततस्तैर्हरियूथपैः॥ कोटीशतवृतैश्चान्यैः कामरूपिभिरावृता॥११॥ नादेयैः पार्वती
यैश्च सामुद्रैश्च महाबलैः॥ हरिभिर्मेघनिर्ह्रादैरन्यैश्च वनवासिभिः॥१२॥ तरुणादित्यवर्णैश्च शशिगौरैश्च वानरैः॥ पद्मकेस
रवर्णैश्च श्वेतैर्मेरुकृतालयैः॥१३॥ कोटिसहस्रैर्दशभिः श्रीमान्परिवृतस्तदा॥ वीरः शतबली नाम वानरः प्रत्यदृश्यत॥१४॥ ततः

कांचनशैलाभस्तारयावीर्यवान्पिता।अनेकैर्बहुसाहस्रैः कोटीभिः प्रत्यदृश्यत॥१५॥तथापरेणकोटीनांसहस्रेणसमन्वि
तः॥पितारुमायाःसंप्राप्तःसुग्रीवश्वशुरोविभुः॥१६॥पद्मकेसरसंकाशस्तरुणार्कनिभाननः।बुद्धिमान्वानरःश्रेष्ठःसर्ववानरस
त्तमः॥१७॥अनेकैर्बहुसाहस्रैर्वानराणांसमन्वितः।पिताहनुमतःश्रीमान्केसरीप्रत्यदृश्यत॥१८॥गोलांगूलाधिपःश्रीमान्ग २
वाक्षोभीमविक्रमः।वृतःकोटिसहस्रेणवानराणामदृश्यत॥१९॥ऋक्षाणांभीमवेगानांधूम्रःशत्रुनिवर्हणः।वृतःकोटिसहस्रा
भ्यांद्वाभ्यांसमभिवर्तत॥२०॥महाचलनिभैर्घोरैःपनसोनामयूथपः।आजगाममहावीर्यस्तिसृभिःकोटिभिर्वृतः॥२१॥नीलांजन
चयाकारोनीलोनामैषयूथपः।अदृश्यतमहाकायःकोटिभिर्दशभिर्वृतः॥२२॥ततःकांचनशैलाभोगवयोनामयूथपः।आ
जगाममहावीर्यःकोटिभिःपंचभिर्वृतः॥२३॥दरीमुखश्चबलवान्यूथपोभ्याययौतदा।वृतःकोटिसहस्रेणसुग्रीवंसमवस्थि
तः॥२४॥मैंदश्चद्विविदश्चोभावश्विपुत्रौमहाबलौ।कोटिकोटिसहस्रेणवानराणामदृश्यतां॥२५॥गजश्चबलवान्वीरस्तिसृकोटि
भिःकोटिभिर्वृतः।ऋक्षराजोमहातेजाजांबवान्नामनामतः॥२६॥कोटिभिर्दशभिर्व्याप्तसुग्रीवस्यवशेस्थितः।रुमण्वान्नामतेजस्
स्वीविक्रांतैर्वानरैर्वृतः॥२७॥आगतोबलवांस्तूर्णंकोटिशतसमावृतः।ततःकोटिसहस्राणांसहस्रेणशतेनच॥२८पृष्ठतोनुग
तःप्राप्तोहरिभिर्गंधमादनः।ततःपद्मसहस्रेणवृतःशंकुशतेनच॥२९॥युवराजोंगदःप्राप्तःपितुस्तुल्यपराक्रमः।ततस्ताराद्युति

॥रा०कि०॥ स्तारोहरिभिर्भीमविक्रमैः॥३०॥पंचभिर्हरिकोटिभिर्दूरतःपरिदृश्यत॥इंद्रभानुकपिवीरोयूथपःप्रत्यदृश्यत॥३१॥एकादशानांकोटी
॥५६॥ नामीश्वरैस्तैश्चसंवृतः॥ततोरंभस्त्वनुप्राप्तस्तरुणादित्यसन्निभः॥अयुतेनवृतश्चैवसहस्रेणशतेनच॥ततोयूथपतिवीरोदु
र्मुखोनामवानरः॥३२॥प्रत्यदृश्यतकोटीभ्यांद्वाभ्यांपरिवृतोबली॥कैलासशिखराकारैर्वानरैर्भीमविक्रमैः॥३४॥वृतःकोटिस
हस्रेणहनुमान्प्रत्यदृश्यत॥नलश्चापिमहावीर्यःसंवृतःशैलवासिभिः॥३५॥कोटीशतेनसंप्राप्तःसहस्रेणशतेनच॥ततोद
धिमुखःश्रीमान्कोटीभिर्दशभिर्वृतः॥३६॥संप्राप्तोभिरतस्तस्यसुग्रीवस्यमहात्मनः॥शरभःकुमुदोवह्निर्वानरोरंभएवच॥
३७॥एतेचान्येचबहवोवानराःकामरूपिणः॥आवृत्यपृथिवींसर्वांपर्वतांश्चवनानिच॥३८॥यूथपाःसमनुप्राप्तायेषांसंख्या
नविद्यते॥आगताश्चनिविष्टाश्चपृथिव्यांसर्ववानराः॥३९॥आप्लवंतःप्लवंतश्चगर्जंतश्चप्लवंगमाः॥अभ्यवर्तंतसुग्रीवंसूर्य
मभ्रगणाइव॥४०॥कुर्वाणाबहुशब्दांश्चप्रहृष्टाबाहुशालिनः॥शिरोभिर्वानरेंद्रायसुग्रीवायन्यवेदयन्॥४१॥अपरेवानरश्रे
ष्ठाःसंयम्यचयथोचितं॥सुग्रीवेणसमागम्यस्थिताःप्रांजलयस्तदा॥४२॥सुग्रीवस्त्वरितोरामेसर्वांस्तान्वानरर्षभा॥निवेदयि
त्वाधर्मज्ञःस्थितःप्रांचलिरब्रवीत्॥४३॥यथासुखंपर्वतनिर्झरेषुवनेषुसर्वेषुचवानरेंद्राः॥निवेशयित्वाविधिवद्बलानिबलं ॥राम॥
बलज्ञःप्रतिपत्तुमीष्टे॥४४॥इत्यार्षेश्रीरामायणेवाल्मीकीयेकिष्किंधाकांडेएकोनचत्वारिंशःसर्गः॥३९॥अथराजासमृद्धार्थःसुग्री ॥५६॥

वः प्लवगेश्वरः॥ उवाच नरशार्दूलं रामं परबलार्दनं॥१॥ आगता विनिविष्टाश्च बलिनः कामरूपिणः॥ वानरेंद्रा महेंद्राभा ये म
द्विषयवासिनः॥२॥ तइमे बहुविक्रांतैर्वलिभिर्भीमविक्रमैः॥ आगता वानरा घोरा दैत्यदानवसन्निभाः॥३॥ ख्यातकर्मापदाना
श्च बलवंतो जितक्लमाः॥ पराक्रमेषु विख्याता व्यवसायेषु चोत्तमाः॥४॥ पृथिव्यंबुचरा राम नानानगनिवासिनः॥४॥ कोट्यग्र
राइमे प्राप्ता वानरास्तव किंकराः॥ निदेशवर्तिनः सर्वे सर्वे गुरुहिते स्थिताः॥५॥ अभिप्रेतमनुष्ठातुं तव शक्यमरिंदम॥ तइमे
बहुसाहस्रैरनेकैर्भीमविक्रमैः॥६॥ यन्मन्यसे नरव्याघ्र प्राप्तकालं तदुच्यतां॥ त्वत्सैन्यं त्वद्वशे युक्तमाज्ञापयितुमर्हसि॥७॥
काममेषामिदं कार्यं विदितं मम तत्वतः॥ तथापि तु यथा युक्तमाज्ञापयितुमर्हसि॥८॥ तथा ब्रुवाणं सुग्रीवं रामो दशरथात्म
जः॥ बाहुभ्यां संपरिष्वज्य इदं वचनमब्रवीत्॥९॥ ज्ञायतां सौम्य वैदेही यदि जीवति वा न वा॥ स च देशो महाप्राज्ञ यस्मिन्वस
ति रावणः॥१०॥ अधिगम्य तु वैदेहीं निलयं रावणस्य च॥ प्राप्तकालं विधास्यामि तस्मिन्काले सह त्वया॥११॥ नाहमस्मिन्प्रभुः कार्ये
वानरेंद्रेण लक्ष्मण॥ त्वमस्य हेतुः कार्यस्य प्रभुश्च प्लवगेश्वर॥१२॥ त्वमेवाज्ञापय विभो मम कार्यविनिश्चयं॥ त्वं हि जानासि तत्का
र्यं मम वीर न संशयः॥१३॥ सुहृद्द्वितीयो विक्रांतः प्राज्ञः कालविशेषवित्॥ भवानस्मद्धिते युक्तः सुकृतार्थोर्थविक्रम॥१४॥ एव
मुक्तस्तु सुग्रीवो विनतं नाम यूथपं॥ अब्रवीद्रामसान्निध्ये लक्ष्मणस्य च धीमतः॥१५॥ शैलाभं मेघनिर्घोषं जीमूतं प्लवगेश्वरः

॥रा०कि०॥ ॥५७॥

सोमसूर्यात्मजैःसार्द्धंवानरैर्वानरोत्तमः॥१६॥देशकालनयैर्युक्तःकार्याकार्यविनिश्चये॥वृतःशतसहस्रेणवानराणांतरस्विनां
॥१७॥अधिगच्छदिशंपूर्वांसशैलवनकाननां॥ततःसीतांचवैदेहींनिलयंरावणस्यच॥१८॥मार्गध्वंगिरिदुर्गेषुवनेषुचनदीषु
च॥नदींभागीरथींरम्यांसरयूंकौशिकींतथा॥१९॥कालिंदींयमुनांरम्यांयामुनंचमहागिरिं॥सरस्वतींचसिंधुंचशोणंमणि
निभोदकं॥२०॥महींकालमहींचापिशैलकाननशोभितां॥ब्रह्ममालान्विदेहांश्चमालवान्काशिकोसलान्॥२१॥मागधां
श्चमहाग्रामान्पुंड्रांन्वंगांस्तथैवच॥पत्तनंकोशकाराणांभूमिंचरजताकरां॥२२॥सर्वमेतद्विचेतव्यंमृगयद्भिस्ततस्ततः
रामस्यदयितांभार्यांसीतांदशरथस्नुषां॥२३॥समुद्रमवगाढांश्चपर्वतान्पत्तनानिच॥मंदरस्यचयेकोटिंसंश्रिताःकेचिदाल
याः॥२४॥कर्णप्रावरणांश्चैवतथाचाप्योष्ठकर्णकान्॥घोरांल्लोहमुखांश्चैवचीनांश्चैवेकपादकान्॥२५ [illegible]
[illegible] अक्षयाबलवंतश्चपुरुषाःपुरुषादकाः॥किरातास्तीक्ष्णचूलाश्चहेमांगाःप्रियदर्शनाः॥२६॥चूकमीनाशनाश्चात्रकि
रातादीपवासिनः॥अंतर्जलचराघोरानरव्याघ्राइतिश्रुताः॥२७॥एतेषामालयाःसर्वेविचेयाःकाननौकसः॥गिरिभिर्येचगम्यंते
लंघनेनप्लवेनच॥२८॥रत्नवंतंयवद्वीपंसप्तराज्योपशोभितं सुवर्णरूप्यकांचैवसुवर्णाकरमंडितं॥२९॥हयद्वीपमतिक्रम्यशि ॥राम॥
शिरोनामपर्वतः॥दिवंस्पृशतिशृंगेणदेवदानवसेवितः॥३०॥एतेषांगिरिदुर्गेषुप्रयातेषुवनेषुच मार्गध्वंसहिताःसर्वेरामपत्नीय ॥५७॥

शस्विनी॥३१॥ततो रक्तजलं शोणमगाधं शीघ्रवाहिनं॥गत्वा पारं समुद्रस्य सिद्धचारणसेवितं॥३२॥तस्य तीर्थेषु रम्येषु विचित्रेषु व
नेषु च॥रावणः सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः॥३३॥पर्वतःप्रभवा नद्यः सुरम्या बहुनिष्कुटाः॥मार्गितव्या दरीमंतः पर्वताश्च व
नानि च॥३४॥ततः समुद्रद्वीपांश्च सुभीमान् द्रष्टुमर्हथ॥ऊर्मिमंतं महारौद्रं क्रोशंतमनिलोद्धतं॥३५॥तत्रासुरा महाकायाः छा
यां गृह्णंति नित्यशः॥ब्रह्मणा समनुज्ञाता दीर्घकालं बुभुक्षिताः॥३६॥तं कालमेघप्रतिमं महोरगनिषेवितं॥अभिगम्य महानादं
तीर्थेनैव महोदधिं॥३७॥ततो रक्तजलं भीमं लोहितं नाम सागरं॥गत्वा द्रक्ष्यथ तं चैव बृहतीं कूटशाल्मलीं॥३८॥गृहं च वैनतेय
स्य नानारत्नविभूषितं॥तत्र कैलाससंकाशं विहितं विश्वकर्मणा॥३९॥तत्र शैलनिभा भीमा मंदेहा नाम राक्षसाः॥शैलशृंगेषु लं
बंते नानारूपा भयावहाः॥४०॥ते पतंति जले नित्यं सूर्यस्योदयनं प्रति॥अभितप्ताः स्म सूर्येण लंबंते स्म पुनः पुनः॥निहता ब्रह्मते
जोभिरहन्यहनि राक्षसाः॥ततः पांडुरमेघाभं क्षीरोदं नाम सागरं॥४२॥गत्वा द्रक्ष्यथ दुर्धर्षा मुक्ताहारमिवोर्मिभिः॥तस्य मध्ये महा
छ्वेतो ऋषभो नाम पर्वतः॥४३॥दिव्यगंधैः कुसुमितै राजतैश्च नगैर्वृतः॥सरश्च राजतैः पद्मैर्ज्वलितैर्हेमकेसरैः॥४४॥नाम्ना सुदर्शनं
नाम राजहंसैर्निषेवितं॥विबुधाश्चारणा यक्षाः किन्नराः साप्सरोगणाः॥४५॥हृष्टाः समधिगच्छंति नलिनीं तां रिरंसपा॥क्षीरोदं स
मतिक्रम्य गता द्रक्ष्यथ वानराः॥४६॥जलोदं सागरश्रेष्ठं सर्वभूतभयावहं॥तत्र तत्कोपजं तेजः कृतं हयमुखं महत्॥४७॥अत्यद्भु

रा०कि० तंमहावेगमोदनंसचराचरं ततोविक्रोशतांनादोभूतानांसागरौकसां ४८ श्रूयतेचासमर्थानांदृष्ट्वातद्वडवामुखं जलोदस्यो
५८ त्तरेदेशेयोजनानित्रयोदश ४९ जातरूपशिलोनाममहान्कनकपर्वतः तत्रचंद्रप्रतीकाशंपन्नगंधरणीधरं ५० पद्मपत्र
विशालाक्षंततोद्रक्ष्यथवानराः आसीनंपर्वतस्याग्रेसर्वदेवनमस्कृतं ५१ सहस्रशिरसंदेवमनंतंनीलवाससं त्रिशिराः
कांचनःकेतुस्तालस्तस्यमहात्मनः ५२ स्थापितःपर्वतस्याग्रेविराजतिसवेदिकः पूर्वस्यांदिशिनिर्माणंकृतंतत्त्रिदशेश्व
रैः ५३ ततःपरंहेममयःश्रीमानुदयपर्वतः तस्यकोटिर्दिवंस्पृष्ट्वाशतयोजनमायताः ५४ जातरूपमयादिव्याविराजति
सवेदिका सालैस्तालैस्तमालैश्चकर्णिकारैश्चपुष्पितैः ५५ जातरूपमयैर्दिव्यैःशोभतेसूर्यसन्निभैः तत्रयोजनविस्तारमु
च्छ्रितंदशयोजनं ५६ शृंगंसौमनसंनामजातरूपमयंध्रुवं तत्रपूर्वपदंकृत्वापुराविष्णुस्त्रिविक्रमे ५७ द्वितीयशिखरे
मेरोश्चकारपुरुषोत्तमः उत्तरेणपरिक्रम्यजंबूद्वीपंदिवाकरः ५८ दृश्योभवतिभूयिष्ठंशिखरंतन्महाच्छ्रयं तत्रवैखानसा
नामवालखिल्यामहर्षयः ५९ प्रकाशमानादृश्यंतेसूर्यवर्णास्तपस्विनः अयंसुदर्शनोद्वीपःपुरायस्तुप्रकाशते ६० य
स्मिंस्तेजश्चचक्षुश्चसर्वप्राणभृतामपि शैलस्यतस्यकुंजेषुकंदरेषुवनेषुच ६१ रावणःसहवैदेह्यामार्गितव्यस्ततस्ततः राम
॥कांचनस्यचशैलस्यसूर्यस्यचमहात्मनः ६२ आविष्टातेजसासंध्यापूर्वारक्ताप्रकाशते पूर्वमेतत्कृतंद्वारंपृथिव्यांभुव ५८

नस्य च ॥६३॥ सूर्यस्योदयतश्चैव पूर्वा येषा दिगच्युते । नस्य शैलस्य पृष्ठेषु निर्झरेषु गुहासु च ॥६४॥ रावणः सह वैदेह्या मार्गितव्य
स्ततस्ततः ॥ ततः परमगम्या स्यात् दिक्पूर्वा त्रिदशावृता ॥६५॥ रहिता चंद्रसूर्याभ्यामदृश्या तमसावृता । शैलेषु तेषु सर्वेषु कंदरेषु
नदीषु च ॥६६॥ ये च नोक्ता मयोद्देशा विचेया तेषु जानकी । एतावद्वानरैः शक्यं गंतुं वानरपुंगवाः ॥६७॥ अभास्करममर्यादं न
जानीमस्ततः परं । अधिगम्य तु वैदेहीं निलयं रावणस्य च ॥६८॥ मासे पूर्णे निवर्तध्वं उदयं प्राप्य पर्वतं । ऊर्ध्वं मासान्न वस्त
[illegible] व्यं वसन्वध्यो भवेन्मम ॥६९॥ सिद्धार्थाः संनिवर्तध्वमधिगम्य च मैथिलीं । महेंद्रकांतां वनखंडमंडितां दिशं चरि
त्वा निपुणेन वानराः । अवाप्य सीतां रघुवंशजप्रियां ततो निवृत्ताः सुखिनो भविष्यथ ॥७०॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे वाल्मीकीये
किष्किंधाकांडे चत्वारिंशः सर्गः ॥४०॥ ततः प्रस्थाप्य सुग्रीवस्तन्महद्वानरं बलं ॥ दक्षिणां प्रेषयामास वानरानभिलक्षितान् ।
॥१॥ नीलमग्निसुतं चैव हनूमंतं च वानरं । पितामहसुतं चैव जांबवंतं महौजसं ॥२॥ सुहोत्रं च शरारिं च शरगुल्मं तथैव च ॥ ग
जं गवाक्षं गवयं सुशेषमृषभं तथा ॥३॥ मैंदं च द्विविदं चैव सुषेणं गंधमादनं । उल्कामुखमसंगं च हुताशनसुतावुभौ ॥४॥
अंगदप्रमुखान्वीरान्वीरः कपिगणेश्वरः । वेगविक्रमसंपन्नान्संदिदेश विशेषवित् ॥५॥ तेषामग्रेसरं चैव बृहद्बलमथांगदं
विधाय हरिवीराणामादिदेशाथ दक्षिणां ॥६॥ ये केचन समुद्देशास्तस्यां दिशि सुदारुणाः । कपीशः कपिमुख्यानां स तेषां समु

दाहरत्॥७॥सहस्रशिरसंविंध्यंनानाद्रुमलतायुतं।नर्मदांचनदींरम्यांमहोरगनिषेवितां॥८॥ततोगोदावरींरम्यांकृष्णावेणींम
हानदीं॥ वरदांचमहाभागांमहोरगनिषेवितां॥९॥मेखलामुत्कलांश्चैवदशार्णनगराण्यपि।अभ्रवंतीमवंतींचसर्वमेवानुप
श्यत॥१०॥विदर्भानृषिकांश्चैवरम्यान्माहिषकानपि।तथावत्सकलिंगांश्चकौशिकांश्चसमंततः॥११॥अन्वीक्ष्यदंडकारण्य
सपर्वतनदीगुहां।नदींगोदावरींचैवसर्वमेवानुपश्यत॥१२॥तथैवांध्रांश्चपुंड्रांश्चचोलान्पांड्यांश्चकेरलान्।अयोमुखश्चगं
तव्यःपर्वतोधातुमंडितः॥१३॥विचित्रशिखरःश्रीमान्चित्रपुष्पितकाननः।सुचंदनवनोद्देशोमार्गितव्योमहागिरिः॥१४॥ततस्ता
मापगांदिव्यांप्रसन्नसलिलांशिवां।तत्रद्रक्ष्यथकावेरींविहृतामप्सरोगणैः॥१५॥तस्यासीनंनगस्याग्रेमलयस्यमहौजसं॥द्र
क्ष्यथादित्यसंकाशमगस्त्यमृषिसत्तमं॥१६॥ततस्तेनाभ्यनुज्ञाताःप्रसन्नेनमहात्मना।ताम्रपर्णींग्राहजुष्टांतरिष्यथमहानदीं
॥१७॥साचंदनवनैश्चित्रैःप्रच्छन्नाद्वीपशालिनी।कांतेवयुवतीकांतंसमुद्रमवगाहते॥१८॥ततोहेममयंदिव्यंमुक्तामणिविभूषि
तं।युक्तंकवाटंपांड्यानांततोद्रक्ष्यथवानराः॥१९॥ततःसमुद्रमासाद्यसंप्रधार्यार्थनिश्चयं।अगस्त्येनांतरेतत्रसागरेविनिवे
शितः।चित्रसानुगतःश्रीमान्महेंद्रःपर्वतोत्तमः॥जातरूपमयःश्रीमानवगाढोमहार्णवं॥२१॥नानाविधैर्नगैःफुल्लैर्लताभिश्चो
पशोभितं।देवर्षियक्षप्रवरैरप्सरोभिश्चशोभितं॥२२॥सिद्धचारणसंघैश्चप्रकीर्णंसुमनोरमं।तमुपैतिसहस्राक्षःसदापर्वसुप

र्वसु ॥२३॥ द्वीपस्तस्य परे पारे शतयोजनविस्तृतः । अगम्यो मानुषैर्द्वीपस्तं मार्गध्वं समंततः ॥२४॥ तत्र सर्वात्मना सीता मार्गितव्या
विशेषतः । स हि देशस्तु वध्यस्य रावणस्य दुरात्मनः ॥२५॥ राक्षसाधिपतेर्वासः सहस्राक्षसमद्युतेः । दक्षिणस्य समुद्रस्य मध्ये त-
स्य तु राक्षसी ॥२६॥ अंगारकेति विख्याता छायामाक्षिप्य भोजिनी । एवं निःसंशयान्कृत्वा संशयान्नष्टसंशयाः ॥२७॥ मृगयध्वं नरें-
द्रस्य पत्नीममिततेजसः । तमतिक्रम्य लक्ष्मीवान् समुद्रे शतयोजने ॥२८॥ गिरिः पुष्पितको नाम सिद्धचारणसेवितः । चंद्रसू-
र्यांशुसंकाशः सागरांबुसमाश्रयः ॥२९॥ भ्राजते विपुलैः शृंगैरंबरस्यं लिखन्निव । तस्यैकं कांचनं शृंगं सेवते यं दिवाकरः । श्वे-
तराजतमेकं च सेवते यं निशाकरः ॥३०॥ न तं कृतघ्नाः पश्यंति न नृशंसा न नास्तिकाः । प्रणम्य शिरसा शैलं विमार्गथ वानराः ॥३१॥
तमतिक्रम्य दुर्धर्षः सूर्यवान्नाम पर्वतः । अध्वना दुर्विगाहेन योजनानि चतुर्दश ॥३२॥ ततस्तमप्यतिक्रम्य वैद्युतो नाम पर्व-
तः । सर्वकामफलैर्वृक्षैः सर्वकालमनोहरैः ॥३३॥ तत्र भुक्त्वा वरार्हाणि मूलानि च फलानि च । मधूनि पीत्वा मुख्यानि परं गच्छ-
त वानराः ॥३४॥ तत्र नेत्रमनःकांतः कुंजरो नाम पर्वतः । अगस्त्यभवनं यत्र निर्मितं विश्वकर्मणा ॥३५॥ तत्र योजनविस्तारमु-
च्छ्रितं दशयोजनं । शरणं कांचनं दिव्यं नानारत्नविभूषितं ॥३६॥ तत्र भोगवती नाम सर्पाणामालयः पुरी । विशालरथ्या दुर्ध-
र्षा सर्वतः परिरक्षिता ॥३७॥ रक्षिता पन्नगैर्घोरैस्तीक्ष्णदंष्ट्रैर्महाविषैः । सर्पराजो महाघोरो यस्यां वसति वासुकिः ॥३८॥ निर्याय म

॥रा०कि०॥
॥६०॥

गितम्याचसाचभोगवतीपुरी।तत्रचानंतरेदेशायेकेचनसुसंवृताः।तंचदेशमतिक्रम्यमहानृषभपर्वतः॥सर्वरत्नमयःश्री
मानृषभोनामपर्वतः॥४०॥गोशीर्षकं पद्मकंचहरिश्यामंचचंदनं।दिव्यमुत्पद्यतेयत्रतच्चैवाग्निसमप्रभं॥४१॥नचतच्चंदनंदृ
ष्ट्वास्प्रष्टव्यंतुकदाचन॥रोहितानामगंधर्वाघोरारक्षंतितद्वनं॥४२॥तत्रगंधर्वपतयःपंचसूर्यसमप्रभा॥शैलूषोग्रामणिर्भिक्षुः
शुक्लोबभ्रुस्तथैवच॥४३॥रविसोमाग्निवपुषांनिवासःपुण्यकर्मणां॥अंतेपृथिव्यादुर्धर्षास्ततःस्वर्गजितःस्थिता॥४४॥नातः
परंनरैःसेव्याःपितृलोकाःसुदारुणाः॥राजधानीयमस्यैषाकष्टेनतमसावृता॥४५॥एतावदेवयुष्माभिर्वीरावानरपुंगवाः॥श
क्यंविचेतुंगंतुंवानातोगतिमतांगतिः॥४६॥सर्वमेतत्समालोक्ययच्चान्यदपिदृश्यते॥गतिंविदित्वावैदेह्याःसंनिवर्तितुम
र्हथ॥४७॥यस्तुमासान्निवृत्तोग्रेदृष्टासीतेतिवक्ष्यति॥मत्तुल्यविभवोभोगैःसुखंसविहरिष्यति॥४८॥ततःप्रियतरोनास्तिमम
प्राणाद्विशेषतः॥कृतापराधोबहुशोममबंधुर्भविष्यति॥४९॥निखिलेनविचेतव्यंयथादृष्टंवनौकसः॥ऊर्ध्वंमासान्नवस्त
व्यंवसन्वध्योभवेन्मम॥५०॥यथोक्तंचैवकर्तव्यंएवंस्याप्रीतिमानहं॥अन्यथासंज्ञायोवःस्याद्दाराणांजीवितस्यवा॥५१॥अमि
तबलपराक्रमाभवंतोविपुलगुणेषुकुलेषुचप्रसूताः॥मनुजपतिसुतांयथालभध्वंतदनुगुणंपुरुषार्थमारभध्वं॥५२॥
इत्यार्षेश्रीरामायणेवाल्मीकीयेकिष्किंधाकांडेएकचत्वारिंशःसर्गः॥४१॥अथप्रस्थाप्यसहरीन्सुग्रीवोदक्षिणांदिशं॥अ

॥राम॥
॥६०॥

ब्रवीन्मेघसंकाशं सुषेणं नाम वानरं॥२॥ तारायापितरंराश्वसुरंभीमविक्रमं॥ अब्रवीत्प्रांजलिर्वाक्यं अभिगम्य प्रणम्य च॥३॥
महर्षिपुत्रं मारीचमर्चिष्मंतं महाकपिं॥ वृतं कपिवरैः शूरैर्महेंद्रसदृशद्युतिं॥४॥ बुद्धिविक्रमसंपन्नं वैनतेयसमद्युतिं॥
ऋषिपुत्रांश्च तान्सर्वान्प्रतीचीयादिशद्दिशं॥५॥ द्वाभ्यां शतसहस्राभ्यां सुग्रीवः कपिसत्तमः। सुषेणप्रमुखा यूयं वैदे-
हीं परिमार्गथ॥६॥ सौराष्ट्रान्सहवाल्हीकान्चंद्रचित्रांस्तथैव च॥ स्फीतान्जनपदान्रम्यां विपुलानि पुराणि च॥७॥ पुन्ना-
गगहनं कुक्षिं बकुलोद्दालकाकुलं॥ तथा केतकखंडांश्च मार्गध्वं हरिपुंगवाः॥८॥ प्रत्यक्स्रोतोमहाश्चैव नद्यः शीतलजाः
शिवाः॥ तापसानामरण्यानि कांतारगिरयश्च ये॥९॥ तत्र स्थलीर्मरुप्रायान्प्रत्युच्चशिशिराः शिलाः॥ गिरिजालावृतां दुर्गां मा-
र्गित्वा पश्चिमां दिशां॥ ततः पश्चिममागम्य समुद्रं द्रष्टुमर्हथ॥ तिमिनक्राकुलजलं गत्वा द्रक्ष्यथ वानराः॥१०॥ तथा केतकखंडेषु
तमालगहनेषु च॥ कपयो विहरिष्यंति नालिकेरवनेषु च॥११॥ तत्र सीतां च मार्गध्वं निलयं रावणस्य च वेलातलनिविष्टेषु
पर्वतेषु वनेषु च॥१२॥ मुरचीपट्टनं चैव रम्यं चैव जटापुरं॥ अवंतीमंगलोपां च तथा चालक्षितं वनं॥१३॥ राष्ट्राणि च विशालानि प-
त्तनानि ततस्ततः॥ सिंधुसागरयोश्चैव संगमे तत्र पर्वतः॥१४॥ महान्हेमगिरिर्नाम शतशृंगो महाद्रुमः॥ तत्र प्रस्थेषु रम्येषु सिं-
हाः पक्षगमाः स्थिताः॥१५॥ तिमिमत्स्यगजांश्चैव नीडान्यारोपयंति ते॥ तानि नीडानि सिंहानां गिरिशृंगगताश्च ये॥१६॥ दृप्तास्त

॥ रा०कि०॥
॥ ६१॥

त्राश्च मातंगास्तोयदस्वननिस्वनाः। विचरंति विशालेस्मिंस्तोयपूर्णे समंततः॥१७॥ तस्य शृंगं दिवस्पर्शं कांचनं चित्रपादपं॥ स
र्वमाशु विचेतव्यं कपिभिः कामरूपिभिः॥१८॥ कोटिं तत्र समुद्रेथ कांचनीं शतयोजनां॥ दुर्दर्शां पारियात्रस्य गता द्रक्ष्यथ वान
राः॥१९॥ कोट्यस्तत्र चतुर्विंशद्गंधर्वाणां तरस्विनां॥ वसंत्यग्निनिकाशानां घोराणां कामरूपिणां॥२०॥ पावकार्चिःप्रतीकाशाः
समेताश्च समंततः॥ वान्यैस्ते दर्शितव्यास्ते वानरैर्भीमविक्रमैः॥२१॥ नादेयं हि फलं तस्माद्देशात्किंचित्प्लवंगमैः॥ दुरासदा हि ते वीराः
सत्ववंतो महाबलाः॥२२॥ फलमूलानि ते तत्र रक्षंते भीमविक्रमाः॥ तत्र यत्नश्च कर्तव्यो मार्गितव्या च जानकी॥२३॥ नहि तेभ्यो भ
यं किंचित्कपित्वमनुवर्ततां॥ तत्र वैडूर्यवर्णाभो वज्रसंस्थानसंस्थितः॥२४॥ नानाद्रुमलताकीर्णो वज्रो नाम महागिरिः॥ श्रीमा
न्समुदितस्तत्र योजनानां शतं समं॥२५॥ गुहास्तत्र विचेतव्याः प्रयत्नेन प्लवंगमाः॥ चतुर्भागे समुद्रस्य चक्रवान्नाम पर्वतः॥२६॥ तत्र
चक्रं सहस्रारं निर्मितं विश्वकर्मणा॥ तत्र पंचजनं हत्वा हयग्रीवं च दानवं॥२७॥ आजहार ततश्चक्रं शंखं च पुरुषोत्तमः॥ तत्र
सानुषु चित्रेषु विशालासु गुहासु च॥२८॥ रावणः सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः॥ योजनानि चतुःषष्टिर्वराहो नाम पर्वतः॥२९॥
सुवर्णशृंगः सुमहानगाधे वरुणालये॥ तत्र प्राग्ज्योतिषं नाम जातरूपमयं पुरं॥३०॥ तस्मिन्वसति दुष्टात्मा नरको नाम दानवः॥ ॥ राम॥
तमतिक्रम्य शैलेंद्रं कांचनांतरदर्शनं॥३१॥ पर्वतः सर्वसौवर्णो धाराप्रस्रवणायुतः॥ तं गजाश्च वराहाश्च सिंहव्याघ्राश्च सर्व ॥ ६१॥

न्नाः॥३२॥अभिगर्जंतिसततंतेनशब्देनगर्विताः॥यस्मिन्हरिहयःश्रीमान्महेंद्रःपाकशासनः॥३३॥अभिषिक्तःसुरैराज्ञामेघोना
मसपर्वतः॥नमकम्प्यशैलेंद्रंमहेंद्रपरिपालितं॥३४॥पशिगिरिसहस्राणिकांचनानिगमिष्यथ॥तरुणादित्यवर्णानिभ्राज
मानानिसर्वशः॥३५॥जातरूपमयैर्वृक्षैःशोभितानिसुपुष्पितैः॥तेषांमध्येस्थितोराजामेरुरुत्तमपर्वतः॥३६॥आदित्येनप्रस
न्नेनशैलदत्तवरःपुरा॥तेनैवमुक्तःशैलेंद्रःसर्वएतत्वदाश्रयाः॥३७॥मत्प्रसादाद्भविष्यंतिदिवारात्रौचकांचनाः॥त्वयिये
चापिवत्स्यंतिदेवगंधर्वदानवाः॥३८॥तेभविष्यंतिरक्तानांप्रभयाकांचनप्रभाः॥विश्वेदेवाश्चवसवोमरुतश्चदिवौकसः
३९॥आगत्यपश्चिमांसंध्यांमेरुमुत्तमपर्वतं॥आदित्यमुपतिष्ठंतितैश्चसूर्योभिपूजितः॥४०॥अदृश्यःसर्वभूतानामस्तंगच्छ
तिपर्वतं॥योजनानांसहस्राणिदशतानिदिवाकराः॥४१॥मुहूर्तार्द्धेनतंशीलोच्चयं॥शृंगेतस्यमहद्दिव्यंभवनंसूर्यसन्निभं॥
४२॥प्रासादगणसंबाधंविहितंविश्वकर्मणा॥शोभितंतरुभिश्चित्रैर्नानापक्षिसमाकुलैः॥४३॥निकेतःपाशहस्तस्यवरुणस्य
महात्मनः॥अंतरामेरुमस्तंचतालोदशशिरोमहान्॥४४॥जातरूपमयःश्रीमान्भ्राजतेचित्रवेदिकः॥तेषांसर्वेषुदुर्गेषुसरः
सुचसरित्सुच॥४५॥भवनंसहवैदेह्यामार्गितव्यस्ततस्ततः॥यत्रतिष्ठतिधर्मज्ञस्तपसास्वेनभावित॥४६॥मेरुसावर्णिरित्येषख्या
तोवैब्रह्मणासमः॥प्रष्टव्योमेरुसावर्णिर्महर्षिःसूर्यसन्निभः॥४७॥प्रणम्यशिरसाभूमौप्रवृत्तिंमैथिलींप्रति॥एतावज्जीवलोक

॥ रा० कि० ॥
॥ ६२ ॥

स्य भास्करो रजनीक्षये । कृत्वा वितिमिरं सर्वमस्तं गच्छति पर्वतं । एतावद्वानरैः शक्यं गंतुं वानरपुंगवाः ॥ ४९ ॥ आभास्करममर्यादं
न जानीमस्ततः परं । अवगम्य तु वैदेहीं निलयं रावणस्य च ॥ ५० ॥ अस्तं पर्वतमासाद्य पूर्णे मासे निवर्तत । ऊर्ध्वं मासान्न वस्तव्यं वस
न्वध्यो भवेन्मम ॥ ५१ ॥ सहैव शूरो युष्माभिः श्वसुरो मे गमिष्यति । श्रोतव्यं सर्वमेतस्य भवद्भिर्दिष्टकारिभिः ॥ ५२ ॥ गुरुरेष महाबाहुः
श्वसुरो मे महाबलः । भवंतश्चापि विक्रांताः प्रमाणं सर्वकर्मसु ॥ ५३ ॥ प्रमाणमेनं संस्थाप्य पश्यध्वं पश्चिमां दिशं । कृतकृत्या भ
विष्यामः कृतस्य प्रतिकर्मणा ॥ ५४ ॥ अतोऽन्यदपि यत्कार्यमस्माकं च प्रियं भवेत् । संप्रधार्य भवद्भिश्च देशकालार्थसंहितं ॥ ५५ ॥ त
तः सुषेणप्रमुखाः प्लवंगमाः सुग्रीववाक्यं निपुणं निशम्य । आमंत्र्य सर्वे प्लवगाधिपास्ते जग्मुर्दिशं तां वरुणाभिगुप्तां ॥ ५६ ॥ इ
त्यार्षे श्रीरामायणे वाल्मीकीये किष्किंधाकांडे द्विचत्वारिंशः सर्गः ॥ ४२ ॥ ततः संदिश्य सुग्रीवः श्वसुरं पश्चिमां दिशं । वीरं शतव
लीं नाम वानरं वानरर्षभं ॥ १ ॥ उवाच राजा मंत्रज्ञः सर्ववानरसत्तमः । वाक्यमात्महितं चैव रामस्य च हितं तथा ॥ २ ॥ वृतः शत
सहस्रेण त्वद्विधानां वनौकसां । वैवस्वतसुतैः सार्द्धं प्रतीक्षस्व स्वमंत्रिभिः ॥ ३ ॥ दिशं ह्युदीचीं विक्रांतो हिमशैलवतंसकां । स
र्वतः परिमार्गध्वं रामपत्नीमनिंदितां ॥ ४ ॥ अस्मिन्कार्ये विनिर्वृत्ते कृते दाशरथेः प्रिये । ऋणान्मुक्ता भविष्यामः कृतार्थार्थविदां
वराः ॥ ५ ॥ कृतं हि प्रियमस्माकं राघवेण महात्मना । तस्य चेत्प्रतिकारोऽस्ति सफलं जीवितं भवेत् ॥ ६ ॥ अर्थिनः कार्यनिर्वृत्तिमकर्तु

॥ राम ॥
॥ ६२ ॥

यश्चरेत्॥नस्यस्मात्तफलंजन्मकिंपुनःपूर्वकारिणः॥७॥एतांबुद्धिंसमास्थायदृश्यतेजानकीयथा॥तथाभवद्भिःकर्त्तव्यमस्म
त्प्रियहितैषिभिः॥८॥अयंहिसर्वभूतानांमान्यस्तुनरसत्तमः॥अस्मासुचगतःप्रीतिंरामःपरपुरंजयः॥९॥इमानिवनदुर्गाणि
नद्यःशैलांतराणिच॥भवंतःपरिमार्गंतुबुद्धिविक्रमसंपदा॥१०॥तत्रम्लेच्छान्पुलिंदांश्चशूरसेनांस्तथैवच॥प्रस्थलान्भर
तांश्चैवकुरूंश्चसहमद्रकैः॥कांबोजान्यवनांश्चैवशकानारदकानपि॥बाल्हीकानृषिकांश्चैवपौरवानथकोकणान्॥१२॥
चीनान्परमचीनांश्चनृहारंश्चपुनःपुनः॥अन्वीक्ष्यदरदांश्चैवहिमवंतंतथैवच॥१३॥लोध्रपद्मकखंडेषुदेवदारुवनेषुच
रावणःसहवैदेह्यामार्गितव्यस्ततस्ततः॥१४॥ततःसोमाश्रमंगत्वादेवगंधर्वसेवितं॥कालंनाममहासानुंपर्वतंतंगमिष्यथ
॥१५॥महत्सुतस्यशैलेषुपर्वतेषुगुहासुच॥विचिन्वतमहाभागांरामपत्नीमनिंदितां॥१६॥तमतिक्रम्यशैलेंद्रंहेमगर्भंमहागि
रिं॥ततःसुदर्शनंनामपर्वतंगंतुमर्हसि॥१७॥ततोदेवसखोनामपर्वतःपर्वतालयः॥नानापक्षिसमाकीर्णोविविधद्रुमभूषितः
तस्यकांचनखंडेषुनिर्झरेषुगुहासुच॥रावणःसहवैदेह्यामार्गितव्यस्ततस्ततः॥१९॥तमतिक्रम्यचाकाशंसर्वतःशतयोज
नं॥अपर्वतंनदीवृक्षंसर्वसत्वविवर्जितं॥२०॥तंतुशीघ्रमतिक्रम्यकांताररोमहर्षणं॥कैलासंपांडुरंशैलंप्राप्यहृष्टाभविष्यथ
॥२१॥तत्रपांडुरमेघाभंजांबूनदपरिष्कृतं॥कुबेरभवनंरम्यंनिर्मितंविश्वकर्मणा॥२२॥विशालनलिनीयत्रप्रभूतकमलोत्पला

हंसकारंडवाकीर्णा अप्सरोगणसेविता ॥२३॥ तत्र वैश्रवणो राजा सर्वलोकनमस्कृतः ॥ धनदो रमते श्रीमान् गुह्यकैः स
ह यक्षराट् ॥२४॥ तस्य चंद्रनिकाशेषु पर्वतेषु गुहासु च ॥ रावणः सह वैदेह्या मार्गितव्यस्ततस्ततः ॥२५॥ क्रौंचं तु गिरिमासाद्य
बिलं तस्य सुदुर्गमं ॥ अप्रमत्तैः प्रवेष्टव्यं दुःप्रवेशं हि तत्स्मृतं ॥ ॥२६॥ वसंति हि महात्मानस्तत्र सूर्यसमप्रभाः ॥ देवैरभ्यर्थिताः सम्य
क् देवरूपा महर्षयः ॥२७॥ क्रौंचस्य तु गुहाश्चान्याः सानूनि शिखराणि च ॥ दर्दराश्च नितंबाश्च विचेतव्यास्ततस्ततः ॥ ॥२८॥ क्रौंचस्य
शिखराणां च निरीक्ष्य च ततस्ततः ॥ अवृक्षं कामशैलं च मानसं विहगालयं ॥ ॥२९॥ न गतिस्तत्र भूतानां न देवानां न रक्षसां ॥ स च
सर्वैर्विचेतव्यः ससानुप्रस्थकंदरः ॥ ॥३०॥ क्रौंचं गिरिमतिक्रम्य मैनाको नाम पर्वतः ॥ मयस्य भवनं तत्र दानवस्य स्वयंकृतं ॥ ॥३१॥
मैनाकस्य विचेतव्यः ससानुप्रस्थकंदरः ॥ स्त्रीणामश्वमुखीनां च निकेतास्तत्र तत्र तु ॥ ॥३२॥ तं देशं समतिक्रम्य त्वाश्रमं सिद्ध
सेवितं ॥ सिद्धा वैखानसास्तत्र वालखिल्याश्च तापसाः ॥३३॥ वंदितव्यास्ततः सिद्धास्तपसा वीतकल्मषाः ॥ प्रष्टव्याश्चापि सीताया
प्रवृत्तिं विनयान्वितैः ॥ ॥३४॥ हेमपुष्करसंछन्नं तत्र वैखानसं सरः ॥ ॥ तरुणादित्यसंकाशैर्हंसैर्विचरितं शुभैः ॥ ॥३५॥ औपवाह्यः कु
बेरस्य सार्वभौम इति स्मृतः ॥ ॥ गजः पर्येति तं देशं सदा सह करेणुभिः ॥ ॥३६॥ तत्सरः समतिक्रम्य नष्टचंद्रदिवाकरं ॥ अनक्षत्रगणं
व्योम निष्पयोदमनादितं ॥ ॥३७॥ गभस्तिभिरिवार्कस्य स तु देशः प्रकाशते ॥ ॥ विश्राम्यद्भिस्तपःसिद्धैर्देवकल्पैः स्वयंप्रभैः ॥ ॥३८॥ तं तु

दिशामतिक्रम्यशैलोदंनामनिम्नगां॥उभयोस्तीरयोस्तस्याःकीचकानामवेणवः॥३९॥नेनयंतिपरंतीरंसिद्धान्प्रत्यानयंति
च॥उत्तराकुरवस्तत्रकृतपुण्यप्रतिश्रयाः॥४०॥ततःकांचनपद्माभिःपद्मिनीभिःकृतोदकाः॥नीलवैडूर्यपत्राढ्यानद्यस्तत्रस
हस्रशः॥४१॥रक्तोत्पलवनैश्चात्रमंडिताश्चहिरण्मयैः॥तरुणादित्यसदृशैर्भांतितत्रजलाशयाः॥४२॥महार्हमणिपत्रैश्च
कांचनप्रभकेसरैः॥नीलोत्पलवनैश्चित्रैःसदेशाःसर्वतोवृताः॥४३॥निस्तुलाभिश्चमुक्ताभिर्मणिभिश्चमहाधनैः॥उद्भूतपु
लिनास्तत्रजातरूपैश्चनिम्नगाः॥४४॥सर्वरत्नमयैश्चित्रैरवगाढनगोत्तमैः॥जातरूपमयैश्चापिहुताशनसमप्रभैः॥४५॥
नित्यपुष्पफलास्तत्रनगाःपत्ररथाकुलाः॥दिव्यगंधरसस्पर्शाःसर्वान्कामान्स्रवंतिच॥४६॥नानाकाराणिवासांसिफलं
[illegible]त्यन्येनगोत्तमाः॥मुक्तावैडूर्यचित्राणिभूषणानितथैवच॥४७॥स्त्रीणांयान्यनुरूपाणिपुरुषाणांतथैवच॥सर्वर्तुसुखसेव्य
निफलंत्यनेनगोत्तमाः॥४८॥महार्हमणिचित्राणिफलंत्यनेनगोत्तमाः॥शयनानिप्रसूयंतेचित्रास्तरणवंतिच॥४९॥मतःकां
तानिमाल्यानिफलंत्यत्रापरेद्रुमाः॥पानानिचमहार्हाणिभक्ष्याणिविविधानिच॥५०॥स्त्रियश्चगुणसंपन्नारूपयौवनलक्षिता
गंधर्वाकिन्नरासिद्धानानाविद्याधरास्तथा॥५१॥रमंतेसहितास्तत्रनारीभिर्भास्वरप्रभाः॥सर्वेसुकृतकर्माणःसर्वेरतिपराय
णाः॥५२॥सर्वेकामार्थसहितावसंतिसहयोषितः॥गीतवादित्रनिर्घोषःसोत्कृष्टहसितस्वनाः॥५३॥श्रूयंतेसततंतत्रसर्वभूत

॥रा०कि०॥ मनोरमाः॥ तत्र नामुदितः कश्चिन्नात्र कश्चिदसत्प्रियः॥५४॥ अहन्यहनि वर्धंते गुणास्तत्र मनोरमाः। तमतिक्रम्य शैलेंद्रमुत्तरस्तो
॥६४॥ यसां निधिः॥५५॥ तत्र सोमगिरिर्नाम मध्ये हेममयो महान्। इंद्रलोकगता ये च ब्रह्मलोकगताश्च ये॥५६॥ देवास्तं समवेक्षंते गिरि
राजं दिवंगतं॥ स तु देशो विसूर्योपि तस्य भासा प्रकाशते॥५७॥ सूर्यलक्ष्म्याभिविज्ञेयस्तपतेव विवस्वता॥ भगवांस्तत्र विश्वा
त्मा शंभुरेकादशात्मकः॥५८॥ ब्रह्मा वसति देवेशो ब्रह्मर्षिपरिवारितः। न कथंचन गंतव्यं कुरूणामुत्तरेण च॥५९॥ अन्येषामपि
भूतानां नानुक्रामति वै गतिः। स हि सोमगिरिर्नाम देवानामपि दुर्गमः॥६०॥ तमालोक्य ततः क्षिप्रमुपावर्तितुमर्हथ। एतावद्वा
नरैः शक्यं गंतुं वानरपुंगवाः॥६१॥ अभास्करममर्यादं न जानीमस्ततः परं॥ सर्वमेतद्विचेतव्यं यन्मया परिकीर्तितं॥६२॥ यद
न्यदपि नोक्तं च तत्रापि क्रियतां मतिः॥ ततः कृतं दाशरथेर्महत्प्रियं महत्तरं चापि ततो मम प्रियं॥ कृतं भविष्यत्यनिलानलोप
मा देहजाद्दर्शनजेन कर्मणा॥६३॥ ततः कृतार्थाः सहिताः सबांधवा मयार्चिताः सर्वगुणैर्मनोरमैः॥ चरिष्यथोर्वी प्रतिशांतशत्र
वः सहप्रिया भूतधराः प्लवंगमाः॥६४॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे वाल्मीकीये किष्किंधाकांडे त्रिचत्वारिंशः सर्गः॥४३॥ स विशे
षेण सुग्रीवो हनुमत्यर्थमुक्तवान्॥ स हि तस्मिन्हरिश्रेष्ठे निश्चितार्थोर्थसाधने॥१॥ अब्रवीच्च हनूमंतं विक्रांतमनिलात्मजं ॥राम॥
सुग्रीवः परमप्रीतः प्रभुः सर्ववनौकसां॥२॥ न भूमौ नांतरिक्षे वा नांबरे नामरालये॥ नाप्सु वा गतिभंगं ते पश्यामि हरिपुंगव॥३ ॥६४॥

ससुराः सहगंधर्वाः सनागनरदेवताः ॥ विदिताः सर्वलोकास्ते ससागरधराधराः ॥४॥ गतिर्वेगश्च तेजश्च लाघवं च महा
कपे ॥ पितुस्ते सदृशो वीर मारुतस्य महौजसः ॥५॥ तेजसा वापि ते भूतं न समं भुवि विद्यते ॥ तद्यथा लभ्यते सीता तत्वमेवानुचिंत
य ॥६॥ त्वय्येव हनुमन्नस्ति बलं बुद्धिः पराक्रमः ॥ देशकालानुवृत्तिश्च नयश्च नयपंडित ॥७॥ ततः कार्यसमासंगमवगम्य हनूम
ति ॥ विदित्वा च हनूमंतं चिंतयामास राघवः ॥८॥ सर्वथा निश्चितार्थोयं हनूमति हरीश्वरः ॥ निश्चितार्थो मया चापि हनूमान्
कार्यसाधने ॥९॥ तदेवं प्रस्थितस्यास्य परिज्ञातस्य कर्मभिः ॥ भर्त्रा परिगृहीतस्य ध्रुवः कार्यफलोदयः ॥१०॥ [illegible]
[illegible] तं समीक्ष्य महातेजा व्यवसायोत्तरं हरिं ॥ कृतार्थ इव संवृत्तः प्रहृष्टेंद्रियमानसः ॥११॥ ददौ तस्य ततः प्रीतः स्वनामांकोपशो
भितं ॥ अंगुलीयमभिधानं राजपुत्रः परंतपः ॥१२॥ अनेन त्वां हरिश्रेष्ठ चिह्नेन जनकात्मजा ॥ मत्सकाशादनुप्राप्तमनुद्विग्नानु
पश्यति ॥१३॥ व्यवसायश्च ते वीर सत्वयुक्तश्च विक्रमः ॥ सुग्रीवस्य च संदेशः सिद्धिं कथयतीव मे ॥१४॥ स तं गृह्य हरिश्रेष्ठः कृत्वा मू
र्ध्नि कृतांजलिः ॥ वंदित्वा चरणौ चैव प्रस्थितः प्लवगर्षभः ॥१५॥ स तत्प्रकर्षन् हरीणां महद्बलं बभूव वीरः पवनात्मजः कपिः ॥ गतांबु
दे व्योम्नि विशुद्धमंडलः शशीव नक्षत्रगणोपशोभितः ॥१६॥ अतिबलमाश्रितस्तवाहं हरि[illegible] वरविक्रमैरनल्पैः ॥ पवनसुत यथा
धिगम्यते सा जनकसुता हनुमंस्तथा कुरुष्व ॥१७॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे वाल्मीकीये किष्किंधाकांडे चतुश्चत्वारिंशः सर्गः ॥४४॥

सर्वांश्चाहूय सुग्रीवः प्लवगान्प्लवगर्षभः समस्तांश्चाब्रवीद्राजा रामकार्यार्थसिद्धये ।१। एवमेतद्विचेतव्यं भवद्भिर्वानरोत्तमैः तदुग्र
शासनं भर्तुर्विज्ञाय हरिपुंगवाः ।२। शलभा इव संछाद्य मेदिनीं संप्रतस्थिरे । रामः प्रस्रवणे तस्मिन्न्यवसत्सहलक्ष्मणः ।३। प्रती
क्षमाणस्तं मासं सीताभ्यधिगमे कृतः ॥ उत्तरां तु दिशं रम्यां गिरिराजसमावृतां ।४। प्रतस्थे सहसा वीरो हरिः शतवलिस्तदा ॥ पू
र्वां दिशं प्रति ययौ विनतो हरियूथपः ।५। तारांगदादिसहितः प्लवगः पवनात्मजः । अगस्त्यचरितामाशां दक्षिणां हरियूथपः ।
६। पश्चिमां च दिशं घोरां सुषेणः प्लवगेश्वरः । प्रतस्थे हरिशार्दूलो दिशं वरुणपालितां ।७। ततः सर्वा दिशो राजा चोदयित्वा यथात
थं । कपिसेनापतिर्वीरो मुमोद सुखितः सुखं ।८। एवं संचोदिताः सर्वे राज्ञा वानरयूथपाः । स्वां स्वां दिशमनुप्रेत्य त्वरिताः संप्रत-
स्थिरे ।९। नदंतश्चोन्नदंतश्च गर्जंतश्च प्लवंगमाः । क्ष्वे डंतो धावमानाश्च विनदंतो महाबलाः ।१०। एवं संचोदिताः सर्वे राज्ञा वान
रयूथपाः । आनयिष्यामहे सीतां हनिष्यामश्च रावणं ।११। अहमेको वधिष्यामि प्राप्तं रावणमाहवे । ततश्चोन्मथ्य सहसा हरि
ष्ये जनकात्मजां ।१२। वेपमानां श्रमेणाद्य भवद्भिः स्थीयतामिति । एक एव हरिष्यामि पातालादपि जानकीं ।१३। निर्मथिष्याम्यहं वृ
क्षान्दारयिष्याम्यहं गिरिं । धरणीं दारयिष्यामि क्षोभयिष्यामि सागरान् ।१४। अहं योजनसंख्यायाः प्लवयेनात्र संशयः । शत
योजनसंख्यायाः शतं समधिकं त्वहं ।१५। भूतले सागरे वापि शैलेषु च वनेषु च । पातालस्यापि वा मध्ये न ममाच्छिद्यते गतिः ॥

॥१६॥ इत्येकैकस्तदा तत्र वानरा बलदर्पिताः ॥ ऊचुश्च वचनं तस्य हरिराजस्य सन्निधौ ॥१७॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे वाल्मीकी
ये किष्किंधाकांडे पंचचत्वारिंशः सर्गः ॥४५॥ १९०२ गतेषु वानरेंद्रेषु रामः सुग्रीवमब्रवीत् ॥ कथं भवान् विजानीते सर्वं वै मंडलं
भुवः ॥१॥ सुग्रीवश्च ततो राममुवाच प्रणतात्मवान् ॥ श्रूयतां सर्वमाख्यास्ये विस्तरेण वचो मम ॥२॥ यदा तु दुंदुभिं नाम दानवं महि
षाकृतिं ॥ प्रतिकालयते वाली मलयं प्रति पर्वतं ॥३॥ तदा विवेश महिषो मलयस्य गुहां प्रति ॥ विवेश वाली तत्रापि मलयं त
ज्जिघांसया ॥४॥ ततोहं तत्र निक्षिप्तो गुहाद्वारि विनीतवत् ॥ न च निष्क्रमते वाली तदा संवत्सरे गते ॥५॥ ततः क्षतजवेगेन आ
पुपूरितदं बिलं ॥ तदहं विस्मितो दृष्ट्वा भ्रातुःशोकविषार्दितः ॥६॥ अथाहं गतबुद्धिस्तु सुव्यक्तं निहतो गुरुः ॥ शिलापर्वतसंका
शा बिलद्वारि मया कृता ॥७॥ अशक्नुवन्निष्क्रमितुं महिषो विनशिष्यति ॥ ततोहमागां किष्किंधां निराशस्तस्य जीविते ॥८॥ राज्यं
च सुमहत्प्राप्तं तारा च रुमया सह ॥ मित्रैश्च सहितस्तत्र वसामि विगतज्वरः ॥९॥ आजगाम ततो वाली हत्वा तं वानरर्षभः ॥ ततो
हमददां राज्यं गौरवाद्भययंत्रितः ॥१०॥ स मां जिघांसुर्दुष्टात्मा वाली प्रव्यथितेंद्रियः ॥ परिकालयते वाली धावंतं सचिवैः सह ॥
११ ॥ ततोहं वालिना तेन सानुबंधः प्रधर्षितः ॥ नदीश्च विविधाः पश्यन्वनानि नगराणि च ॥१२॥ आदर्शतलसंकाशा ततो वै पृथि
वी मया ॥ अलातचक्रप्रतिमा दृष्टा गोष्पदवत्कृता ॥१३॥ पूर्वां दिशं ततो गत्वा पश्यामि विविधान्द्रुमान् ॥ पर्वतांश्च नदी रम्याः सरांसि रा

विविधानि च॥१४॥उदयं तत्र पश्यामि पर्वतं धातुमंडितं॥ क्षीरोदं सागरं चैव नित्यमप्सरसालयं॥१५॥परिकालयमानस्तु वा-
लिनाभिद्रुतो ह्यहं॥ पुनरावृत्य सहसा प्रस्थितोहं तदा विभो॥१६॥पुनरावर्त्तमानस्तु वालिनाभिद्रुतो द्रुतं॥ दिशस्तस्यास्ततो भूय
प्रस्थितो दक्षिणां दिशं॥१७॥विंध्यपादपसंकीर्णां चंदनद्रुमसेवितां॥ द्रुमशैलांतरे पश्यन् भूयो दक्षिणतोपरां॥१८॥पश्चिमां च
दिशं प्राप्तो वालिना समभिद्रुतः॥ संपश्यन् विविधान् देशानस्तं च गिरिसत्तमं॥१९॥प्राप्य चास्तं गिरिश्रेष्ठमुत्तरं संप्रधावितः
हिमवंतं च मेरुं च समुद्रं च तथोत्तरं॥२०॥यदा न विंदं शरणं वालिना समभिद्रुतः॥ ततो तिबुद्धिसंपन्नो हनूमान्वाक्यमब्रवी-
त्॥२१॥इदानीं मे स्मृतं राजन्यतो वाली हरीश्वरः॥ मतंगेन तदा शप्तो ह्यस्मिन्नाश्रममंडले॥२२॥प्रविशेद्यदि वा वाली मूर्द्धास्य
शतधा भवेत्॥ तत्र वासः सुखोस्माकं निरुद्विग्नो भविष्यति॥२३॥ततः पर्वतमागम्य ऋष्यमूकं नृपात्मज॥ न विवेश तदा वाली मतं-
गस्य भयात्तदा॥२४॥एवं मया तदा राजन्प्रत्यक्षमुपलक्षितं॥ पृथिवीमंडलं सर्वं गुहामस्म्यागतस्ततः॥२५॥इत्यार्षे श्रीरामायणे
वाल्मीकीये किष्किंधाकांडे षट्चत्वारिंशः सर्गः॥४६॥ दर्शनार्थं तु वैदेह्याः सर्वतः कपिकुंजराः॥ व्यादिष्टाः कपिराजेन यथोक्तं
जग्मुरंजसा॥१॥ते सरांसि सरित्कक्षानाकाशं नगराणि च॥ नदीदुर्गांस्तथा शैलान्विचिन्वंति समंततः॥२॥सुग्रीवेण समाख्यातास्स-
र्वे वानरयूथपाः॥ तत्र देशान्विचिन्वंति सशैलवनकाननान्॥३॥विचित्य तु दिशं सर्वे सीताधिगमने धृताः॥ समायांति स्म मेदिन्यां

॥६३॥ निशाकालेषुवानराः॥४॥सर्वर्तुकांश्चदेशेषुवानराःसफलद्रुमान्॥आसाद्यरजनीशय्यांचक्रुःसर्वेष्वहस्सुते॥५॥तदहःप्र
॥९०कि॥ थमंकृत्वामासेप्रस्रवणंगताः॥कपिराजेनसंगम्यनिराशाःकपिकुंजराः॥६॥विचित्यतुदिशंपूर्वांयथोक्तांसचिवैःसह॥अद
ष्ट्वाविनतःसीतामाजगाममहाबलः॥७॥दिशमप्युत्तरांसर्वांविचित्यसमहाकपिः॥आगतःसहसैन्येनवीरःशतबलिस्त
दा॥८॥सुषेणःपश्चिमामाशांविचित्यसहवानरैः॥समेत्यमासेपूर्णेतुसुग्रीवमुपचक्रमे॥९॥तंप्रस्रवणपृष्ठस्थंसमासाद्याभि
वाद्यच॥आसीनंसहरामेणसुग्रीवमिदमब्रवीत्॥१०॥विचिताः पर्वताःसर्वेव नानिगहनानिच॥निम्नगाःसागरां
ताश्चसर्वेजनपदाश्चये॥११॥गुहाश्चविचिताःसर्वायाश्चतेपरिकीर्तिताः॥विचित्राश्चमहागुल्मालताविततसंतताः॥१२॥ग
हनेषुचदेशेषुदुर्गेषुविषमेषुच॥सत्वान्यतिप्रमाणानिविचितानिहतानिच॥१३॥येचैवगहनादेशाविचितास्तेपुनःपुनः॥उद
रसत्वाभिजनोहनूमान्समैथिलींज्ञास्यतिवानरेंद्र॥दिशंतुयामेवगतातुसीतातामास्थितोवायुसुतोहनूमान्॥१४॥इत्यार्षे
श्रीरामायणेवाल्मीकीयेकिष्किंधाकांडेसप्तचत्वारिंशःसर्गः॥४७॥सहतारांगदाभ्यांतुसहसाहनुमान्कपिः॥सुग्रीवेणयथो
द्दिष्टंगंतुंदेशंप्रचक्रमे॥१॥सतुदूरमुपागम्यसर्वैस्तैःकपिसत्तमैः॥ततोविचित्यविंध्यस्यगुहाश्चगहनानिच॥२॥पर्वताग्रनदी
दुर्गान्सरांसिविपुलान्द्रुमान्॥वृक्षखंडांश्चविविधान्पर्वतान्घनपादपान्॥३॥अन्वेषमाणास्तेसर्वेवानराःसर्वतोदिशान्

सीतां द्रष्टुं व्यवसिता मैथिलीं जनकात्मजां ॥४॥ ते भक्षयंतो मूलानि फलानि विविधान्यपि ॥ अन्वेषमाणा दुर्धर्षा न्यवसंस्तत्र त
त्र तु ॥५॥ स तु देशो दुरन्वेष्यो गुहागहनवान्महान् ॥ त्यक्ता तु तं तदा देशं सर्वे वै हरियूथपाः ॥६॥ निर्जलं निर्जनं शून्यं गहनं
घोरदर्शनं ॥ तादृशान्यप्यरण्यानि विचि[illegible]त्य भृशपीडिताः ॥७॥ कुदेशश्च दुरन्वेष्यो गुहागहनवान्महान् ॥ दुस्त्यक्ता
तं तदा देशं सर्वे वै हरियूथपाः ॥८॥ देशमन्यं दुराधर्षं विविशुश्चाकुतोभयाः ॥ यत्र वंध्यफला वृक्षा विपुष्पाः पर्णवर्जिताः ॥
९॥ निस्तोयाः सरितो यत्र मूलं यत्र सुदुर्लभं ॥ न संति महिषा यत्र न मृगा न च हस्तिनः ॥१०॥ शार्दूलाः पक्षिणो वापि ये चान्ये व
नगोचराः ॥ न चात्र वृक्षा नौषध्यो न वल्यो नापि वीरुधः ॥११॥ स्निग्धपत्राः स्थले यत्र पद्मिन्यः फुल्लपंकजाः ॥ प्रेक्षणीयाः सुगंधा
श्च भ्रमरैश्च विवर्जिताः ॥१२॥ कंडुर्नाम महाभागः सत्यवादी तपोधनः ॥ महर्षिः परमामर्षी नियमैर्दुःप्रधर्षणः ॥१३॥ तस्य तस्मि
न्वने पुत्रो बालको दशवार्षिकः ॥ प्रनष्टो जीवितांताय क्रुद्धस्तत्र महामुनिः ॥१४॥ तेन धर्मात्मना शप्तं कृत्स्नं तत्र महद्वनं ॥ अश
रण्यं दुराधर्षं मृगपक्षिविवर्जितं ॥१५॥ तस्य ते काननांतांस्तु गिरीणां कंदराणि च ॥ प्रभूतानि नदीनां च विचिन्वंति समाहिताः
॥१६॥ तत्र चापि महात्मानो नापश्यन् जनकात्मजां ॥ हर्तारं रावणं वापि सुग्रीवप्रियकारिणः ॥१७॥ ते प्रविश्य तु तं भीमं लतागुल्म

समावृतं ॥ ददृशुर्भीमकर्माणमसुरं सुरनिर्भयं ॥१८॥ तं दृष्ट्वा वानरा घोरं स्थितं शैलमिवासुरं ॥ गाढं परिहिताः सर्वे दृष्ट्वा तान्

पर्वतोपमान्॥१९॥सोपितान्वानरान्सर्वान्नष्टाःस्थित्यब्रवीद्बली।तस्यमूर्ध्निसुसंक्रुद्धोमुष्टिमुद्यम्यसंहितं॥२०॥तमापतंतंसहसावा
लिपुत्रोंगदस्तदा॥रावणोयमितिज्ञा त्वातलेनाभिजघानह॥२१॥सवालिपुत्राभिहतोवक्त्रात्शोणितमुद्वमन्॥असुरोन्यपत
द्भूमौपर्यस्तइवपर्वतः॥तेतुतस्मिन्निरुच्छ्वासेवानराजितकाशिनः॥विचिन्वन्प्रायशस्तत्रसर्वेतेगिरिगह्वरं॥२३॥विचितं
तुततःसर्वंसर्वेतेकाननौकसः॥अन्यदेवापरंघोरंविविशुर्गिरिगह्वरं॥२४॥तेविचित्यपुनःखिन्नाविनिष्पत्यसमागताः।एकां
तेवृक्षमूलेतुनिषेदुर्दूनमानसाः॥२५॥इत्यार्षेश्रीरामायणेवाल्मीकीयेकिष्किंधाकांडेअष्टचत्वारिंशःसर्गः४८॥अथांगदस्त
दासर्वान्वानरानिदमब्रवीत्॥परिश्रांतान्महाप्राज्ञान्समाश्वास्यशनैर्वचः॥१॥वनानिगिरयोनद्योदुर्गाणिगहनानिच।दरी।
गिरिगुहाश्चैवविचितानिसमंततः॥२॥तत्रतत्रसहास्माभिर्जानकीनचदृश्यते॥तथारक्षोहृतायेनसीतासुरसुतोपमा॥३॥काल
श्चनोमहान्यातःसुग्रीवश्चोग्रशासनः॥तस्माद्भवंतःसहिताविचिन्वंतुसमंततः॥४॥विहायतंद्रिशोकंचनिद्रांचैवसमुत्थि
तां॥विचिनुध्वंतथासीतांपश्यामोजनकात्मजां॥५॥अनिर्वेदंचदाक्ष्यंचमनसश्चापराजयं॥कार्यसिद्धिकराण्याहुस्तस्मादे
तद्ब्रवीम्यहं॥६॥अद्यापीदंवनंदुर्गंविचिन्वंतुवनौकसः।खेदंत्यक्त्वापुनःसर्वंवनमेवविचिन्वतां॥७॥अवश्यंक्रियमाणस्य
दृश्यतेकर्मणःफलं।अलंनिर्वेदमागम्यनहिनोमीलनेक्षमं॥८॥सुग्रीवःक्रोधनोराजातीक्ष्णदंडश्चवानरः।भेतव्यंतस्यसततं

रामस्य च महात्मनः ॥९॥ हितार्थमेतदुक्तं च क्रियतां यदि रोचते ॥ उक्तं तां हि स्मयं यन्न सर्वेषामेव वानराः ॥१०॥ अंगदस्य वचः श्रुत्वा वच
नं गंधमादनः ॥ उवाच व्यक्तया वाचा पिपासाश्रमखिन्नया ॥११॥ सदृशं खलु वो वाक्यमंगदो यदुवाच ह ॥ हितं चैवानुकूलं च क्रि
यतामस्य भाषितं ॥१२॥ पुनर्मार्गामहे शैलान् कंदरांश्च दरीस्तथा ॥ काननानि च शून्यानि गिरिप्रस्रवणानि च ॥१३॥ यथोद्दिष्टा
नि सर्वाणि सुग्रीवेण महात्मना ॥ विचिन्वंतु वनं सर्वे गिरिदुर्गाणि संगताः ॥१४॥ ततः समुत्थाय पुनर्वानरास्ते महाबलाः ॥ विं
ध्यकाननसंकीर्णां विचेरुर्दक्षिणां दिशं ॥१५॥ ते शारदाभ्रप्रतिमं श्रीमद्रजतपर्वतं ॥ शृंगवंतं दरीवंतमधिरुह्य च वानराः ॥
१६॥ तत्र लोध्रवनं रम्यं सप्तपर्णवनानि च ॥ विचिन्वंतो हरिवराः सीतादर्शनकांक्षिणः ॥१७॥ तस्याग्रमधिरूढास्ते श्रांता विपु
लविक्रमाः ॥ न पश्यंति स्म वैदेहीं रामस्य महिषीं प्रियां ॥१८॥ ते तु दृष्टिगतं दृष्ट्वा तं शैलं बहुकंदरं ॥ अवरोहंत हरयो वीक्षमा
णाः समंततः ॥१९॥ अवरुह्य ततो भूमिं श्रांता विगतचेतसः ॥ स्थिता मुहूर्तं तत्राथ वृक्षमूलमुपाश्रिताः ॥२०॥ ते मुहूर्तं समाश्वस्ताः किं
चिद्भग्नपरिश्रमाः ॥ पुनरेवोद्यताः कृत्स्नां मार्गितुं दक्षिणां दिशं ॥२१॥ हनुमत्प्रमुखास्ते तु प्रस्थिताः प्लवगर्षभाः ॥ विंध्यमेवादितः
कृत्वा विचेरुश्च समंततः ॥२२॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे वाल्मीकीये किष्किंधाकांडे एकोनपंचाशत्सर्गः ॥४९॥ सह ताराङ्गदाभ्यां तु
संगम्य हनुमान्कपिः ॥ विचिनोति स्म विंध्यस्य गुहाश्च गहनानि च ॥१॥ सिंहशार्दूलजुष्टाश्च गुहाश्च परितस्तदा ॥ विषमेषु नगें

द्रस्य महाप्रस्रवणेषु च ॥२॥ आसेदुस्तस्य शैलस्य कोटिं दक्षिणपश्चिमां ॥ तेषां तत्रैव वसतां स कालोप्यत्यवर्त्तत ॥३॥ स हि दे
शो दुरन्वेष्यो गुहागहनवान्महान् ॥ तत्र वायुसुतः सर्वं विचिनोति स्म पर्वतं ॥४॥ परस्परेण हनुमानन्योन्यस्याविदूरतः ॥ गजो
गवाक्षो गवयः शरभो गंधमादनः ॥५॥ मैंदश्च द्विविदश्चैव हनूमान् जांबवान्नलः ॥ अंगदो युवराजश्च तारश्च वनगोचरः ॥
६ ॥ गिरिजालावृतान्देशान्मार्गित्वा दक्षिणां दिशं ॥ विचिन्वंतस्ततस्तत्र ददृशुर्विवृतं विलं ॥७॥ दुर्गमृक्षविलं नाम दानवेना
भिरक्षितं ॥ क्षुत्पिपासापरीतास्तु श्रांतास्तु सलिलार्थिनः ॥८॥ अवकीर्णलतावृक्षं ददृशुस्ते महाविलं ॥ तत्र क्रौंचाश्च हंसाश्च
सारसाश्चापि निष्क्रमन् ॥९॥ जलार्द्राश्चक्रवाकाश्च रक्तांगाः पद्मरेणुभिः ॥ ततस्तद्विलमासाद्य सुगंधि दुरतिक्रमं ॥१०॥ विस्मय
व्यग्रमनसो बभूवुर्वानरर्षभाः ॥ संजातपरिशंकास्ते तद्विलं प्लवगोत्तमाः ॥११॥ अभ्यपद्यंत संहृष्टास्तेजोवंतो महाबलाः ॥ महास
र्पसमाकीर्णं दैत्येंद्रनिलयोपमं ॥१२॥ दुर्दर्शमतिघोरं च दुर्विगाह्यं च सर्वतः ॥ ततः पर्वतकूटाभो हनूमान्मारुतात्मजः ॥१३॥ अब्र
वीद्वानरान्सर्वान्कांतारवनकोविदः ॥ गिरिजालावृतान्देशान्मार्गित्वा दक्षिणां दिशं ॥१४॥ वयं सर्वे परिश्रांता न च पश्याम मैथि
लीं ॥ अस्माच्चापि विलाद्धंसाः क्रौंचाश्च सह सारसैः ॥१५॥ जलार्द्राश्चक्रवाकाश्च निष्पतंति च सर्वशः ॥ नूनं सलिलवानत्र कूपो वा
यदि वा ह्रदः ॥१६॥ तथा चेमे विलद्वारि स्निग्धास्तिष्ठंति पादपाः ॥ इत्युक्ते तद्विलं सर्वे विविशुस्तिमिरावृतं ॥१७॥ अचंद्रसूर्यं हरयो द

ददृशुरोमहर्षणं ॥ निश्राम्य तस्मात्सिंहांश्च तांस्तांश्च मृगपक्षिणः ॥१८॥ प्रविष्टा हरिशार्दूला बिलं तिमिरसंवृतं ॥ न तेषां सज्जते च
क्षुर्न तेजो न पराक्रमः ॥१९॥ वायोरिव गतिस्तेषां दृष्टिस्तमसि वर्तते ॥ ते प्रविष्टास्तु वेगेन तद्बिलं कपिकुंजराः ॥२०॥ प्रकाशम
भिरामं च ददृशुर्देशमुत्तमं ॥ ततस्तस्मिन्बिले दुर्गे नानापादपसंकुले ॥२१॥ अन्योन्यं संपरिष्वज्य जग्मुर्योजनमुत्तरं ॥ ते नष्टसं
ज्ञास्तृषिताः संभ्रांताः सलिलार्थिनः ॥२२॥ परिपेतुर्बिले तस्मिन्कंचित्कालमतंद्रिताः ॥ ते कृशा दीनवदनाः परिश्रांताः प्लवं
गमाः ॥२३॥ आलोकं ददृशुर्वीरा निराशा जीविते तदा ॥ ततस्तं देशमागम्य सर्वे वितिमिरं पुनः ॥२४॥ ददृशुः कांचनान्वृक्षान्दी
प्तवैश्वानरप्रभान् ॥ सालांस्तालांस्तमालांश्च पुन्नागान्वंजुलान्धवान् ॥२५॥ चंपकान्नागवृक्षांश्च कर्णिकारांश्च पुष्पिता
न् ॥ स्तबकैः कांचनैश्चित्रैः रक्तैः किसलयैस्तथा ॥२६॥ आपीडैश्च लताभिश्च हेमभारविभूषितान् ॥ तरुणादित्यसंकाशान्वैडू
र्यमयवेदिकान् ॥२७॥ विभ्राजमानान्वपुषा पादपांश्च हिरण्मयान् ॥ नीलवैडूर्यवर्णाश्च पद्मिन्यः पतगैर्वृताः ॥२८॥ महद्भिः
कांचनैः पद्मैर्वृता बालार्कसन्निभैः ॥ जातरूपमयैर्मत्स्यैर्महद्भिश्च सकच्छपैः ॥२९॥ नलिनीस्तत्र ददृशुः प्रसन्नसलिलावृताः
कांचनानि विमानानि राजतानि तथैव च ॥३०॥ तपनीयगवाक्षाणि मुक्ताजालावृतानि च ॥ हैमराजतभौमानि वैडूर्यमणिवं
ति च ॥३१॥ ददृशुस्तत्र हरयो गृहमुख्यानि सर्वशः ॥ पुष्पितान्फलिनो वृक्षान्प्रवालमणिसन्निभान् ॥३२॥ कांचनभ्रमरांश्चैव ।

मधूनि च समंततः मणिकांचनचित्राणि शयनान्यासनानि च ।३३। विविधानि विशालानि ददृशुस्ते समंततः । हैमराजत-
कांस्यानां भाजनानां च राशयः ।३४। अगुरूणां च दिव्यानां चंदनानां च संचयान् । शुचीन्यभ्यवहाराणि मूलानि च फला-
नि च ।३५। महार्हाणि च पानानि मधूनि रसवंति च । कंबलानां च चित्राणामजितानां च संचयान् ।३६। तत्र तत्र च विन्यस्तान्
दीप्तान्वैश्वानरप्रभान् ददृशुर्वानराः शुभ्रान् जातरूपस्य संचयान् ।३७। तेपि तत्र विचिन्वंतो बिले तत्र महाप्रभां । ददृशुर्वानराः
शूराः स्त्रियं कांचिददूरतः ३८ तां दृष्ट्वा भृशसंत्रस्तां चीरकृष्णाजिनांबरां । तापसीं नियताहारां ज्वलंतीमिव तेजसा ।३९। वि-
स्मिता हरयस्तत्र व्यवतिष्ठंत सर्वशः । ततो हनूमान् गिरिसन्निकाशः कृतांजलिस्तामभिवाद्य वृद्धां । पप्रच्छ का त्वं भवनं बिलं च
रत्नानि चेमानि वदस्व कस्य ॥४०॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे वाल्मीकीये किष्किंधाकांडे पंचाशः सर्गः ।५०। इत्युक्त्वा ह-
नुमांस्तत्र पुनः कृष्णाजिनांबरां । अब्रवीत्तां महाभागां तापसीं धर्मचारिणीं ।१। इदं प्रविष्टाः सहसा बिलं तिमिरसंवृतं । क्षुत्पि-
पासापरिश्रांताः परिखिन्नाश्च सर्वशः ।२। महद्धरण्या विवरं प्रविष्टाः स्म पिपासिताः । इमांस्त्वेवंविधान् भावान् विविधानद्भु-
तोपमान् ।३। दृष्ट्वा वयं प्रव्यथिताः संभ्रांता नष्टचेतसः । कस्येमे कांचना वृक्षास्तरुणादित्यसन्निभाः ।४। शुचीन्यभ्यवहारा-
णि मूलानि च फलानि च । कांचनानि विमानानि राजतानि गृहाणि च ।५। तपनीयगवाक्षाणि मणिजालावृतानि च । पुष्पि-

ताः फलवंतश्च पुण्याः सुरभिगंधयः ॥६॥ इमे जांबूनदमयाः पादपाः कस्य तेजसा । कांचनानि च पद्मानि जातानि विमले ज
ले ॥७॥ कथं मत्स्याश्च सौवर्णाः सहति संति कच्छपैः ॥ आत्मनस्त्वनुभावाद्वा कस्य वैतत्तपोबलं ॥८॥ अजानतां नः सर्वेषां सर्वम
ख्यातुमर्हसि ॥ एवमुक्ता हनुमता तापसी धर्मचारिणी ॥९॥ प्रत्युवाच हनूमंतं सर्वभूतहिते रता ॥ मयो नाम महातेजा मायावी
दानवर्षभः ॥१०॥ तेनेदं निर्मितं सर्वं मायया कांचनं वनं ॥ पुरा दानवमुख्यानां विश्वकर्मा बभूव ह ॥११॥ येनेदं निर्मितं सर्वं कांच
नं भवनोत्तमं ॥ सतु वर्षसहस्राणि तपस्तप्त्वा महावने ॥१२॥ पितामहाद्वरं लेभे सर्वमौशनसं धनं ॥ विधाय सर्वं बलवान्सर्व
कामेश्वरस्तदा ॥१३॥ उवास सुखितः कालं कंचिदस्मिन्महावने ॥ तमप्सरसि हेमायां सक्तं दानवसत्तमं ॥१४॥ विक्रम्यैवाशनिं गृ
ह्य जघान स पुरंदरः ॥ इदं च ब्रह्मणा दत्तं हेमायै भवनोत्तमं ॥१५॥ शाश्वताः कामभोगाश्च गृहं चेदं हिरण्मयं ॥ दुहिता मेरुसाव
र्णेरहं तस्याः स्वयंप्रभा ॥१६॥ इदं रक्षामि भवनं हेमाया वानरोत्तम ॥ मम प्रियसखी हेमा नृत्तगीतविशारदा ॥१७॥ तया दत्तवरा
चास्मि रक्षामि भवनं महत् ॥ किं कार्यं कस्य वा हेतोः कांताराणि प्रपद्यथ ॥१८॥ कथं चेदं वनं दुर्गं युष्माभिरुपलक्षितं ॥ इमान्यभ्य
वहाराणि मूलानि च फलानि च ॥१९॥ भुक्त्वा पीत्वा तु पानीयं सर्वं मे वक्तुमर्हथ ॥२०॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे वाल्मीकीये किष्किं
धाकांडे एकपंचाशत्सर्गः ॥५१॥ अथ तानब्रवीत्सर्वान्विश्रांतान्हरियूथपान् ॥ इदं वचनमेकाग्रा तापसी धर्मचारिणी ॥१॥

ब १

अथतानब्रवीत्सर्वान्विश्रांतान्हरियूथपान्।इदंवचनमेकाग्रांतापसीधर्मचारिणी।१।वानरायदिवःखेदःप्रनष्टः
फलभक्षणात्।यदिचैतन्मयाश्राव्यंश्रोतुमिच्छामिकथ्यतां।२।तस्यास्तद्वचनंश्रुत्वाहनूमान्मारुतात्मजः।आर्जवेनयथा
तत्वमाख्यातुमुपचक्रमे।३।राजासर्वस्यलोकस्यमहेंद्रवरुणोपमः।रामोदाशरथिःश्रीमान्प्रविष्टोदंडकावनं।४।लक्ष्मणेन
सहभ्रात्रावैदेह्याभार्ययासह।तस्यभार्याजनस्थानाद्रावणेनहृताबलात्।५।वीरस्तस्यसखाराज्ञःसुग्रीवोनामवानरः।राजा
वानरमुख्यानांयेनप्रस्थापितावयं।६।अगस्त्यचरितांमाशांदक्षिणांयमरक्षितां।सहैभिर्वानरैर्मुख्यैरंगदप्रमुखैर्वयं।७।राव
णंसहिताःसर्वेराक्षसंकामरूपिणं।सीतयासहवैदेह्यामार्गध्वमितिचोदिताः।८।विचिन्वंतोवनंसर्वेसमग्रांदक्षिणांदिशं
नाधिगच्छामवैदेहींरावणंनापितंरिपुं।बुभुक्षिताःपरिश्रांतावृक्षमूलमुपाश्रिताः।९।विवर्णवदनाःसर्वेसर्वेध्यानपरायणाः।
नाधिगच्छामहेपारंमग्नाश्चिंतामहार्णवे।१०।चारयंतस्ततश्चक्षुर्दृष्टवंतोमहद्बिलं।लतापादपसंपन्नंतिमिरेणसमावृतं।११।अ
स्माद्धंसाजलक्लिन्नानिर्यातावितृताद्बिलात्।कुरराःसारसाश्चैवनिष्पतंतिपतत्रिणः।१२।साध्वत्रप्रविशामेतिमयातूक्ताः
प्लवंगमाः।तेषामपिहिसर्वेषामनुमानमुपागतं।१३।गच्छामःप्रविशामेतिभर्तृकार्यत्वरान्विताः।ततोगाढंनिपतितागृह्यहस्तौ
परस्परं।१४।इदंप्रविष्टाःसहसाबिलंतिमिरसंवृतं।एतन्नःकार्यमेतेनकृत्येनवयमागताः।१५।त्वांचैवोपगताःसर्वेपरिद्यूना

॥रा०कि०॥ बुभुक्षिताः॥आतिथ्यधर्मदत्तानिमूलानिचफलानिच॥१६॥अस्माभिरुपभुक्तानिबुभुक्षापरिपीडितैः।यत्त्वयारक्षिताःसर्वे
॥७१॥ म्रियमाणाबुभुक्षया॥१७॥ब्रूहिप्रत्युपकारार्थंकिंतेकुर्वंतुवानराः॥एवमुक्तातुर्वज्ञावानरैस्तैःस्वयंप्रभा॥१८॥प्रत्युवाचततःस स २
र्वानिदंवानरयूथपान्॥सर्वेषांपरितुष्टास्मिवानराणांतरस्विनां॥१९॥चरंत्याममधर्मेणनकार्यमिहकेनचित्‌ एवमुक्तःशुभं
वाक्यंतापस्याधर्मसंहितं॥२०॥उवाचहनुमान्वाक्यंतामनिंदितचेष्टितां।शरणंत्वांप्रपन्नाःस्मःसर्वेवैधर्मधारिणि॥२१॥यः
कृतःसमयोस्मासुसुग्रीवेणमहात्मना।सतुकालोअतिक्रांतोबिलेचपरिवर्ततां।सात्वमस्माद्बिलात्‌घोरादुत्तारयितुमर्ह
सि तस्मात्सुग्रीववचनादतिक्रांतान्गतायुषः २३ त्रातुमर्हसिनःसर्वान्सुग्रीवभयशंकितान्॥महच्चकार्यमस्माभिक
र्तव्यंधर्मचारिणी॥२४॥तच्चापिनकृतंकार्यमस्माभिरिहवासिभिः।एवमुक्ताहनुमतातापसीवाक्यमब्रवीत्‌॥२५॥जीवतादुष्क
रंमन्येप्रविष्टेननिवर्तितुं॥तपसस्तुप्रभावेणनियमोपार्जितेनच॥२६॥सर्वानेवबिलादस्मात्तारयिष्यामिवानरान्॥नीमील
यंतुचक्षूंषिसर्वेवानरपुंगवाः॥२७॥नहिनिष्क्रमितुंशक्यमनिमीलितलोचनैः।ततस्तुमीलिताःसर्वेसकुमारांगुलैःकरैः॥
२८॥सहसापिदधुर्दृष्टिंहृष्टागमनकांक्षया॥वानरास्तुमहात्मानोहस्तरुद्धमुखास्तदा॥२९॥निमेषांतरमात्रेणबिलादुत्ता ॥राम॥
रितास्तया॥सर्वेस्तान्वानरांस्तत्रतापसीधर्मचारिणी॥३०॥निःसृतान्विषमात्तस्मात्समाश्वास्येदमब्रवीत्‌॥एषविंध्योगिरिः। ॥७१॥

श्रीमान्नानाद्रुमलतायुतः॥२१॥ एष प्रस्रवणः शैलः सागरोयं महोदधिः॥ स्वस्तिवोस्तु गमिष्यामि भवनं वानरर्षभाः॥२२॥ इत्युक्त्वा
तद्बिलं श्रीमत्प्रविवेश स्वयंप्रभा॥२३॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे वाल्मीकीये किष्किंधाकांडे द्विपंचाशः सर्गः॥५२॥ ततस्तु ददृशु
र्घोरं सागरं वरुणालयं॥ अपारमभिगर्जंतं घोरैरूर्मिभिराकुलं॥१॥ मयस्य मायाविहितं गिरिदुर्गं विचिन्वतां॥ तेषां मासो व्यति
क्रांतो यो राज्ञा समयः कृतः॥२॥ विंध्यस्य तु गिरेः पादे संप्रपुष्पितपादपे॥ उपविश्य महाभागाश्चिंतामापेदिरे तदा॥३॥ ततः पुष्पा
तिभाराग्रांल्लताशतसमावृतान्॥ द्रुमान्वासंतिकान्दृष्ट्वा बभूवुर्भयशंकिताः॥४॥ ते वसंतमनुप्राप्तं प्रतिपद्य परस्परं॥ नष्टसंदे
हकालार्था निपेतुर्धरणीतले॥५॥ ततस्तान्कपिवृद्धांश्च शिष्टांश्चैव वनौकसः॥ वाचा मधुरयाभाष्य यथावदनुमान्य च॥ ह
स्तुसिंहवृषस्कंधः पीनायतभुजः कपिः॥ युवराजो महाप्राज्ञ अंगदो वाक्यमब्रवीत्॥६॥ शासनात्कपिराजस्य वयं सर्वे वि
निर्गताः॥ मासः पूर्णो बिलस्थानां ह[illegible]रयः किं न बुध्यत॥७॥ वयमाश्वयुजे मासि कालसंख्याव्यवस्थिताः॥ प्रस्थिताः सोपि चाती
तः किमतः कार्यमुत्तरं॥८॥ भवंतः प्रत्ययं प्राप्ताः नीतिमार्गविशारदाः॥ हितेष्वभिहिता भर्तुर्निविष्टाः सर्वकर्मसु॥१०॥ कर्मस्ववि
हिताः सर्वे दिक्षु विश्रुतपौरुषाः॥ मां पुरस्कृत्य निर्याताः पिंगाक्षप्रतिचोदिताः॥११॥ इदानीमकृतार्थानां मर्तव्यं नात्र संशयः॥ ह
रिराजस्य संदे[illegible]शमकृत्वा कः सुखी भवेत्॥१२॥ तस्मिन्नतीते काले तु [illegible] सुग्रीवेण स्वयं कृते॥ प्रायोपवेशनं युक्तं सर्वेषां च

वनौकसां॥१३॥तीक्ष्णःप्रकृत्यासुग्रीवःस्वामिभावेव्यवस्थितः।नक्षमिष्यतिनःसर्वानपराधकृतोगतान्॥१४॥अप्रवृत्तौच
सीतायाःपापमेवकरिष्यति॥तस्मात्क्षममिहाद्यैवहितंप्रायोपवेशनं॥१५॥त्यक्त्वापुत्रांश्चदारांश्चधनानिचगृहाणिच।ध्रुवं
नोहिंसितेराजासर्वान्प्रतिगतानितः॥१६॥वधेनाप्रतिरूपेणश्रेयान्मृत्युरिहैवनः।नचाहंयौवराज्येनसुग्रीवेणाभिषेचि
तः॥१७॥नरेंद्रेणाभिषिक्तोस्मिरामेणाक्लिष्टकर्मणा।सपूर्वंबद्धवैरोमांराजादृष्ट्वाव्यतिक्रमं॥१८॥घातयिष्यतिदंडेनतीक्ष्णे
नकृतनिश्चयः।किंमेसुहृद्भिर्व्यसनंपश्यद्भिर्जीवितांतरे॥१९॥इहैवप्रायमासिष्येपुण्येसागररोधसि।एतच्छ्रुत्वाकुमारेणयु
वराजेनभाषितं॥सर्वेतेवानरश्रेष्ठाःकरुणंवाक्यमब्रुवन्॥२०॥तीक्ष्णप्रकृत्यासुग्रीवःप्रियासक्तश्चराघवः।समीक्ष्याकृत
कार्यांस्तुतस्मिंश्चसमयेगते॥२१॥अदृष्टायांचवैदेह्यांदृष्ट्वाचैवसमागतान्।राघवःप्रियकामायघातयिष्यत्यसंशयः॥२२॥नक्ष
मंचापराद्धानांगमनंस्वामिपार्श्वतः।प्रधानभूताश्चवयंसुग्रीवस्यसमाहिताः॥२३॥इहैवसीतामन्विष्यप्रवृत्तिमुपलभ्यवा।नो
चेद्गच्छामतंवीरंगमिष्यामोयमक्षयं॥२४॥प्लवंगमानांतुभयार्दितानांश्रुत्वावचस्तारइदंबभाषे।अलंविषादेनबिलंप्रविश्यव
सामसर्वेयदिरोचतेवचः॥२५॥इदंहिमायाविहितंसुदुर्गमंप्रभूतपुष्पोदकभोज्यपेयं।इहास्तिनोनैवपुरंदराद्भयंनराघवा
द्वानरराजतोपिवा॥२६॥श्रुत्वांगदस्यापिवचोनुकूलमूचुश्चसर्वेहरयःप्रतीताः।यथानहन्येमतथाविधानमसक्तमद्यैवविधि

धीयतां नः ॥ २७ ॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे वाल्मीकीये किष्किंधाकांडे त्रिपंचाशत्सर्गः ॥ ५३ ॥ तथा ब्रुवति तारे तु ताराधिपतिवर्चसि
अथ मेने हृ तं राज्यं हनूमानंगदेन तत् ॥ १ ॥ बुद्ध्या ह्यष्टांगया युक्तं चतुर्बलसमन्वितं ॥ चतुर्दशगुणं मेने हनुमान्वालिनः सुतं ॥
२ ॥ आपूर्यमाणं शश्वच्च तेजोबलपराक्रमैः ॥ शशिनं शुक्लपक्षादौ वर्द्धमानमिव श्रिया ॥ ३ ॥ बृहस्पतिसमं बुद्ध्या विक्रमे सदृ
शं पितुः ॥ शुश्रूषमाणं तारस्य शुक्रस्येव पुरंदरं ॥ ४ ॥ भर्तुरर्थे परिश्रांतं सर्वशास्त्रविशारदं ॥ अभिसंधातुमारेभे हनूमानंगदं ततः
५ स चतुर्णामुपायानां द्वितीयमुपवर्णयन् ॥ भेदयामास तान्सर्वान्वानरान्वाक्यसंपदा ॥ ६ ॥ तेषु सर्वेषु भिन्नेषु ततो भीष
यदंगदं ॥ भीषणैर्विविधैर्वाक्यैः कोपोपायसमन्वितैः ॥ ७ ॥ त्वं समर्थतरः पित्रा युद्धे तारेय वै ध्रुवं ॥ दृढं धारयितुं शक्तः कपि
राज्यं यथा पिता ॥ ८ ॥ नित्यमस्थिरचित्ता हि कपयो हरिपुंगव ॥ नाज्ञाप्यं विषहिष्यंति पुत्रदारं विना त्वया ॥ ९ ॥ त्वां नैते ह्यनुयुंजी
रन्प्रत्यक्षं प्रवदामि ते ॥ यथायं जांबवान्नीलः सुहोत्रश्च महाबलः ॥ १० ॥ न ह्यहं त इमे सर्वे सामदानादिभिर्गुणैः ॥ दंडेन न त्वया
शक्याः सुग्रीवादपिकर्षितुं ॥ ११ ॥ विगृह्यासनमप्याहुर्दुर्बलेन बलीयसः ॥ आत्मरक्षाकरस्तस्मान्न विगृह्णीत दुर्बलः ॥ १२ ॥ यां
चेमां मन्यसे धात्रीमेतद्बिलमिति स्मृतं ॥ एतल्लक्ष्मणबाणानामीषत्कार्यं विदारणे ॥ १३ ॥ स्वल्पं हि कृतमिंद्रेण क्षिपता ह्यशनिं
पुरा ॥ लक्ष्मणो निशितैर्बाणैर्भिंद्यात्पत्रपुटं यथा ॥ १४ ॥ लक्ष्मणस्य च नाराचा बहवः संति द्विधाः ॥ वज्राशनिसमस्पर्शा गिरीणाम

।।रा०कि० पिदारणा।।१५।।अवस्थाने यदैवत्वमासिष्यसि परंतप।न दैवहरयः सर्वे त्यक्षंति कृतनिश्चयाः।।१६।।स्मरंतः पुत्रदाराणां नित्योद्वि
।।७२।। ग्ना बुभुक्षिताः।खेदिता दुःखशय्याभिस्त्वां करिष्यंति पृष्ठतः।।१७।।दुःखाद्दुःखतरं कृत्वा किं करिष्यंति पृष्ठतः।।१७।।दुःखाद्दुःखतरं कृ
त्वा किं करिष्यंति दुर्गताः।स त्वं हीनः सुहृद्भिश्च हितकामैश्च बंधुभिः।।१८।।तृणादपि भृशोद्विग्नः स्पंदमानाद्भविष्यसि।न च जातु
न हिंस्युस्त्वां घोरा लक्ष्मणसायकाः।अपावृतं जिघांसंतो महावेगा दुरासदाः।।१९।।अस्माभिस्तु गतं सार्द्धं विनीतवदुपस्थितं।आ
नुपूर्व्यात्तु सुग्रीवो राज्ये त्वां स्थापयिष्यति।।२०।।धर्मकामः पितृव्यस्ते प्रीतिकामो दृढव्रतः।सुग्रीवः शुचिः सत्यप्रतिज्ञश्च स त्वां जातु म
नाशयेत्।।२१।।प्रियकामश्च ते मातुस्तदर्थं चास्य जीवितं।तस्यापत्यं च नास्त्यन्यत्तस्मादंगद गम्यतां।।२२।।इत्यार्षे श्रीरामायणे
वाल्मीकीये किष्किंधाकांडे चतुःपंचाशत्सर्गः।।५४।।श्रुत्वा हनूमतो वाक्यं प्रश्रितं धर्मसंहितं।स्वामिसत्कारसंयुक्तमंगदो वा
त्म क्यमब्रवीत्।।१।।स्थैर्यमात्मनः शौचमानृशंस्यमथार्जवं।विक्रमश्चैव धैर्यं च सुग्रीवे नोपपद्यते।।२।।भ्रातुर्ज्येष्ठस्य यो भार्यां
जीवतो महिषीं प्रियां।धर्मेण मातरं यस्तु स्वीकरोति जुगुप्सितः।।३।।कथं स धर्मं जानीते येन भ्राता दुरात्मना।युद्धायाभिनियु
क्तेन विलस्यापिहितं मुखं।।४।।सत्यात्पाणिगृहीतश्च कृतकर्मा महायशाः।विस्मृतो राघवो येन स कस्य सुकृतं स्मरेत्।।५।।ल ।।राम।।
क्ष्मणस्य भयेनेह नाधर्मभयभीरुणा।आदिष्टा मार्गितुं सीतां धर्ममस्मिन्कथं भवेत्।।६।।तस्मिन्पापे कृतघ्ने तु स्मृतिहीने चला ।।७२।।

ने

त्मनि॥ आर्यको विश्वसेज्ज्ञातु नत्कुलीनो विशेषतः॥७॥ राज्ये पुत्रः प्रतिष्ठाप्य सद्गुणो विगुणोपि वा कथं शत्रुकुलीनं मां सु
ग्रीवो जीवयिष्यति॥८॥ भिन्नमंत्रो विरुद्धश्च भिन्नशक्ति कथं त्वहं। किष्किंधां प्राप्य जीवेयमनाथवद्दुर्बलः॥९॥ उपांशुदंडे
न हि मां बंधनेनोपपादयेत्॥ शठः क्रूरो नृशंसश्च सुग्रीवो राज्यकारणात्॥१०॥ बंधनाच्चावसादान्मे श्रेयः प्रायोपवेशनं॥ अ
नुज्ञानं तु मां सर्वे गृहं गच्छंतु वानराः॥११॥ अहं वः प्रतिजानामि न गमिष्याम्यहं पुरीं। इहैव प्रायमासिष्ये श्रेयो मरणमेव मे॥१२॥ अ
भिवादनपूर्वं तु राघवौ बलशालिनौ॥१३॥ वाच्यः पिता यवीयान्मे सुग्रीवो वानरेश्वरः। आरोग्यपूर्वं कुशलं वा आमाता रुमा च मे
१४॥ मातरं चैव मे तारामाश्वासयितुमर्हथ॥ प्रकृत्या प्रियपुत्रा सा सानुक्रोशा तपस्विनी। विनष्टं मामिह श्रुत्वा व्यक्तं हास्यति जीवि
तं॥ एतावदुक्त्वा वचनं वृद्धांस्तानभिवाद्य च॥१५॥ विवेश चांगदो भूमौ रुदन्दर्भेषु दुर्मुखः। तस्य संविशतस्तत्र रुदंतो वानरर्ष
भाः॥१६॥ नयनेभ्यः प्रमुमुचुरुष्णं वै वारि दुःखिताः। सुग्रीवं चैव निंदंतः प्रशंसंतश्च वालिनं॥१७॥ परिवार्यांगदं सर्वे व्यवसन्प्रायमु
पास्थिताः। मतं तद्वालिपुत्रस्य विज्ञाय प्लवगर्षभाः॥१८॥ उपस्पृश्योदकं सर्वे प्राङ्मुखाः समुपाविशन्। दक्षिणाग्रेषु दर्भेषु उद
क्तीरं समाश्रिताः॥२०॥ मुमूर्षवो हरिश्रेष्ठा एतत्क्षममिति स्म ह। रामस्य वनवासं च क्षयं दशरथस्य च॥२१॥ जनस्थानवधं चैव व
धं चैव जटायुषः। हरणं चैव वैदेह्या वालिनश्च वधं तथा॥२२॥ रामकोपं च वदतां हरीणां भयमागतं। स संविशद्भिर्बहुभिर्महीं

॥रा०कि०॥ धरोमहाद्रिकूटप्रतिमैःप्लवंगमैः।बभूवसंनादितदितनिर्झरांतरोभृशंनदद्भिर्जलदैरिवांबरं॥२७॥इत्यार्षेश्रीरामायणे
॥७४॥ वाल्मीकीयेकिष्किंधाकांडेपंचपंचाशत्सर्गः॥५५॥उपविष्टास्तुतेसर्वेयस्मिन्प्रायेगिरिस्थले।हरयोगृध्रराजश्चतंदेशमु
पचक्रमे॥१॥संपातिर्नामनाम्नातुचीरंजीविविहंगमः॥भ्राताजटायुषःश्रीमान्विख्यातबलपौरुषः॥२॥कंदरा[illegible]दभिनि
ष्क्रम्यसविंध्यस्यमहागिरेः।उपविष्टान्हरीन्दृष्ट्वाहृष्टात्मागिरमब्रवीत्॥३॥विधिःकिलनरंलोकेविधानेनानुवर्तते।यथायं
विहितोभक्ष्यश्चिरान्मह्यमुपागतः॥४॥परंपराणांभक्षिष्येवानराणांमृतंमृतं।उवाचैतद्वचःपक्षीतान्निरीक्ष्यप्लवंगमान्॥
५॥तस्यतद्वचनंश्रुत्वाभक्ष्यलुब्धस्यपक्षिणः।अंगदःपरमायस्तोहनूमंतमथाब्रवीत्॥६॥पश्यगृध्रापदेशेनसाक्षाद्वैवस्व
तोयमः।इमंदेशमनुप्राप्तोवानराणांविपत्तये॥७॥रामस्यनकृतंकार्यंराज्ञश्चनवचःकृतं।हरीणामियमज्ञाताविपत्तिःसह
सागता॥८॥वैदेह्याःप्रियकामेनकृतंकर्मजटायुषा।गृध्रराजेनयत्तत्रश्रुतंवस्तदशेषतः॥९॥तथासर्वाणिभूतानितिर्यग्यो
निगतान्यपि।प्रियंकुर्वंतिरामस्यत्यक्त्वाप्राणान्यथावयं॥१०॥अन्योन्यमुपकुर्वंतिस्नेहकारुण्ययंत्रिताः।ततस्तस्योपकारा
र्थंत्यजतात्मानमात्मना॥११॥प्रियंकृतंहिरामस्यधर्मज्ञेनजटायुषा।राघवार्थेपरिश्रांतावयंसंत्यक्तजीविताः॥१२॥कांतारा ॥राम॥
णिप्रपन्नास्मनचपश्याममैथिलीं।ससुखीगृध्रराजस्तुरावणेनहतोरणे॥१३॥मुक्तश्चसुग्रीवभयाद्गतश्चपरमांगतिं।जटायु ॥७४॥

षो विनाशे न राज्ञो दशरथस्य च ॥१४॥ हरणेन च वैदेह्याः संश्रायं हरयो गताः। रामलक्ष्मणयोर्वासमरण्ये सह सीतया ॥१५॥
राघवस्य च बाणेन वालिनश्च तथा वधं। रामकोपादशेषाणां रक्षसां च तथा वधः ॥१६॥ कैकेय्या वरदानेन कृतं हि विकृतं कृ
तं। तदसुखमनुकीर्तितं वचो भुवि पतितांश्च निरीक्ष्य वानरान्। भृशचलितमतिर्महामतिः कृपणमुदाहृतवान् स गृध्ररा
जः ॥१७॥ ततः श्रुत्वा तदा वाक्यमंगदस्य मुखोद्गतं। अब्रवीद्वचनं गृध्रस्तीक्ष्णतुंडो महास्वनः ॥१८॥ कोयं गिरा घोषयति प्रा
णैः प्रियतरस्य मे। जटायुषो वधो भ्रातुः कंपयन्निव मे मनः ॥१९॥ कथमासीज्जनस्थाने युद्धं राक्षसगृध्रयोः। नामधेयमिदं
भ्रातुश्चिरायाद्य मया श्रुतं ॥२०॥ इच्छेयं गिरिदुर्गाच्च भवद्भिरवतारितुं। यवीयसो गुणज्ञस्य श्लाघनीयस्य विक्रमैः ॥२१॥ अति
दीर्घस्य कालस्य परितुष्टोस्मि कीर्तनात्। तदिच्छेयमिदं श्रोतुं विनाशं वानरर्षभाः ॥२२॥ भ्रातुर्जटायुषस्तस्य जनस्थाननिवासि
नः। तस्यैव च मम भ्रातुः सखा दशरथः कथं ॥२३॥ यस्य रामः प्रियः पुत्रो ज्येष्ठो गुरुजनःप्रियः। सूर्यांशुदग्धपक्षत्वान्न शक्नोमि विस
र्पितुं। इच्छेयं पर्वतादस्मादवतर्तुमरिंदमाः ॥२४॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे वाल्मीकीये किष्किंधाकांडे षट्पंचाशत्सर्गः ॥५६॥ शोकाद्भ्र
ष्टस्वरमपि श्रुत्वा वानरयूथपाः। श्रद्दधुर्नैव तद्वाक्यं कर्मणा तस्य शंकिताः ॥१॥ ते प्रायमुपविष्टास्तु दृष्ट्वा गृध्रं प्लवंगमाः। चक्रुर्बु
द्धिं तदा रौद्रां सर्वान्नो भक्षयिष्यति ॥२॥ सर्वथा प्रायमासीनान्यदि नो भक्षयिष्यति। कृतकृत्या भविष्यामः क्षिप्रं सिद्धिमितो गताः॥

।।रा०किं०
।।७५।।

३।एतां बुद्धिं ततश्चक्रुः सर्वे ते हरियूथपाः अवतीर्य गिरेः शृंगाद्दृश्यमाहांगदस्तदा।४।बभूवर्क्षरजोनाम वानरेंद्रः प्रतापवान्
ममार्यः पार्थिवः पक्षिन् धार्मिकौ तस्य चात्मजौ।५।सुग्रीवश्चैव वाली च पुत्रावोघबलावुभौ लोके विश्रुतकर्माभूद्राजा।
वाली पिता मम।६।राजा कृत्स्नस्य जगत इक्ष्वाकूणां महारथः रामो दाशरथिः श्रीमान्प्रविष्टो दंडकावनं।७।लक्ष्मणेन सह
भ्रात्रा वैदेह्या सह भार्यया।पितुर्निदेशनिरतो धर्म्यं पंथानमाश्रितः।८।तस्य भार्या जनस्थानाद्रावणेन हृता बलात्।रामस्य
तु पितुर्मित्रो जटायुर्नाम गृध्रराट्।९।ददर्श सीतां वैदेहीं ह्रियमाणां विहायसा रावणं विरथं कृत्वा स्थापयित्वा मैथिलीं।१०
परिश्रांतश्च वृद्धश्च रावणेन हतो रणे।एवं गृध्रो हतस्तेन रावणेन बलीयसा।११।संस्कृतश्चापि रामेण जगाम गतिमुत्तमां।।
ततो मम पितृव्येन सुग्रीवेण महात्मना।१२।चकार राघवः सख्यं सोवधीत्पितरं मम।मम पित्रा विरुद्धो हि सुग्रीवः सचिवैः
सह।१३।निहत्य वालिनं रामस्ततस्तमभिषेचयत्।स राज्ये स्थापितस्तेन सुग्रीवो वानरेश्वरः।१४।राजा वानरमुख्यानां ये
न प्रस्थापिता वयं।एवं रामप्रयुक्तास्तु मार्गमाणास्ततस्ततः।१५।वैदेहीं नाधिगच्छामो रात्रौ सूर्यप्रभामिव।ते वयं दंडकार
ण्यं विचित्य सुसमाहिताः।१६।अज्ञानात्तु प्रविष्टाः स्म धरण्या विवरं बिलं।मयस्य मायाविहितं तद्बिलं च विचिन्वतां।१७। ।।राम
व्यतीतस्तत्र नो मासो यो राज्ञा समयः कृतः।ते वयं कपिराजस्य सर्वे वचनकारिणः।१८।कृतां संस्थां मतिक्रांता भयात्प्राय ।।७४।।

सुपासिताः॥ क्रुद्धे तस्मिंस्तु काकुत्स्थे सुग्रीवे च सलक्ष्मणे ॥१९॥ गतानामपि सर्वेषां तत्र नो नास्ति जीवितं ॥२०॥ इत्यार्षे श्रीरामा
यणे वाल्मीकीये किष्किंधाकांडे सप्तपंचाशत्सर्गः ॥५७॥ इत्युक्तं करुणं वाक्यं वानरैस्त्यक्तजीवितैः सबाष्पो वानरान् गृध्रः
प्रत्युवाच महास्वनः ॥१॥ यवीयान्मम संभ्राता जटायुर्नाम वानराः यमाख्यात हतं युद्धे रावणेन बलीयसा ॥२॥ वृद्धभावाद
पक्षत्वात् शृण्वंस्तदपि मर्षये ॥ नहि मे शक्तिरस्त्यद्य भ्रातुर्वैरविमोक्षणे ॥३॥ पुरा वृत्रवधे वृत्ते स चाहं च जयैषिणौ ॥ आदित्य
मुपयातौ स्वो ज्वलंतं रश्मिमालिनं ॥४॥ आवृत्याकाशमार्गं तु जवेन स्म गतौ भृशं ॥ मध्यं प्राप्ते तु सूर्ये तु जटायुरवसीदति ॥५॥ तम
हं भ्रातरं दृष्ट्वा सूर्यरश्मिभिरर्दितं ॥ पक्षाभ्यां छादयामास स्नेहात्परमविह्वलं ॥६॥ निर्दग्धपक्षः पतितो विंध्येहं वानरर्षभाः ॥
अहमस्मिन् वसन्भ्रातुः प्रवृत्तिं नोपलक्षये ॥७॥ जटायुषस्त्वेवमुक्तो भ्राता संपातिना तदा ॥ युवराजो महाप्राज्ञः प्रत्युवाचांगद
स्तदा ॥८॥ जटायुषो यदि भ्राता श्रुतं ते गदितं मया ॥ आख्याहि यदि जानासि निलयं तस्य रक्षसः ॥९॥ अदीर्घदर्शनं तं वा रावणं राक्ष
सेश्वरं ॥ अंतिके यदि वा दूरे यदि जानासि शंस नः ॥१०॥ ततोब्रवीन्महातेजा भ्राता ज्येष्ठो जटायुषः ॥ आत्मानुरूपं वचनं वानरान्सं
प्रहर्षयन् ॥११॥ निर्दग्धपक्षो गृध्रोहं गतवीर्यः प्लवंगमाः ॥ वाङ्मात्रेणापि रामस्य करिष्ये प्रियमुत्तमं ॥१२॥ जानामि वारुणांल्लोका
न्विष्णोस्त्रैविक्रमानपि ॥ महासुरविमर्दान्वाप्यमृतस्यापि मंथनं ॥१३॥ रामस्य यदिदं कार्यं कर्तव्यं प्रथमं मया ॥ जरया च हृतं तेजः

त्राणांश्चशिथिलाममा॥१४॥तरुणीरूपसंपन्नासर्वाभरणभूषिता।ह्रियमाणामयादृष्टारावणेनदुरात्मना॥१५॥क्रोशंतीरामरामेति
लक्ष्मणेतिचभामिनी।भूषणान्यपविध्यंतीगात्राणिचविधुन्वती॥१६॥सूर्यप्रभेवशैलाग्रेतस्याःकौशेयमुत्तमं।असितेराक्षसे
भातियथाविद्युदिवांबरे॥१७॥तांतुसीतामहंमन्येरामस्यपरिकीर्तनात्।श्रूयतांमेकथयतोनिलयंतस्यरक्षसः॥१८॥पुत्रोविश्र
वसःसाक्षाद्भ्रातावैश्रवणच।अध्यास्तेनगरींलंकांरावणोनामराक्षसः॥१९॥इतोद्वीपेसमुद्रस्यसंपूर्णेशतयोजने।तस्मिंल्लंक
पुरीरम्यानिर्मिताविश्वकर्मणा॥२०॥जांबूनदमयैर्द्वारैश्चित्रैःकांचनवेदिकैः।प्रासादैर्हेमवर्णैश्चमहद्भिःसुसमावृता॥२१॥प्राका
रेणाऽर्कवर्णेनमहताचसमन्विता।तस्यांवसतिवैदेहीदीनाकौशेयवासिनी॥२२॥रावणांतःपुरेरुद्धाराक्षसीभिःसुरक्षिता॥
जनकस्यात्मजाराज्ञस्तस्यांद्रक्ष्यथमैथिलीं॥२३॥लंकायामथगुप्तायांसागरेणसमंततः।संप्राप्यसागरस्यांतंसंपूर्णशतयो।
जने॥२४॥आसाद्यदक्षिणंकूलंततोद्रक्ष्यथरावणं।तत्रैवत्वरिताःक्षिप्रंविक्रमध्वंप्लवंगमाः॥२५॥ज्ञानेनखलुपश्यामिदृष्ट्वा
प्रत्यागमिष्यथ।आद्यःपंथाःकुलिंगानांयेचान्येधान्यजीविनः॥२६॥द्वितीयोबलिभोज्यानांयेचवृक्षफलाशनाः।भासास्तृतीयंग
च्छंतिक्रौंचाश्चकुररैःसह॥२७॥श्येनाश्चतुर्थंगच्छंतिगृध्रागच्छंतिपंचमं।बलवीर्योपपन्नानांरूपयौवनशालिनां॥२८॥षष्ठस्तुपंथा
हंसानांवैनतेयगतिःपरा।वैनतेयाच्चनोजन्मसर्वेषांवानरर्षभाः॥२९॥गर्हितंतुकृतंकर्मयेनस्मपिशिताशिना।प्रतिकार्यंचमेत

स्यवैरं भ्रातृकृतं भवेत् ॥२०॥ इहस्थोहं प्रपश्यामि रावणं जानकीं तथा। अस्माकमपि सौपर्णं दिव्यं चक्षुर्बलं तथा॥२१॥ तस्मादाहा
रवीर्येण निसर्गेण च वानराः। आयोजनशतात्साग्राद्वयं पश्याम नित्यशः॥२२॥ अस्माकं विहिता वृत्तिर्निसर्गेण च दूरतः। विहि
ता वृक्षमूले तु [illegible] निसर्गेण च दूरतः। विहिता वृक्षमूले तु वृत्तिश्चरणयोधिनां॥२३॥ उपायो दृश्यतां कश्चिल्लंघने लवणांभसः। अ
भिगम्य तु वैदेहीं समृद्धार्था भविष्यथ॥२४॥ समुद्रं नेतुमिच्छामि भवद्भिर्वरुणालयं। प्रदास्याम्युदकं भ्रातुः स्वर्गतस्य महात्मनः॥२५
॥ ततो नीत्वा तु तं देशं तीरे नदनदीपतेः। निर्दग्धपक्षं संपातिं वानरैस्तु महौजसः॥२६॥ तं पुनः प्रापयित्वा च तं देशं पतगेश्वरं। बभूवु
र्वानरा हृष्टाः प्रवृत्तिमुपलभ्य ते॥२७॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे वाल्मीकीये किष्किंधाकांडे अष्टपंचाशत्सर्गः॥५८॥ ततस्तदमृतास्वा
दं गृध्रराजेन भाषितं। निशम्य तत्र संहृष्टास्ते वचः प्लवगर्षभाः॥१॥ जांबवान्वानरश्रेष्ठः सह सर्वैः प्लवंगमैः। भूतलात्सहसोत्थाय गृ
ध्रराजं तमब्रवीत्॥२॥ क्व सीता केन वा दृष्टा को वा हरति मैथिलीं। तदाख्यातु भवान्सर्वं गतिर्भव वनौकसां॥३॥ को दाशरथिबाणा
नां वज्रवेगनिपातिनां। स्वयं लक्ष्मणमुक्तानां न चिंतयति विक्रमं॥४॥ स हरीन्प्रीतिसंयुक्तान्सीता श्रुतिसमाहितान्। पुनराश्
वासयन्प्रीत इदं वचनमब्रवीत्॥५॥ श्रूयतामिह वैदेह्या यथा मे हरणं श्रुतं। येन चापि ममाख्यातं यत्र चायतलोचना॥६॥ अह
मस्मिन्गिरौ दुर्गे बहुयोजनमायते। चिरान्निपतितो वृद्धः क्षीणप्राणपराक्रमः॥७॥ तं मामेवं गतः पुत्रः सुपार्श्वो नाम नामतः॥ आ

हारेण यथाकालं बिभर्ति पततां वरः ॥ ९ ॥ तीक्ष्णकामास्तु गंधर्वास्तीक्ष्णकोपा भुजंगमाः । मृगाणां तु भयं तीक्ष्णं ततस्तीक्ष्णक्षुधा
वयं ॥ १ ॥ स कदाचित्क्षुधार्त्तस्य मम चाहारकांक्षिणः । गतः सूर्येऽहनि प्राप्ते मम पुत्रो ह्यनामिषः ॥ १० ॥ स मया वृद्ध [illegible] भावाच्च कोपा
च्च परिभर्त्सितः । क्षुत्पिपासापरीतेन कुमारः पततां वरः ॥ ११ ॥ स मयाहारसंरोधात्पीडितः प्रीतिवर्द्धनः । अनुमान्य यथातत्त्व
मिदं वचनमब्रवीत् ॥ १२ ॥ अहं तात यथाकालमामिषार्थी खमाप्लुतः । महेन्द्रस्य गिरेर्द्वारमावृत्य सुसमाश्रितः ॥ १३ ॥ तत्र सत्त्वस
हस्राणां सागरांतरचारिणां । पंथानमेकोऽध्यवसं संनिरोद्धुमवाङ्मुखः ॥ १४ ॥ तत्र कश्चिन्मया दृष्टः सूर्योदयसमप्रभां । स्त्रियमा
दाय गच्छन्वै भिन्नांजनचयोपमः ॥ १५ ॥ सोऽयमभ्यवहारार्थं तौ दृष्ट्वा कृतनिश्चयः । तेन साम्ना विनीतेन पंथानमनुयाचितः ॥
१६ ॥ न च सामोपपन्नानां प्रहर्त्ता विद्यते भुवि । नीचेष्वपि जनः कश्चित्किमंग बत मद्विधः ॥ १७ ॥ स यातस्तेजसा व्योम संक्षिपन्निव
वेगितः । अथाहं खचरैर्भूतैरभिगम्य सभाजितः ॥ १८ ॥ दिष्ट्या जीवसि तातेति अब्रुवन्मां महर्षयः । कथंचित्सकलत्रोऽसौ गतस्ते
स्वस्त्यसंशयं ॥ १९ ॥ एवमुक्तस्ततोऽहं तैः सिद्धैः परमशोभनैः । स च मे रावणो राजा रक्षसां प्रतिवेदितः ॥ २० ॥ हरन्दाशरथेर्भार्यां रा
मस्य जनकात्मजां । भ्रष्टाभरणकौशेयां शोकवेगपराजितां ॥ २१ ॥ रामलक्ष्मणयोर्नाम क्रोशंतीं मुक्तमूर्धजां । एष कालात्यय
स्तावदिति कालविदां वर ॥ २२ ॥ एतदर्थं समग्रं मे सुपार्श्वः प्रत्यवेदयत् । तच्छ्रुत्वापि हि [illegible] मे बुद्धिर्नासीत्काचित्पराक्रमे ॥

२३ अपक्षो हि कथं पक्षी कर्म किंचित्समारभेत् । यत्तु शक्यं मया कर्तुं वाग्बुद्धिगुणवर्तिना ॥ २४ ॥ श्रूयतां तत्र वक्ष्यामि भवतां प
पौरुषाश्रयं । वाग्मतिभ्यां हि सर्वेषां करिष्यामि प्रियं हि वः ॥ २५ ॥ यद्धि दाशरथेः कार्यं मम तन्नात्र संशयः । तद्भवंतो मतिश्रेष्ठा ब
लवंतो मनस्विनः ॥ २६ ॥ प्रहिताः कपिराजेन देवैरपि दुरासदाः । रामलक्ष्मणबाणाश्च विहिताः कंकपत्रिणः ॥ २७ ॥ त्रयाणामपि
लोकानां पर्याप्तास्त्राणनिग्रहे । कामं खलु दशग्रीवस्तेजोबलसमन्वितः ॥ २८ ॥ भवतां तु समर्थानां न किंचिदपि दुष्करं । तदलं का
लसंगेन क्रियतां बुद्धिनिश्चयः ॥ २९ ॥ न हि कर्मसु सज्जंते बुद्धिमंतो भवद्विधाः ॥ ३० ॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे वाल्मीकीये किष्किं
धाकांडे एकोनषष्टितमः सर्गः ॥ ५९ ॥ ततः कृतोदकं स्नातं तं गृध्रं च हरियूथपाः । उपविष्टा गिरौ रम्ये परिवार्य समंततः ॥ १ ॥ तमंग
दमुपासीनं तैः सर्वैर्हरिभिर्वृतं । जनितप्रत्ययो हर्षात्संपातिः पुनरब्रवीत् ॥ २ ॥ कृत्वा निःशब्दमेकाग्रे शृण्वंतु हरयो मम । तथ्यं
संकीर्तयिष्यामि यथा जानामि मैथिलीं ॥ ३ ॥ अस्य विंध्यस्य शिखरे पतितोस्मि पुरा वने । सूर्यतापपरीतांगो निर्दग्धः सूर्यरश्मि
भिः ॥ ४ ॥ लब्धसंज्ञस्तु षड्रात्राद्विवशो विह्वलन्निव । वीक्षमाणो दिशः सर्वा नाभिजानामि किंचन ॥ ५ ॥ ततस्तु सागरांछैलान्नदीः
सर्वाः सरांसि च । वनान्यपि हि देशांश्च निरीक्ष्य मतिरागता ॥ ६ ॥ हृष्टपक्षिगणाकीर्णकंदरोदरकूटवान् । दक्षिणस्योदधेस्तीरे विंध्यो
यमिति निश्चितः ॥ ७ ॥ आसीच्चात्राश्रमं पुण्यं सुरैरपि सुपूजितं । ऋषिर्निशाकरो नाम यस्मिन्नुग्रतपोभवत् ॥ ८ ॥ अष्टौ वर्षसहस्रा

णिनेनास्मिन्नृषिणा गिरौ । वसतो मम धर्मज्ञे स्वर्गते तु निशाकरे । ९ । अवतीर्य च विंध्याग्रात्कृच्छ्रेण विषमाच्छनैः ॥ तीक्ष्णदर्भांच
सुमतो दुःखेन पुनरागतः । १० । तमृषिं द्रष्टुकामोस्मि दुःखेनाभ्यागतो भृशं । जटायुषा मया चैव बहुशोधिगतो हि सः । ११ । तस्याश्र
मपदाभ्याशे ववुर्वाताः सुगंधिनः । वृक्षो नापुष्पितः कश्चिदफलो वा न दृश्यते । १२ । उपेत्य चाश्रमं पुण्यं वृक्षमूलमुपाश्रितः ॥ द्रष्टु
कामः प्रतीक्षे च भगवंतं निशाकरं । १३ । अथापश्याम दूरस्थमृषिं ज्वलिततेजसं । कृताभिषेकं दुर्धर्षमुपावृत्तमुदङ्मुखं ॥
१४ । तमृक्षाः समरा व्याघ्राः सिंहा नागाः सरीसृपाः । परिवार्योपगच्छंति दातारं प्राणिनो यथा ॥ १५ । ततप्राप्तमृषिं ज्ञात्वा तानि स
त्त्वानि वै ययुः । प्रविष्टे राजनि यथा सर्वं सामात्यकं बलं । १६ । ऋषिस्तु दृष्ट्वा मां तुष्टः प्रविष्टश्चाश्रमं पुनः ॥ मुहूर्तमात्रान्निर्गम्य त
तः कार्यमपृच्छत ॥ १७ । सौम्य वैकल्यतां दृष्ट्वा रोम्णां ते नावगम्यते । अग्निदग्धाविमौ पक्षौ प्राणाश्चापि शरीरके ॥ १८ ॥ गृध्रौ द्वौ द
ष्टपूर्वौ मे मातरिश्वसमौ जवे ॥ गृध्राणां चैव राजानौ भ्रातरौ कामरूपिणौ ॥ १९ । ज्येष्ठस्त्वं तु मम संपाते जटायुरनुजस्तव । मानुषं
रूपमास्थाय गृह्णीतां चरणौ मम ॥ २० । किं ते व्याधिसमुत्थानं पक्षयोः पतनं कथं । दंडो वायं कृतः केन सर्वमाख्याहि पृच्छतः ॥ २१
इत्यार्षे श्रीरामायणे वाल्मीकीये किष्किंधाकांडे षष्टितमः सर्गः ॥ ६० ॥ ततस्तु दारुणं कर्म दुष्करं सहसा कृतं । आचचक्षे मुनेः स
र्वं सूर्यानुगमनं तथा ॥ १ ॥ भगवन्व्रणयुक्तत्वाल्लज्जया व्याकुलेंद्रियः । परिश्रांतो न शक्नोमि वचनं परिभाषितुं । २ । अहं चैव जटा

युश्च संघर्षाद्दर्पमोहितौ। आकाशं पतितौ वीरौ जिज्ञासंतौ पराक्रमं॥३॥ कैलासशिखरे बध्वा मुनीनामग्रतः पणं। रविः स्या
दनुयातव्यो यावदस्तं महागिरिं॥४॥ अथावां युगपत्प्राप्तौ अपश्याव महीतले। रथचक्रप्रमाणानि नगराणि पृथक् पृथक्॥५॥
क्वचिद्वादित्रघोषेण क्वचिद्भूषणनिस्वनं। गायंतीश्चांगना बह्वीः पश्यावो रक्तवाससः॥६॥ तूर्णमुत्पत्य चाकाशमादित्यप
थमास्थितौ। आवामालोकयावस्तद्वनं शाड्वलसंवृतं॥७॥ उपलैरिव संछन्ना दृश्यते भूः शिलोच्चयैः। आपगाभिश्च संवीता सू
त्रैरिव वसुंधरा॥८॥ हिमवांश्चैव विंध्यश्च मेरुश्च सुमहागिरिः। भूतले संप्रकाशंते नागा इव जलाशये॥९॥ तीव्रः स्वेदश्च खेदश्च
भयं चासीत्तदावयोः। समाविशति मोहश्च मोहान्मूर्छा च दारुणा॥१०॥ न दिक् विज्ञायते याम्या न चाग्नेया न वारुणी। युगांते निय
तो लोको हतो दग्ध इवाग्निना॥११॥ मनश्च मे हतं भूयः संनिवर्त्य तु संश्रयं। यत्नेन महता ह्यस्मिन्मनः संधाय चक्षुषी॥१२॥ यत्नेन म
हता भूयो भास्करः प्रविलोकितः। तुल्यः पृथ्वीप्रमाणेन भास्करः प्रतिभाति नौ॥१३॥ जटायुर्मामनापृछ्य निपपात महीं ततः। तं दृ
ष्ट्वा तूर्णमाकाशादात्मानं मुक्तवानहं॥१४॥ पक्षाभ्यां च तथा गुप्तो जटायुर्न प्रदह्यत। प्रमादात्तत्र निर्दग्धः पतन्वायुपथादहं॥
१५॥ आशंके तं निपतितं जनस्थाने जटायुषं। अहं तु पतितो विंध्ये दग्धपक्षो जडीकृतः॥१६॥ राज्याच्च हीनो भ्रात्रा च पक्षाभ्यां वि
क्रमेण च। सर्वथा मर्तुमेवेछन् पतिष्ये शिखराद्गिरेः॥१७॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे वाल्मीकीये किष्किंधाकांडे एकषष्टितमः सर्गः॥

 ॥६१॥एवमुक्त्वामुनिश्रेष्ठमरुदंदुःखितोभृशं॥अथध्यात्वामुहूर्त्तंचभगवानिदमब्रवीत्॥१॥पक्षौचतेप्रपक्षौचपुनरन्यौभवि
 ष्यतः॥प्राणाश्चचक्षुषीचैवविक्रमश्चबलंचते॥२॥पुराणेषुमहत्कार्यंभविष्यंहिमयाश्रुतं॥दृष्टमेतपसाचैवश्रुत्वाचविदि
तंमम॥३॥राजादशरथोनामकश्चिदिक्ष्वाकुनंदनः॥तस्यपुत्रोमहातेजारामोनामभविष्यति॥४॥अरण्यंचसहभ्रात्रालः
क्ष्मणेनगमिष्यति तस्मिन्नर्थेनियुक्तःसन्पित्रासत्यपराक्रमः॥५॥नैर्ऋतोरावणोनामतस्यभार्यांहरिष्यति॥राक्षसेंद्रो
जनस्थानादवध्यःसुरदानवैः॥६॥साचकामैःप्रलोभ्यंतीभक्ष्यैर्भोज्यैश्चमैथिली नभोक्ष्यतिमहाभागादुःखमग्नायशस्वि
नी॥७॥परमान्नंचवैदेह्याज्ञात्वादास्यतिवासवः॥यदन्नममृतप्रख्यंसुराणामपिदुर्लभं॥८॥तदन्नंमैथिलीप्राप्यविज्ञायेंद्र
दिदंत्विति॥अग्रमुद्धृत्यरामायभूतलेनिर्वपिष्यति॥९॥यदिजीवतिमेभर्त्तालक्ष्मणेनसहप्रभुः॥देवत्वंगच्छतोर्वापितयोर
न्नमिदंत्विति॥१०॥एष्यंतिप्रेषितास्तत्ररामदूताःप्लवंगमाः॥आख्येयारामभार्याहित्वयातेभ्योविहंगम॥११॥सर्वथातुनगंतव्यमी
दृशःक्वगमिष्यसि॥देशकालौप्रतीक्षस्वपक्षौत्वंप्रतिपत्स्यसे॥१२॥उत्सहेयमहंकर्त्तुमद्यैवत्वांसपक्षकं॥इहस्थस्त्वंतुलोका
नांमिदंकार्यंकरिष्यसि॥१३॥त्वयापिखलुकर्त्तव्यंतयोश्चनृपपुत्रयोः॥ब्राह्मणानांसुराणांचमुनीनांवासवस्यच॥१४॥इच्छाम्य
हमपिद्रष्टुंभ्रातरौरामलक्ष्मणौ॥नेच्छेचिरंधारयितुंप्राणांस्त्यक्ष्येकलेवरं॥१५॥महर्षिस्त्वब्रवीदेवंदृष्टतत्वार्थदर्शिनः॥इत्यार्षे

श्रीरामायणेवाल्मीकीयेकिष्किंधाकांडेद्विषष्टितमःसर्गः॥६२॥ एतैरन्यैश्चबहुभिर्वाक्यैर्वाक्यविशारदः। मांप्रशस्याभ्य-
नुज्ञाप्यप्रविष्टःसस्वमाश्रमं॥१॥ कंदरात्तुविसर्पित्वापर्वतस्यशनैःशनैः। अहंविंध्यंसमारुह्यभवतःप्रतिपालये॥२॥ अ-
द्यत्वेतस्यकालस्यवर्षसाग्रंशतंगतं। देशकालप्रतीक्षोस्मिहृदिकृत्वामुनेर्वचः॥३॥ महाप्रस्थानमासाद्यस्वर्गतेतुनिशा-
करे। मांनिर्दहतिसंतापोवितर्कैर्बहुभिर्वृतः॥४॥ उदितांमरणेबुद्धिंमुनिवाक्यैर्निवर्तये। बुद्धिर्यातेनमेदत्ताप्राणानांरक्ष-
णेमम॥५॥ सामेपनयतेदुःखंदीप्तेनाग्निशिखातमः। बुध्यताचमयावीर्यंरावणस्यदुरात्मनः॥६॥ पुत्रःसंतर्जितोवाग्भिर्नत्रात
मैथिलीकथं। तस्याविलपितंश्रुत्वातौचसीतांविनाकृतौ॥७॥ नमेदशरथस्नेहात्पुत्रेणोत्पादितंप्रियं। तस्यचैवंब्रुवाणस्यसं-
पातेर्वानरैःसह॥८॥ उत्पेततुस्तदापक्षौसमक्षंवनचारिणां॥ सदृष्ट्वास्वतनुंपक्षौरुद्गतैररुणच्छदैः॥९॥ प्रहर्षमतुलंलेभेवा-
नरांश्चेदमब्रवीत॥ निशाकरस्यराजर्षेःप्रसादादमितौजसः॥१०॥ आदित्यरश्मिभिर्दग्धौपक्षौपुनरुपस्थितौ। यौवनेवर्त्तमा-
नस्यममासीद्यःपराक्रमः॥११॥ तमेवाद्यावगच्छामिबलंपौरुषमेवच। सर्वथाक्रियतांयत्नःसीतामधिगमिष्यथ॥१२॥ पक्षलाभो
ममायंवःसिद्धिप्रत्ययकारकः। इत्युक्त्वातान्हरीन्सर्वान्संपातिःपतगोत्तमः॥१३॥ उत्पपातगिरेःशृंगाज्जिज्ञासुःखगमोगतिं॥ त-
स्यतद्वचनंश्रुत्वाप्रीतिसंहृष्टमानसाः॥१४॥ बभूवुर्हरिशार्दूलाविक्रमाभ्युदयोन्मुखाः। अथपवनसमानविक्रमाःप्लवगवराःप्रति-

लब्धपौरुषाः॥अभिजिदभिमुखादिशं ययुर्जनकसुतापरिमार्गणोन्मुखाः॥२५॥इत्यार्षे श्रीरामायणे वाल्मीकीये किष्किं-
धाकांडे त्रिषष्टितमः सर्गः॥६३॥आख्याता गृध्रराजेन समुत्प्लुत्य प्लवंगमाः॥संगताः प्रीतिसंयुक्ता निनेदुः सिंहविक्रमाः॥१॥संपा-
तेर्वचनं श्रुत्वा हरयो रावणक्षयं॥हृष्टाः सागरमाजग्मुः सीतादर्शनकांक्षिणः॥२॥अभिगम्य तु तं देशं ददृशुर्भीमविक्रमाः॥कृ-
त्स्नं लोकस्य महतः प्रतिबिंबमिव स्थितं॥३॥दक्षिणस्य समुद्रस्य समासाद्योत्तरां दिशं॥संनिवेशं ततश्चक्रुर्हरिवीरा महाब-
लाः॥४॥सर्वैर्महद्भिर्विकृतैः क्रीडद्भिर्विविधैर्जले॥व्यात्तास्यैः सुमहाकायेरूर्मिभिश्च समाकुलं॥५॥प्रसुप्तमिव चान्यत्र क्रीडंत-
मिव चान्यतः॥क्वचित्पर्वतमात्रैश्च जलराशिभिरावृतं॥६॥संकुलं दानवेंद्रैश्च पातालतलवासिभिः॥रोमहर्षकरं दृष्ट्वा विषेदुः
कपिकुंजराः॥७॥आकाशमिव दुष्पारं सागरं प्रेक्ष्य वानराः॥विषेदुः सहिताः सर्वे कथं कार्यमिति ब्रुवन्॥८॥विषण्णां वाहिनीं दृष्ट्वा
सागरस्य निरीक्षणात्॥आश्वासयामास हरीन्भयार्तान्हरिसत्तमः॥९॥तान्विषादेन महता विषण्णान्वानरर्षभान्॥उवाच मति-
मान्काले वालिसूनुर्महाबलः॥१०॥न विषादे मनः कार्यं विषादे दोषवत्तमः॥विषादो हंति पुरुषं बालं क्रुद्ध इवोरगः॥११॥यो विषा-
दं न सहते विक्रमे समुपस्थिते॥तेजसा तस्य हीनस्य पुरुषार्थो न सिद्ध्यति॥१२॥तस्यां रात्र्यां व्यतीतायामंगदो वानरैः सह॥हरिवृ-
द्धैः समागम्य पुनर्मंत्रममंत्रयत्॥१३॥सा वानराणां ध्वजिनी परिवार्यांगदं बभौ॥वासवं परिवार्येव मरुतां वाहिनी स्थिता॥१४॥

कोन्यस्तां वानरीं सेनां शक्तस्तारयितुं भवेत्॥ अन्यत्र वालितनयादन्यत्र च हनूमतः॥१५॥ ततस्तान् हरिवृद्धांश्च तत्र सैन्यम
रिंदमः॥ अनुमान्यांगदः श्रीमान् वाक्यमर्थवदब्रवीत्॥१६॥ कइदानीं महातेजा लंघयिष्यति सागरं॥ कः करिष्यति सुग्रीवंस
त्यसंधमरिंदमं॥१७॥ कोवीरो योजनशतं लंघयेत्प्लवंगमः॥ इमांश्च यूथपान्सर्वान्मोचयेत्को महाभयात्॥१८॥ कस्य प्रसादा
द्दारांश्च पुत्रांश्चैव गृहाणि च॥ इतो निवृत्ताः पश्येम सिद्धार्थाः सुखिनो वयं॥१९॥ कस्य प्रसादाद्रामं च लक्ष्मणं च महाबलं॥ अ
भिगच्छेम संहृष्टाः सुग्रीवं च वनौकसं॥२०॥ यदि कश्चित्समर्थो वः सागरः प्लवने हरिः॥ स ददात्विह नः शीघ्रं पुण्यामभयदक्षिणां
२१॥ अंगदस्य वचः श्रुत्वा न कश्चित्किंचिदब्रवीत्॥ स्तिमितेवाभवत्सर्वा सा तत्र हरिवाहिनी॥२२॥ पुनरेवांगदः प्राह तान्सर्वान्ह
रिसत्तमः॥ सर्वे बलवतां श्रेष्ठा भवंतो दृढविक्रमाः॥२३॥ व्यपदेश्यकुले जाताः पूजिताश्चाप्यभीक्ष्णशः॥ नहि वो गमने संगः कस्य
चित्कस्यचिद्भवेत्॥२४॥ ब्रुवध्वं यस्य वा शक्तिः प्लवने प्लवगर्षभाः॥२५॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे वाल्मीकीये किष्किंधाकांडे चतुष
ष्टितमः सर्गः॥६४॥ ततोंगदवचः श्रुत्वा ते सर्वे वानरर्षभाः॥ स्वं स्वं गतौ समुत्साहमूचुस्तत्र यथाक्रमं॥१॥ गजो गवाक्षो गवयः श
रभो गंधमादनः॥ मैंदश्च द्विविदश्चैव सुषेणो जांबवस्तथा॥ आबभाषे गजस्तत्र प्लवेयं दशयोजनं॥ गवाक्षो योजनान्याह गमि
ष्यति विंशति॥३॥ गवयो वानरस्तत्र वानरांस्तानुवाच ह॥ त्रिंशतं तु गमिष्यामि योजनानां प्लवंगमाः॥४॥ शरभस्तानुवाच॥

थवानरान्वानरर्षभः।चत्वारिंशद्गमिष्यामियोजनानांनसंशयः।५।वानरस्तुमहातेजाअब्रवीद्गंधमादनः॥योजनानांगमि
पंचाशतुनसंशयः॥६॥मैंदस्तुवानरस्तत्र[illegible]वानरांस्तानुवाचह।योजनानांपरंषष्टिमहंप्लवितुमुत्सहे॥७॥ततस्तत्रम
हातेजाद्विविदःप्रत्यभाषत॥गमिष्यामिनसंदेहःसप्ततिंयोजनान्यहं।८।सुषेणस्तुमहातेजाःप्रोक्तवान्कपिसत्तमः॥
अशीतियोजनानांतुप्लवेयंवानरर्षभाः।९।तेषांकथयतांतत्रसर्वांस्ताननुमान्यच॥ततोवृद्धतरस्तेषांजांबवान्प्रत्यभा
षत॥१०॥पूर्वमस्मिकमप्यासीत्कश्चित्गतिपराक्रमः।तेवयंवयसःपारमनुप्राप्ताःस्मसांप्रतं॥११॥किंतुनैवंगतेशक्यमिदंका
र्यमुपेक्षितुं॥यदर्थंकपिराजश्चरामश्चकृतनिश्चयः॥१२॥सांप्रतंकालभेदेनयागतिस्तांनिबोधताः॥नवतिंयोजनानांतुग
मिष्यामिनसंशयः॥१३॥तांश्चसर्वान्हरिश्रेष्ठान्जांबवान्पुनरब्रवीत्॥नखल्वेतावदेवासीद्गमनेमेपराक्रमं॥१४॥मयामहाब
लेश्चैवयज्ञेविष्णुःसनातनः।प्रदक्षिणीकृतःपूर्वंक्रममाणंत्रिविक्रमं॥१५॥सइदानीमहंवृद्धःप्लवनेमंदविक्रमः।यौवनेच
तदासीन्मेबलमप्रतिमंपरैः॥१६॥संप्रत्येतावतीशक्तिर्गमनेतर्कयाम्यहं॥नैतावत्याचसंसिद्धिःकार्यस्यास्यभविष्यति॥१७॥
अथोत्तरमुदारार्थमब्रवीदंगदस्तदा॥अनुमान्यतदाप्राज्ञोजांबवंतंमहाकपिं॥१८॥अहमेतद्गमिष्यामियोजनानांशतंमह ॥राम॥
त्॥निवर्तनेतुमेशक्तिःस्यान्नवेतिननिश्चिता॥१९॥तमुवाचहरिश्रेष्ठंजांबवान्वाक्यकोविदः।ज्ञायतेगमनेशक्तिस्तवहर्य ॥८१॥

समन्तम ॥२०॥ कामं शतसहस्रं वा न ह्येष विधिरुच्यते । योजनानां भवान् शक्तो गंतुं प्रतिनिवर्तितुं ॥२१॥ न हि प्रेषयिता स्वामी प्रे
ष्यात्प्रेष्यः कथंचन । भवतायं जनः सर्वः प्रेष्यः प्लवगसत्तम ॥२२॥ भवान् कलत्रमस्माकं स्वामिभावे व्यवस्थितः । स्वामी कलत्रं सै
न्यस्य गतिरेषा परंतम ॥२३॥ अपि चैतस्य कार्यस्य भवान्मूलमरिंदम । तस्मात्कलत्रवत्तात प्रतिपाल्यः सदा भवान् ॥२४॥ मूलमर्थ
स्य संरक्ष्यमेष कार्यविदां नयः । मूले हि सति सिध्यंति गुणाः सर्वे फलोदयाः ॥२५॥ तद्भवानस्य कार्यस्य साधनं सत्यविक्रम । बुद्धि
विक्रमसंपन्नो हेतुरत्र परंतप ॥२६॥ गुरुश्च गुरुपुत्रश्च त्वं हि नः कपिसत्तम । भवंतमाश्रित्य वयं समर्था ह्यर्थसाधने ॥२७॥ उक्त
वाक्यं महाप्राज्ञं जांबवंतं महाकपिः । प्रत्युवाचोत्तरं वाक्यं वालीसूनुरथांगदः ॥२८॥ यदि नाहं गमिष्यामि नान्यो वानरपुंगव ॥
पुनः खल्विदमस्माभिः कार्यं प्रायोपवेशनं ॥२९॥ न ह्यकृत्वा हरिपतेः संदेशं तस्य धीमतः । तत्रापि गत्वा प्राणानां न पश्यामि परी
रक्षणं ॥३०॥ स हि प्रसादे चात्यर्थं कोपे चापि हरीश्वरः । अतीत्य तस्य संदेशं विनाशो गमने भवेत् ॥३१॥ तत्तदा त्वस्य कार्यस्य न भवे
दन्यथा गतिः । तद्भवानेव दृष्टार्थः संचिंतयितुमर्हति ॥३२॥ सोंगदेन तथा वीरः प्रत्युक्तः प्लवगर्षभः । जांबवानुत्तमं वाक्यं प्रोवा
चेदं ततोंगदं ॥३३॥ तस्य ते वीर कार्यस्य न किंचित्परिहीयते । एष संचोदयाम्येनं यः कार्यं साधयिष्यति ॥३४॥ ततः प्रतीतं प्लवतां
वरिष्ठमेकांतमाश्रित्य सुखोपविष्टं संचोदयामास हरिप्रवीरो हरिप्रवीरं हनूमंतमेव ॥३५॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे वाल्मीकी

॥रा०कि०॥ येकिष्किंधाकांडेपंचषष्टितमःसर्गः॥६५॥अनेकशतसाहस्रींविषण्णांहरिवाहिनीं॥जांबवान्समुदीक्ष्यैवहनूमंतमथाब्रवी
॥८२॥ त्॥१॥वीरंवानरलोकस्यसर्वशास्त्रविशारद॥तूष्णीमेकांतमाश्रित्यहनूमन्किंनजल्पसि॥२॥हनूमन्हरिराजस्यसुग्रीव
स्यसमोह्यसि॥रामलक्ष्मणयोश्चापितेजसाचबलेनच॥३॥अरिष्टनेमिनःपुत्रौवैनतेयमहाबलः॥गरुत्मानितिविख्यातउत्त
मःसर्वपक्षिणां॥४॥बहुशोहिमयादृष्टःसागरेहिमहाबलः॥भुजगानुद्धरन्पक्षीमहाबाहुर्महाबलः॥५॥पक्षयोर्यद्बलंतस्य
तावद्भुजबलंतव॥विक्रमश्चापितेजश्चतेननतेनापहीयते॥६॥बलंबुद्धिश्चतेजश्चसत्वंचहरिपुंगव॥विशिष्टंसर्वभूतेषु
किमात्मानंनसज्जसे॥७॥अप्सराप्सरसांश्रेष्ठाविख्यातापुंजिकस्थला॥अंजनेतिपरिख्यातापत्नीकेसरिणोहरेः॥८॥वि
ख्यातात्रिषुलोकेषुरूपेणाप्रतिमाभुवि॥अभिशापादभूत्तावद्वानरीकामरूपिणी॥९॥दुहितावानरेंद्रस्यकुंजरस्यमहात्म
नः॥कपित्वेचारुसर्वांगीकदाचित्कामरूपिणी॥१०॥मानुषंविग्रहंकृत्वारूपयौवनशालिनी॥विचित्रमाल्याभरणाकदाचि
क्षौमधारिणी॥११॥अचरत्पर्वतस्याग्रेप्रावृडंबुदसन्निभे॥तस्यावस्त्रंविशालाक्ष्याःपीतरक्तदशंशुभं॥१२॥स्थितायाःपर्वत
स्याग्रेमारुतोपाहरच्छनैः॥सददर्शततस्तस्यावृत्तावूरूसुसंहतौ॥१३॥स्तनौचपीनौसहितौसुजातौचारुचानने॥तांविशालाय ॥राम॥
तश्रोणींतनुमध्यांमनस्विनीं॥१४॥दृष्ट्वैवशुभसर्वांगींपवनःकाममोहितः॥सतांभुजाभ्यांदीर्घाभ्यांपर्यष्वजतमारुतः॥१५॥म ॥८१॥

न्मथाविरसर्वांगोगतात्मातामनिंदितां॥१६॥सातुतत्रैवसंभ्रांतासुवृत्तावाक्यमब्रवीत्।एकपत्नीव्रतमिदंकोनाशयितु
मिच्छति॥१७॥अंजनायावचःश्रुत्वामारुतःप्रत्यभाषत।नत्वांहिंसामिसुश्रोणिमाभूत्तेमनसोभयं॥१८॥मनसास्मिगतोयत्वां
परिष्वज्ययशस्विनि।वीर्यवान्बुद्धिसंपन्नस्तवपुत्रोभविष्यति॥१९॥महासत्वोमहातेजामहाबलपराक्रमः।लंघनेप्लवने
चैवभविष्यतिमयासमः॥२०॥एवमुक्तातततस्तुष्टाजननीतेमहाकपे।गुहायांत्वांमहाबाहोप्रजज्ञेप्लवगर्षभं॥२१॥अभ्युत्थि
तंततःसूर्यंबालोदृष्ट्वामहावने।फलंचेतिजिघृक्षुस्त्वमुत्पत्याभ्यपतोदिवं॥२२॥शतानित्रीणिगत्वाथयोजनानांमहाकपे
तेजसातस्यनिर्धूतोनविषादंततोगतः॥२३॥त्वांचाप्युपगतस्तूर्णमंतरिक्षंमहाकपे।क्षिप्तमिंद्रेणतेवज्रंकोपाविष्टेनचेतसा
॥२४॥तदाशैलाग्रशिखरेवामोहनुरभज्यत।ततोहिनामधेयंतेहनूमानितिकीर्तितं॥२५॥ततस्त्वांवीक्षतंदृष्ट्वावायुर्गंधवहः।
स्वयं।त्रैलोक्यंभृशसंक्रुद्धोनववौवैप्रभंजनः॥२६॥संभ्रांताश्चसुराःसर्वेत्रैलोक्येक्षुभितेसति।प्रसादयंतिसंक्रुद्धंमारुतंभुवनेश्व
राः॥२७॥प्रसादितेचपवनेब्रह्मातुभ्यंवरंददौ।अशस्त्रवध्यतांतातसमरेसत्यविक्रम॥२८॥वज्रस्यचनिपातेनविरुजंत्वांसमीक्ष्य
च।सहस्रनेत्रःप्रीतात्माददौतेवरमुत्तमं॥२९॥स्वच्छंदतश्चमरणंतवस्यादितिवैप्रभो।सत्वंकेसरिणःपुत्रःक्षेत्रजोभीमविक्र
मः॥३०॥मारुतस्यौरसःपुत्रस्तेजसाचापितत्समः।ईदृशस्यहितेतातवर्णयामःकथंबलं॥३१॥कार्यंचलोकसामान्यंकर्तुंशक्त

॥रा०कि० त्वमेव हि ॥ भवान् जीवातवेस्माकमंजनागर्भसंभव ॥३२॥ त्वं हि वायुसुतो वत्स प्लवने चापि तत्समः ॥ वयमद्य गतप्राणा भवा
॥८३॥ नस्मासु सांप्रतं ॥३३॥ दक्षो विक्रमसंपन्नः पक्षिराज इवापरः ॥ त्रिविक्रमे मया तात सशैलवनकानना ॥३४॥ त्रिः सप्तकृत्वा
पृथिवी परिताप्रदक्षिणं ॥ तदा चौषधयोस्माभिः संचिता देवशासनात् ॥३५॥ निष्पन्नममृतं याभिस्तदानीं नो महद्बलं ॥ स इ
दानीमहं वृद्धः परिहीनपराक्रमः ॥३६॥ सांप्रतं कालमस्माकं भवान्सर्वगुणाधिकः ॥ तद्विजृंभस्व विक्रांत प्लवतामुत्तमो
ह्यसि ॥३७॥ त्वद्वीर्यं द्रष्टुकामा हि सर्वा वानरवाहिनी ॥ उत्तिष्ठ हरिशार्दूल लंघयस्व महार्णवं ॥३८॥ परा हि सर्वभूतानां हनु
मन् या गतिस्तव ॥ विषण्णा हरयः सर्वे हनुमन् किमुपेक्षसे ॥३९॥ विक्रमस्व महावेगं यथा विष्णुस्त्रिविक्रमे ॥ ततस्तु वै जांब
वता प्रचोदितः प्रतीतवेगः पवनात्मजः कपिः ॥ प्रहर्षयंस्तां हरिवीरवाहिनीं चकार रूपं प्लवनाय देशितः ॥४०॥ इत्यार्षे श्री
रामायणे वाल्मीकीये किष्किंधाकांडे षट्षष्टितमः सर्गः ॥६६॥ तं दृष्ट्वा जृंभमाणं ते क्रमितं शतयोजनं ॥ वेगेनापूर्यमाणं च
सहसा वानरोत्तमं ॥१॥ सहसा शोकमुत्सृज्य प्रहर्षेणा समन्विताः ॥ विनेदुस्तुष्टुवुश्चापि हनूमंतं महाबलं ॥२॥ प्रहृष्टा विस्मिता
श्चापि ते वीक्षंते समंततः ॥ त्रिविक्रमं कृतोत्साहं नारायणमिव प्रजाः ॥३॥ संस्तूयमानो हनुमान्व्यवर्धत महाबलः ॥ समावि ॥राम॥
ध्य च लांगूलं हर्षाद्बलमुपेयिवान् ॥४॥ तस्य संस्तूयमानस्य वृद्धैर्वानरपुंगवैः ॥ तेजसापूर्यमाणस्य रूपमासीदनुत्तमं ॥५॥ यथा ॥८३॥

विजृंभतेसिंहोविवृत्तेगिरिगह्वरे।मारुतस्यौरसःपुत्रस्तथासंप्रतिजृंभते॥६॥अशोभतमुखंतस्यजृंभमाणस्यधीमतः।अं
बरीषमिवादीप्तंविधूमइवपावकः॥७॥हरीणामुत्थितोमध्यात्संप्रहृष्टतनूरुहः।अभिवाद्यहरीन्वृद्धान्हनूमानिदमब्रवी
त्॥८॥आरुजत्पर्वताग्राणिहुताशनसखोनिलः।बलवानप्रमेयश्चवायुराकाशगोचरः॥९॥तस्याहंशीघ्रवेगस्यशीघ्रगस्य
महात्मनः।मारुतस्यौरसःपुत्रःप्लवनेनास्मितत्समः॥१०॥उत्सहेयंतुविस्तीर्णमालिखंतमिवांबरं।मेरुंगिरिमसंगेनपरिगंतुं
सहस्रशः॥११॥वायुवेगप्रणुन्नेनसागरेणाहमुत्सहे।समाप्लावयितुंलोकंसपर्वतनदीह्रदं॥१२॥ममोरुजंघवेगेनभवि
ष्यतिसमुत्थितः।समुच्छ्रितमहाग्राहःसमुद्रोवरुणालयः॥१३॥पन्नगाशनमाकाशेपतंतंपक्षिसेविते।वैनतेयमहंशक्तः
परिगंतुसहस्रशः॥१४॥उदयात्प्रस्थितंचापिज्वलंतंरश्मिमालिनं।अनस्तमितमादित्यमहंगंतुसमुत्सहे॥१५॥ततोभूमिम
संस्पृश्यपुनरागंतुमुत्सहे।प्रवेगेनैवमहताभीमेनप्लवगर्षभाः॥१६॥उत्सहेयमतिक्रांतुंसर्वानाकाशगोचरान्।सागरान्शो
षयिष्यामिदारयिष्यामिमेदिनीं॥१७॥पर्वतांश्चूर्णयिष्यामिप्लवमानःप्लवंगमाः।हरिष्याम्यूरुवेगेनप्लवमानोमहार्णवं॥१८॥
लतानांविविधंपुष्पंपादपानांचसर्वशः।अनुयास्यतिमामद्यप्लवमानंविहायसा॥१९॥भविष्यतिहिमेपंथाःस्वातेःपंथाइवांब
रे॥चरंतंघोरमाकाशमुत्पतिष्यंतमेवच॥२०॥द्रक्ष्यंतिनिपतंतंचसर्वभूतानिवानराः।महामेरुप्रतीकाशंमांद्रक्ष्यध्वंप्लवंगमाः

।२१।। दिवमावृत्यगछंतंग्रसमानमिवांबरं।।विधमिष्यामिजीमूतान्कंपयिष्यामिपर्वतान्।।२२।।सागरंशोषयिष्यामिप्लवमानः
समाहितः।।वैनतेयस्यवाशक्तिर्ममवामारुतस्यवा।।२३।।जानेसुपर्णराजानंमारुतंवामहाबलं।।नतद्भूतंप्रपश्यामियन्मांप्लुतम
नुव्रजेत्।।२४।।निमेषांतरमात्रेणनिरालंबनमंबरं।।सहसानिपतिष्यामिघनाद्विद्युदिवोत्थिता।।२५।।भविष्यतिहिमेरूपंप्लव
मानस्यसागरं।।विष्णोःप्रक्रममाणस्यतथात्रीन्विक्रमानिव।।२६।।बुद्ध्याचाहंप्रपश्यामिमनश्चेष्टाचमेतथा।अहंद्रक्ष्यामिवै
देहींप्रमोदध्वंप्लवंगमाः।।२७।।मारुतस्यसमोवेगेगरुडस्यसमोजवे।अयुतंयोजनानांतुगमिष्यामीतिमेमतिः।।२८।।वासव
स्यसवज्रस्यब्रह्मणोवास्वयंभुवः।।विक्रम्यसहसा हस्तादमृतंतदिहानये।।२९।।लंकांवापिसमुक्षिप्यगच्छेयमितिमेमतिः
तमेवंवानरश्रेष्ठंगर्जंतममितौजसं।।३०।।प्रहृष्टाहरयस्तत्रसमुदैक्षंतविस्मिताः।।तच्चास्यवचनंश्रुत्वाज्ञातीनांशोकनाश
नं।।३१।।उवाचपरिसंहृष्टोजांबवान्प्लवगेश्वरः।।वीरकेसरिणःपुत्रवेगवान्मारुतात्मजः।।३२।।ज्ञातीनांविपुलःशोकस्त्वयाता
तप्रणाशितः।।तवकल्याणरुचयःकपिमुख्याःसमागताः।।३३।।मंगलंकार्यसिद्ध्यर्थंकरिष्यंतिसमाहिताः।अथतेवानराः
शूरास्तदात्यर्थंप्रहर्षिताः।।गुणपूर्वाभिराशीर्भिर्हनूमंतंप्रतुष्टुवुः।येनौदार्येणमघवादेवासुरसमागमे।।३५।।क्रांतवान्सु
ध्यमानस्तक्रमतत्वंतेननतेजसा यथाविष्णुर्महातेजाःपृथिवींक्रांतवान्पुरा।।३६।।त्रिविक्रमोमहासत्वस्तादृशंतेजोबलंचते।।

यथात्विंद्रोमहाबाहुर्यज्ञेविविधदक्षिणे॥३७॥योगसिद्धोमहावीर्यस्तेनतेभवतुमंगलं।त्रिपुरंजघ्नुषःपूर्वंशंकरस्यमहात्मनः॥
३८॥बलवीर्यादिसंपत्तिःसातेभवतुनित्यदा।मारुतोदेवसंमर्देयुज्यतेयेनसंयुगे॥३९॥क्रमतोमंगलंतत्तेभवंतुप्लवगोत्तम।य
थाश्विनौविवस्वांश्चभामिःसंजातपौरुषः॥४०॥तेजसातेनहनुमन्प्रक्रमस्वमहार्णवं।येवैमहर्षयःपुण्याःसिद्धचारणसे
विताः॥४१॥राजयंसुतरामासांतेषांप्रक्रमतेजसा॥ऋषयोदेवगंधर्वाःपिशाचोरगराक्षसाः॥४२॥चंद्रादित्यौमहावीर्यौत्वत्क्रमे
तेनभस्तलं॥तथातेषांचसर्वेषांत्वंविवृद्धस्वतेजसा॥४३॥वीर्ययुक्तस्तथावीरप्रक्रमस्वमहार्णवं।ऋषीणांचप्रसादेनक
पिवृद्धमतेनच॥४४॥गुरूणांचप्रसादेनप्लवस्वत्वंमहार्णवं।स्यास्यामश्चैकपादेनयावदागमनंतव॥४५॥त्वद्गतानिचसर्वे
षांजीवनानिवनौकसां॥ततस्तुहरिशार्दूलस्तानुवाचवनौकसः॥४६॥नेयंममममहावेगंप्लवनेधारयिष्यति।एतानीहगेनेस्या
स्यशिलासंकटशालिनः॥४७॥शिखराणिमहेंद्रस्यस्थिराणिचमहांतिच॥येषुवेगंगमिष्यामिमहेंद्रशिखरेष्वहं।नानाद्रुमवि
कीर्णेषुधातुविष्यंदशोभिषु॥एतानिममवेगाद्धिशिखराणिमहांतिच॥४९॥प्लवतोधारयिष्यंतियोजनानामितःशतं।तत
स्तुमारुतप्रख्यःसहरिर्मारुतात्मजः॥५०॥आरुरोहनगश्रेष्ठंमहेंद्रमरिमर्दनः।वृतंनानाविधैःपुष्पैर्मृगसेवितशाद्वलं॥५१॥ल
ताकुसुमसंबाधंनित्यपुष्पफलद्रुमं॥सिंहशार्दूलसहितंमत्तमातंगसेवितं॥५२॥मत्तद्विजगणोद्घुष्टंसलिलोत्पीडसंकुलं॥

महद्भिरुच्छ्रितं शृंगैर्महेंद्रस्य महाबलः॥५३॥ विचचार हरिश्रेष्ठो महेंद्रसमविक्रमः॥ बाहुभ्यां पीडितस्तेन महाशैलो महात्मना
॥५४॥ ररास सिंहाभिहतो महामत्त इव द्विपः॥ मुमोच सलिलोत्पीडान् विप्रकीर्णशिलोच्चयः॥५५॥ वित्रस्तमृगमातंगः प्रकंपित
तमहाद्रुमः॥ नानागंधर्वमिथुनैः पानसंसर्गकर्कशैः॥५६॥ उत्पतद्भिर्विहंगैश्च विद्याधरगणैरपि॥ त्यज्यमानमहासानुः संनिली
नमहागिरिः॥ निश्वसद्भिस्तदा तैस्तु भुजंगैरर्धनिःसृतैः॥५७॥ सपताक इवाभाति स तदा धरणीधरः॥ ऋषिभिस्त्राससंभ्रांतैस्त्य
ज्यमानशिलोच्चयः॥ सीदन्महति कांतारे सार्थहीन इवाध्वगः॥५८॥ स वेगवान् वेगसमाहितात्मा हरिप्रवीरः परवीरहंता॥
मनः समाधाय महानुभावो जगाम लंकां मनसा हनूमान्॥६०॥ इत्यार्षे श्रीरामायणे वाल्मीकीये किष्किंधाकांडे चतुर्विं
शतिसहस्त्रिकायां सप्तषष्टितमः सर्गः॥६७॥२५०४॥ किष्किंधाकांड समाप्त॥ ॥ अस्यानंतरं सुंदरकांडस्य प्रारंभ तस्य प्रथ
मश्लोकः॥ ततो रावणनीतायाः सीतायाः शत्रुकर्षन॥ इयेष पदमन्वेष्टुं चारणाचरिते पथि॥१॥ ग्रंथसंख्या॥२६००॥ ॥ ॥

॥८५॥